Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

HADERSLEV-SAMFUNDETS ÅRSSKRIFT

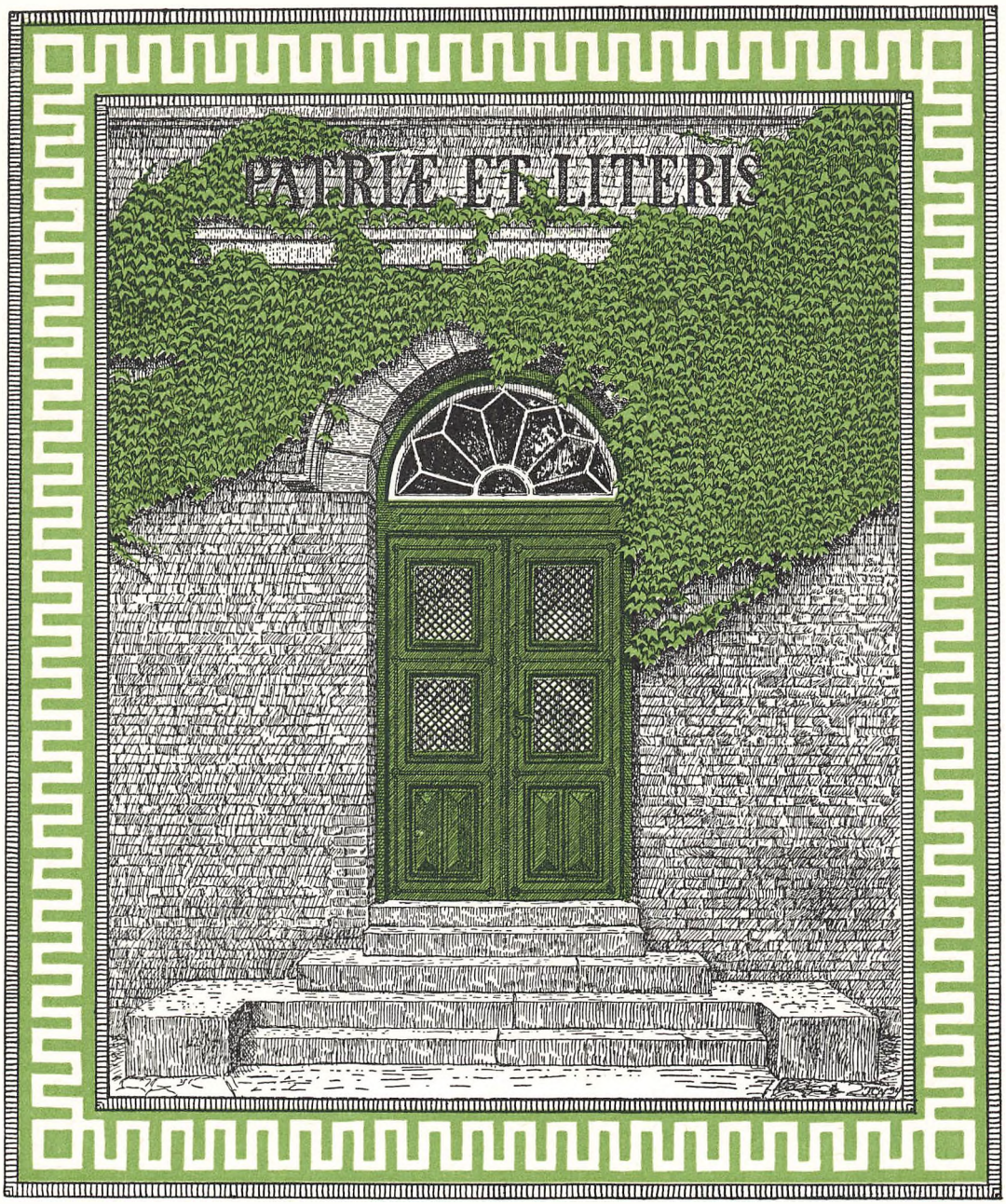

1960

I KOMMISSION HOS CARL NIELSENS BOGHANDEL · HADERSLEV

Statens pædagogiske Studiesamling
København

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

Lektor, dr. M. *Favrholdt:* Dansk sprog i Haderslev gamle latinskole 3

Urmager A. J. Marcussen: Minder fra Haderslev 1863—64
ved fuldmægtig *Olav Christensen* 13

Lektor, dr. M. *Favrholdt:* Kronik 41

Fuldmægtig *Olav Christensen:* Personalier 49

Gymnasieelev *Klaus Hansen:* Vidar 53

Tryk: A/S Modersmaalet, Haderslev

Tegninger og vignetter: J. V. Mørk Hansen og Johannes Chr. Nielsen

Clicheer: A/S Hammerschmidt, clichéanstalt, Århus

REDAKTIONSUDVALG:

M. Favrholdt. *Olav Christensen.*

Johannes Chr. Nielsen.

Statens pædagogiske Studiesamling
København

DANSK SPROG I HADERSLEV GAMLE LATINSKOLE

Haderslev latinskoles historie gennem tiderne genspejler som få institutioner i Sønderjylland de brydninger og omskiftelser, der gør vor landsdels historie så interessant. Fra at have været dansk, som Haderslev stadsret fra 1292 viser, blev byens officielle sprog fra 1444 plattysk, skønt det almindelige omgangssprog til alle tider har været dansk. Byens kirke- og skolesprog har næppe nogensinde været dansk[1], men der har til alle tider været visse åndehuller for dansk også på dette område, som våger i en isflade, der ellers har været hård og blank. Det var jo da i Haderslev Frue Kirke, at dansk salmesang indvarslede reformationen; mens kirkesproget snart blev tysk, var der dog lige fra reformationstiden indtil 1920 en dansk eftermiddagsgudstjeneste hveranden søndag. Der var ikke langt til Gl. Haderslev kirke, St. Severin, hvor kirkesproget alle dage har været dansk, fordi kirken ligger i landsogn. Mange af byens indbyggere boede i Gammel Haderslev sogn og sendte deres børn til den danske degneskole i Gl. Haderslev, så snart denne skole blev oprettet (1661). Indbyggerne i Ny Haderslev, den egentlige købstad, måtte derimod sende deres børn i den tyske skrive- og regneskole, der indtil 1831 havde tilhuse i samme bygning som byens lærde skole, altså i hertug Hans' skolebygning i Smedegade (nr. 3). For langt den største del af byens ungdom har der aldrig været nogen diskussion om skolesprog. Derimod har der været en del drøftelse angående hvilket undervisningssprog der brugtes i hertug Hans' latinskole. Fundatsen siger intet derom, ligeså lidt som f. eks. Herluf Trolles samtidige fundats for Herlufsholm siger noget om undervisningssprog. Begge steder er målet det samme som ved enhver anden skole af denne type: at lære eleverne latin på den mest effektive måde, blandt andet også ved at bruge latin i størst muligt omfang ved undervisningen og i den hele skoletilværelse. At man på begyndertrinnet nødvendigvis må sikre sig, at eleverne forstår bestemte faglige vendinger og vel også et primitivt ordforråd, medfører normalt, at den pågældende lærer benytter elevens modersmål eller et sprog, der er dem begge nogenlunde fortroligt (for mange små haderslev'ere sikkert plattysk). Dr. Achelis, som bedre end nogen anden er fortrolig med Haderslevs skolehistorie, fastholder, at skolesproget var plattysk, men erkender uden tøven, hvad angår begynderundervisningen: „natürlich wird dabei in den ersten Wochen des Unterrichts das Dänische kaum zu entbehren gewesen sein"[2]; derom kan der næppe blive uenighed, men spørgsmålet er nu: mon ikke denne periode i mange tilfælde har strakt sig

over mere end blot de første uger? Hvis både lærer og elever havde fornemmelsen af, at undervisningen i latin skred sikrest og lettest frem, når man talte dansk, hvorfor skulle de så ikke gøre det, når der ikke noget steds i fundatsen stod noget om, at det var forbudt. Fundatsens sætning om, at formålet med skolen bl. a. var at skaffe lærde mænd til denne egn, hvor det danske sprog var i almindelig brug, kan da kun tages til indtægt for brugen af dansk. Nu vil læseren måske protestere og sige: „Ja, men var lærerne ikke indkaldte eller indvandrede tyskere, der ikke var det danske sprog mægtige?" Rektorerne, der i den første periode tillige var andenpræster ved slottet, var næsten alle indkaldte tyskere med magistergrad fra et eller andet protestantisk universitet. Det samme gjaldt enkelte konrektorer, og der blev næppe brugt stort andet end latin i de to ældste klasser, der undervistes af rektor og konrektor, så vidt man kan forstå; men locaterne, lærerne for de to yngste klasser, var derimod næsten altid landsdelens egne børn og ofte indfødte haderslev'ere; ikke sjælden var de vel selv lige sluppet ud af mesterlektien. Disse lærere, der havde med begynderne at gøre, vidste af egen bitter erfaring (og kunne måske endda næsten endnu føle det på deres rygstykker!), hvor vanskelige stunder de havde haft med at fatte de forskellige deklinationer og konjugationer, og de måtte da være interesserede i at nå de bedst mulige resultater med undervisningen. For de elever fra byen, som havde gået en tid i den tyske skrive- og regneskole, var plattysk vel omtrent lige så fortroligt som dansk, og de gled sikkert uden større besvær fra det ene af disse sprog over i det andet, som man jo ofte gør det i et blandet sprogområde. Men de elever, der kom fra landsognene rundt om Haderslev, havde normalt ikke haft mulighed for at høre andet end dansk, eller sønderjysk dialekt, om man vil; hensynet til dem må have spillet ind for den samvittighedsfulde lærer, der måske netop selv talte dialekten med forkærlighed. Den dag i dag er vi vel nogle stykker, som af og til bruger en sønderjysk vending eller glose i vor undervisning, til tider ligefrem for at skabe klarhed (f. eks. kan fransk: *je m'en doutais bien* da ikke oversættes mere præcist for unge sønderjyder end ved *a tvi'l nok o'et!*) En undersøgelse af lærernes tilhørsforhold til hjemegnen viser sig at give det forbløffende resultat, at „Von 1601 bis 1660 stammte die Hälfte der Lehrer aus der Stadt, aber von den 6 Rektoren nur 2"[3]. Jeg synes, at det er imponerende, at der endog var to indfødte haderslev'ere, der nåede frem til rektorværdigheden i løbet af 60 år. Men ikke nok med det, at vi i hele perioden møder så mange indfødte haderslev'ere som lærere ved latinskolen; endnu mere overraskende er det faktum, at i 1655 var alle lærere, fra konrektor til yngste lokat, nordslesvigere. Herom skrev Achelis i 1926[4]: „Das ist ein in der Geschichte der Schule einzig dastehender Fall. Und so ist es wohl verständlich, dass bei den Lehrern, die gewiss alle Dänisch konnten, und den Schülern, bey denen dasselbe der Fall war, trotz der historischen Vergangenheit die Schulsprache dänisch war, oder doch im Begriff war, dänisch zu werden!" Lærernes hjemsted giver stof til interessante betragtninger: Rektorerne hentedes ofte ude fra, og dem ser vi her bort fra. Men fra skolens oprettelse til år 1600 er der tre fremragende konrektorer fra Haderslev, nemlig *Wilhadius* (1567—1570; derefter rektor 1570—73, hvorpå han blev rektor ved Metropolitanskolen i København), *Canutus Bramtius* alias *Knud Bramsen* (1570—75, derefter præst i Øsby, kendt som latinsk digter) og endelig *Marcus Ancharius* eller *Markus Ankersen*, konrektor 1584—1605.

Forholdet, der vel er en tilfældighed, kan få een til at tro, at der har været ansat en lokalkendt mand som konrektor for at danne modvægt mod den indkaldte tyske rektor; så ejendommeligt tegner billedet sig, og det er vel at mærke i en periode, hvor nationalitetshensyn, som en senere tid har kendt dem, overhovedet ingen rolle spiller. Imidlertid var personalet ved latinskolerne i tidligere tider som regel mere præget af „indavl" end i vore dage; en del af lærerne havde næppe anden uddannelse end den, skolen havde givet dem. Økonomiske grunde, manglende lyst eller evne til videregående studier tvang dem til at søge skolens brød, hvor kummerligt det end var. Dr. Achelis fremhæ-

ver også dette forhold i sin sammenligning mellem Ribe og Haderslev latinskoler: „Am stärksten war das heimische Element vertreten unter den Locaten. Das ist ganz natürlich, denn ohne Kenntnis des Dänischen waren sie bei den Tironen (ɔ: begynderne) fehl am Platze"[5]. Man vil forstå, at jeg med glæde anfører også dette, der understreger betydningen af at have danskkyndige lærere ved begynderundervisningen.

Ved midten af 1600-tallet er skolens første strålende periode afsluttet, samtidig med at byen kommer ind i en nedgangsperiode, der skyldes krigsulykkerne, bl. a. Hansborgs ødelæggelse, hvorved hoffet bliver udelukket fra at opholde sig i Haderslev. En undersøgelse af skolens forhold blev foretaget under superintendent *Stephan Klotz'* og amtmand *Ahlefelds* ledelse, og begge de høje herrer, der nærede virkelig interesse for skolevæsenet, har åbenbart fået et chok ligesom også provsten *Bonaventura de Rehefeld,* da de blev klar over, hvor meget dansk der blev talt i latinskolen. I alle tilfælde blev roret nu lagt hårdt om. En række bestemmelser, der tog sigte på en stramning af disciplinen og en højnelse af hele undervisningens niveau, blev foreslået i et udkast til nye *leges scholasticas,* som skyldes provsten, der som konservator havde pligt til jævnlig at overvære og overvåge undervisningen. Det er vel ikke usandsynligt, at han har drøftet sagen grundigt med skolens rektor, den i 1650 udnævnte *Gutbier* (der ikke var fra Bayern, hvad navnet kunne tyde på, men fra Sachsen!) Gutbier har måske følt sig i et vist modsætningsforhold til sine lærere, fordi han stod som den fremmede overfor et stærkt lokalt præget kollegium. I disse skolelove af 1655 er det i denne forbindelse naturligvis de skrappe sprogbestemmelser, der interesserer. I provstens udkast hedder det: „Sollen [die Schulkollegen] niemals mit den Knaben dänisch reden, weil es eine Deutsche Schule ist, und vermittels der Deutschen die lateinische und die Griechische (Sprache) erlernt werden soll". I den endelige udformning, der har kongens underskrift, lyder den samme bestemmelse: „Sollen die lateinischen und griechische(n) autores, diese mit Latein, jene aber mit Deutsch, und nicht Dänische(r) Sprache interpretiert, auch kein Dänisch mit (den) *Disipulen* geredet werden"[6]. Kongen har trods alt ikke villet acceptere sætningen „weil es eine Teutsche Schule ist".

Baggrunden for provst Rehefelds skarpe kurs er vel den, at man netop på den tid stod midt i et sprogskifte — kirkesproget skulle nu være højtysk (ikke plattysk) i de sønderjyske købstadskirker. Kirkens og skolens mænd måtte derfor vende sig fra såvel plattysk som dansk; overgangen har for mange været for vanskelig en overvindelse og bidrog stort set til at styrke danskens stilling i den jævne befolkning, som måske havde kunnet vænnes til at bruge plattysk, men derimod ikke lod sig påtvinge det alt for fremmedartede højtysk som omgangs- og forretningssprog. I latinskolen var det naturligvis lettere at gennemføre en vis kontrol, og man undlod da heller ikke at gøre et forsøg, som også er kendt andre steder fra, nemlig at sætte visse elever til at have opsyn med deres kammerater. Provstens udkast desangående lyder: „Sollen Corycæj auss Primanis und Secundanis bestellt werden, so im Chor die *absentes, petulantes, se propripientes* etc. aufzeichnen und den Præceptoribus solche folgende Tages abzustraffen übergeben. Sollen auch *nota malorum* und *Linguæ Germanicæ* bey den Primanis, bey den anderen Classibus aber auch *Danicæ* angerichtet und fleissiglich getrieben werden, worüber der Collega bey iedweder classe fleissiglich zu halten"[7]. I en lidt anden version i *Neuhöffel's* afskrift er denne bestemmelse lidt mere sammentrængt: „Sollen *Corycæi in singulis classibus* bestellt werden die *petulantes, se proripientes, absentes,* insonderheit die da Fluchen und Schweren, auch selbige welche *notam malorum morum, linguæ germanicæ et danicæ* in Kirchen und Schulen gegeben, aufzeichnen und den Præceptoribus zur Bestrafung exhibiren". Rektor *Brauneiser,* der i skoleprogrammet for 1828 giver en del skolehistoriske oplysninger, gengiver disse bestemmelser om *corycæis* eller *observatoribus* sådan: „um auf die Verstösse ihrer Mitschüler gegen die Sitten und die deutsche und dänische Sprache Acht zu haben und den Lehrern davon Bericht abzustatten". Denne tolkning er måske ikke helt rigtig.

Iøvrigt finder Brauneiser denne indretning lidet anbefalelsesværdig og siger, at den bortfaldt ret tidligt. Som nævnt er ideen med sådanne privilegerede sladderhanke ikke noget specielt for Haderslev, og provst Rehefeld har næppe den tvivlsomme ære af at være dens opfinder. I Herlufsholms timeplan[8] står der: „Henimod kl. 5 skulle *Notarii* fremkaldes af hver lektie, som skulle opregne dem, der have talt dansk, stimet eller slagets, og de derfor straffes med Ris". I Ribe var der ligeledes efter 1658 *notarii* (faste angivere af kammerater, der forsyndede sig mod skolens love), der ligefrem belønnedes med særligt honorar[9].

Efter alt at dømme har der ikke været talt meget dansk til eleverne i Haderslev i de første årtier efter 1655. Hvad eleverne har begået af overtrædelse på dette punkt, nævner vore sparsomme kilder intet om. Men det må da have været noget af en sport at drille disse *corycæos*, og man skal kende Haderslevdrenge dårligt for ikke at tillægge dem en vis portion sportsånd under sådanne forhold! Danskundervisning blev ikke givet noget steds ved latinskolen lige så lidt i hertugdømmerne som i kongeriget. Men i Danmark var der i alle tilfælde skolefolk, som indså betydningen af, at eleverne rent forståelsesmæssigt tilegnede sig latinske grammatikregler gennem forklaringer på dansk. I *Jersins* større og mindre latinske grammatikker fra 1623 og 1624 fandtes der talrige forklaringer på dansk, og man forlangte ligefrem ved rektoransættelser, at rektorerne skulle benytte Jersins system. I hertugdømmerne derimod holdt man fast ved *Philippi grammatica* (altså *Melanchton's* lærebøger i de klassiske sprogs grammatik). Af hensyn til universitetsstudier i Tyskland og ud fra den betragtning, at Luthers sprog var kirkens hellige sprog sammen med latinen, som Luther selv går overordentlig stærkt ind for[10], havde der lidt efter lidt indarbejdet sig en tradition for en undervisning i tysk stil som et slags biprodukt til øvelser i latinsk stilskrivning. Denne form for tyskundervisning giver ikke grund til undren, når man tænker på, at Haderslev latinskole efter 1655 med sine strenge skolelove har været en udpræget tysk undervisningsanstalt, men det må også siges, at skolens blomstringstid var forbi — ligesom byens. Rektorerne har ikke været så betydelige som før. Elevtallet var synkende[11]: 1725 var man nede på kun 6 elever i latinskolen; i 1735 ca. 20; i 1746 ca. 12; i 1794 32; samtidig var lærertallet nået ned på et absolut minimum, nemlig 2. Er forklaringen den, at skolens omdømme har været dårligt, eller er det skolelovene af 1655, der har holdt eleverne borte? I første halvdel af århundredet var latinskolen i Sommersted, eller vi ville vel snarere sige pastor *Peter Wöldike's* private studenterkursus[12] en meget hård konkurrent til skolen i byen, hvis rektor da også jamrer sig. Pastor Wöldike havde været konrektor i Haderslev fra 1680—85 og har ved sin lærerdygtighed og ved hele sin personlighed åbenbart evnet at drage læselysten ungdom fra hele egnen til sig. Sønnen, den senere provst *Peter Wöldike*, fortsatte med stor succes skolen i Sommersted lige til 1750. En storstilet redningsaktion for latinskolen blev udtænkt af auditøren ved dragonlivregimentet, der var stationeret i Haderslev, krigsråd *Johan Fr. Camerer*[13], der allerede i 1760 første gang fremkommer med sit forslag om at omdanne Hertug Hans' skole til et gymnasium, en mellemting mellem latinskole og universitet i lighed med *Christianeum* i Altona. Eleverne skulle komme fra hele det sydlige Jylland og fra hele Nordslesvig, og skolesproget måtte så blive dansk. Denne stolte plan løb imidlertid ud i sandet, og latinskolen fortsatte sin hensygnende tilværelse. Var det hele tidsånden eller lærernes udueligheed, der har skylden? Eller havde en tysk latinskole i Sønderjyllands nordligste by ingen faktisk berettigelse? Det er sikkert uklogt at hævde det sidste, hvor nærliggende det end kan være. Der var nemlig mange latinskoler rundt i vort land, der ligeledes stod i stampe i denne periode.

I Danmark skete der med *Høegh Guldbergs* skolereform i 1775 det meget store fremskridt, at dansk blev undervisningsfag i latinskolerne — med samme ugentlige timetal som fransk, nemlig *to* ugentlige timer i hver klasse. I hertugdømmerne skete der officielt intet, og for Haderslevs vedkommende har man hidtil regnet med, at dansk først kommer på timeplanen

efter gennemførelsen af det ny skoleregulativ, der ikke trådte i kraft før 1828. Derfor overraskes man ved pludselig at se en åbenbart myndig og dygtig lærer ved Haderslev latinskole i 1787 på trods af de gældende bestemmelser følge sin egen sunde sans og i sin undervisning tale dansk, når det passer ham. Hans respekt for rektoren, den indbildske og forvirrede *v. Brincken*, har nok ikke været stor, og konservatoratet har tilsyneladende ikke protesteret overfor den unge mands bestemte optræden. Manden var kollaborator *Johannes Bjørnsen*[14], og hele hans redegørelse fortjener at blive kendt, da den, så vidt jeg kan se, hidtil enten er blevet fortiet eller forblevet uænset. Dr. Achelis[15] nævner i sin omtale af skoleskrifter godt nok dette skoleprogram for 1787, hvori Johannes Bjørnsen fortæller om sit arbejde og kommer frem med sine synspunkter, men dr. Achelis siger blot, at kollaborators beretning om sin undervisning fylder dobbelt så meget som rektor Brinckens. I mine øjne fortjener Bjørnsen såvel af nationale som af pædagogiske grunde at refereres fyldigt:

„Nach der Fundation und in Beziehung auf künftige Beforderung der hiesigen Studirenden, und aus vielen anderen Ursachen muss hier so viel möglich alles in deutscher Sprache getrieben werden.

Wenn man sich aber vorstellt, dass die hiesige algemeine Muttersprache eine Abart und ganz eigene Mundart der dänischen Sprache ist, womit der gebohrene Däne selbst sehr verlegen wird; ferner dass kaum der zehnte Theil der die öffentliche Schule besuchenden kleinern Jugend, ausser der Schule, zu Hause und im Umgange ein wenig Deutsch zu hören und zu begreifen Gelegenheit hat, und äusserst wenige Kinder zum Deutsch-Sprechen im gemeinen Leben angehalten werden: So wird man theils die Schwierigkeiten erblicken, die sich bei dem öffentlichen Unterricht ereignen müssen, theils auch bemerken, dass unter den beiden benannten Sprachen die deutsche eigentlich am wenigsten die Muttersprache heissen kann[16] und den noch ist sie als Sprache des Unterrichts dafür angesehen.

Die deutsche Sprache muss daher als eine unter kleinen Knaben algemein fremde und unverständliche Sprache[17] meinen Schülern zuerst almählich beigebracht werden, und sie müssen den mündlichen und Bücher-Unterricht wörtlich verstehen lernen, dafern sie nicht bloss leere Töne, sondern wirkliche Kenntnisse daraus schöpfen sollen. Wie mühsam, mit wie mannigfaltigen Zögerungen verknüpft, muss nicht das Lehren sowohl als das Lernen in einer den mehrsten Schülern sehr wenig bekannten Sprache seyn!

Ohne die ächte sowohl als die platte hiesige dänische Sprache verstehen und reden zu können lässt sich bei Anfängern in meiner Klasse nichts ausrichten; oft muss man, um verständlich zu werden, sich darin ausdrücken und dann wieder auf den deutschen Ausdruck hinweisen, man muss fleissig deutsch vorlesen, übersetzen, den Inhalt durch fassliche Umschreibung der Aufmerksamkeit sorgfältig empfehlen; auf unvermeidliche dänische Fragen dänisch antworten und auf deutschen Ausdruck und dänische Construction hinweisen; wieder auf Deutsch darüber raisonieren und Vergleichungen mit dem Dänischen, das sie doch besser verstehen, anstellen; sich vorlesen lassen, und häufig nach dem Gelesenen fragen und deutsch antworten lassen, welches wegen der ungelehrigen Sprach-Organe langsam vorgeht und öfters misslingt. Durch so viele mühsame Umwege gelangen denn die Schüler almählich zum Verständnis der deutschen Sprache, welches bei zunehmenden Sachkenntnissen und praktischen Uebungen vermehrt und zu immer grösserer Genauigkeit befördert werden mag.

Solche Schwierigkeiten und Hindernisse in Uebung der Sprache des Unterrichts sind Seltenheiten in ihrer Art, und ich lies mich solches nicht träumen, als ich vormals in Kopenhagen und Sorøe deutsch erzogene Kinder deutsch und dänisch erzogene Kinder dänisch interrichtete ....“

Men ikke nok med, at Bjørnsen underviser sin klasse i latin med brug af danske forklaringer, hvor han er klar over, at tysk ikke slår til. Han er tillige den *første lærer, der giver undervisning i dansk ved Haderslev latinskole.* Hidtil

har ingen nævnt dette, så vidt jeg ved, og man har haft det indtryk, at først efter 1828 bliver der givet en smule danskundervisning, men at man endog nærmest saboterer dette fag. Det er derfor ikke uden interesse at se, hvilke betragtninger Bjørnsen anstiller i skoleprogrammet for 1787 om danskundervisningen.

„Die dänische Sprache, die als eine algemeine Sprache des Königreiches und dieses Amtes den Knaben unentbehrlich ist, har der vielen andern nothwendigen Sachen wegen nicht durchaus wissenschaftlich und genau getrieben werden können; jedoch ist dieselbe beim Uebersetzen und etwaigen Sprechen zur Erläuterung der deutschen Sprache und andern Sachen, besonders den zum Theil dänisch erzogenen Knaben immer geläufiger geworden, welches also desto nützlicher und willkomner seyn muss, da es nicht, wie einige dafür halten, die Erklärung und Uebung der deutschen Sprache verhindert und verzögert, sondern ein Haupt-Vehikel zur genaueren Bekanntschaft mit derselben, und überhaupt zur Cultivierung des zarten Verstandes durchaus erforderlich ist, welches die Erfahrung genugsam bestätigt hat".

Så vidt Johannes Bjørnsen, der vel kan tale om erfaring, fordi han selv var vokset op i den skole, om hvis sprogforhold talen er. Hans far havde været konrektor ved skolen fra 1752—57 og derefter rektor til 1762; selv var han blevet dimitteret fra Haderslev i 1778. Han kender altså milieu'et fra barnsben, og alligevel synes han at blive overrasket ved at se, at lærergerningen kan arte sig så vanskelig for den, der ønsker, at eleverne skal nå frem til en virkelig forståelse.

Da Johannes Bjørnsen allerede i 1789 blev kaldet som sognepræst til Skodborg, blev hans embede besat med en indfødt haderslev'er, *Jes Nielsen Richter,* der kom til at tjene skolen i en halv snes år, indtil han fik præstekald i Sommersted. Også han er fortrolig med de små haderslev'eres vanskeligheder, når de skal igang i den tyske latinskole. Han udtaler sig herom således: „Um Deutsch recht schreiben zu lernen dictier' ich erst etwas aus einem gemeinnüzigen Buche .... auch wird aus dem Dänischen ins Deutsche und wieder umgekehrt übersetzt, das wollen die Knaben so gerne, und ich habe damit recht gut fortkommen können ...."

Altså Bjørnsen og Richter forsynder sig, uden at det vækker opsigt, ganske tydeligt mod skolens love. Brincken, der ingen autoritet havde, synes at have billiget deres arbejde eller i alle tilfælde at have forholdt sig passiv.

Med sit meget store elevtal (ca. 100 drenge og piger) i den tyske borgerskole, skrive- og regneskolen, der indtil 1831 havde til huse sammen med latinskolen, har skrive- og regnemester U. A. C. *Fehr* det vel endnu vanskeligere[18]. Hans opgave er bl. a. at give børnene et grundlag i den almindelige kristne børnelærdom, og undervisningen skal ske på tysk, men Fehr, der også er degn ved Marie Kirke, ved udmærket godt, at selv om børn i 8—9 års alderen kan remse Luthers lille katekismus op på tysk, er det ofte „ohne nur ein Wort davon zu verstehen". Ved læseøvelserne lader han ofte børnene sige på dansk, hvad de tænker sig som forklaring på ubekendte ord og vendinger: „Einzelne Wörter und ganze Sätze werden nachher deutsch vorgesagt und von den Schülern auf dänisch sogleich übersetzt oder dänisch vorgesagt und von den Schülern auf deutsch übersetzt. Solche Uebungen sind nothwendig um den Schülern die deutsche Sprache verständlich zu machen und beyzubringen, da bekanntlich fast in allen Bürgerhäusern dänisch gesprochen wird". Med andre ord: i den tyske regne- og skriveskole møder vi nøjagtig den samme holdning overfor børnenes sprogvanskeligheder.

Vi har således i tre indfødte haderslev'eres vidnesbyrd fra slutningen af det 18. århundrede en afspejling af virkeligheden, som den var, og som den altid har været for de lærere, der skulle undervise børn i Haderslev. Netop på baggrund af disse oplysninger og ud fra vor fornemmelse af, at disse tre lærere har fat i det rigtige, virker det meget overraskende at se spørgsmålet dansk-tysk skolesprog dukke op i 1801 og blive officielt afgjort derhen, at latinskolen er en tysk latinskole, i hvilken det er forbudt at tale dansk. Det sker med henvisning til hertug Hans' fundats, i hvilken der ikke står eet ord om skolesprog, og til Frederik III's skolelove af 1655, hvis

Da die Herrn Candidaten Thomsen, Brauneiser und Paulsen einen Probe von ihren Art zu unterrichten in der 3ten Klasse der Lateinischen Schule am nächsten Montage, als den 28sten dieses ablegen werden; so ersuchen wir den Herrn Schuldirektor gehorsamst gezinnend, nicht eine gefällige zu nehmen, und die Schüler der 7ten und 8ten Klasse vor 11 Uhr Vormittags in der Schule sich einfinden; sowie wir zugleich, daß Sie an diesem alle Theil nehmen wollen.

Hochachtungsvoll den 25sten Sept. 1801.

J. Thrane A. S. Rostrup W. Wexschall

bestemmelser — som man har set — derimod er overordentlig klare.

At folk som Bjørnsen og Richter, altså begge indfødte haderslev'ere, helt ignorerede bestemmelsen fra 1655 om at „kein dänisch soll mit den discipeln geredet werden" viser tydeligt, at love og anordninger til trods sejrede af og til sund fornuft hos lærere, der tog sig deres gerning alvorligt og virkelig følte sig forpligtede overfor deres elever. Når spørgsmålet dukker op i 1801, skyldtes det, at der var opstået en alvorlig strid blandt konservatorerne i anledning af en lærerindstilling. Det er i virkeligheden en tilfældighed, at spørgsmålet ved denne lejlighed bliver noget centralt, da ingen af de tre herrer på den tid har vist særlig sympati for dansk. Provst *Strodtmann*, tidligere rektor for Haderslev latinskole (1778—1785), var en egenrådig herre, der vel i kraft af sin fortid som skolemand måtte betragte sig som mere sagkyndig i skolespørgsmål end sine to medkonservatorer, amtmanden *S. Møsting* og borgmester *Niels Sørensen*, der forøvrigt var Strodtmanns gamle elev, idet han i en ret moden alder som 23-årig blev dimitteret i 1785. Det er muligt, at rent personlige motiver har fået Møsting og Sørensen til at gå imod Strodtmann's ønske om at ansætte cand. theol. *Fischer*, en haderslev'er og tidligere elev, som kollaborator ved skolen. Desværre havde Strodtmann's kandidat kun tredie karakter til embedseksamen fra Københavns universitet, hvor teologer endvidere ikke sådan som i Kiel blev uddannet „in die Schulwissenschaften", og i Møstings og Sørensens øjne savnede han også den karakterens fasthed og energi, som man netop kunne ønske, nu da der næredes forhåbninger om et nyt opsving for skolen, efter at den uduelige *Brincken* var blevet afløst af *Eckermann*, og der også var kommet en ny konrektor (*Braun-eiser*), som man ventede sig meget af. Disse udtalelser forekommer i et klageskrift på 20 tætskrevne foliosider, som amtmand og borgmester indsendte til regeringen, da de ikke kunne bevæge den selvrådige og impulsive Strodtmann til at optræde kollegialt angående ansættelsen. Da Strodtmann ikke kunne begrunde sit standpunkt sagligt, idet Fischers kvalifikationer var yderst jævne og afgjort ringere end medansøgernes, griber han til den udvej at fremhæve, at Fischers danskkundskaber var bedre end de øvrige kandidaters. Situationen er altså den ganske pikante, at danskkundskabers værdi fremhæves af Strodtmann, der var fra Preetz, og som i alle tilfælde, indtil han blev udnævnt til provst i Haderslev, uanset sit mangeårige rektorat ved skolen, ifølge sønnen *J. S. Strodtmann's* udtalelse[19] „war ein Idiot in dieser Zunge" ɔ: fuldstændig ukendt med dansk. Det får stå hen, om Strodtmanns fremhæven af danskkundskabers værdi blot skyldes defensiv taktik i den opsigtsvækkende strid indenfor konservatoratet, eller om han virkelig gennem sin præstegerning i Haderslev havde indset betydningen af at have danskkyndige lærere ved latinskolen, men de to krænkede konservatorer fører deres krig igennem og har som drevne jurister let spil overfor den iøvrigt fremragende filolog og teolog, der havde forivret sig og overskredet sin kompetence; med rette hævder Møsting og Sørensen, at de tre konservatorer har lige pligt og lige ret til at varetage skolens tarv. Hvad danskkundskaber hos ansøgerne angår, kan de to herrer, amtmanden (fra Møn) og borgmesteren (fra Jels), fuldt ud anerkende, at alt andet lige vil den kandidat, der yderligere kan dansk, naturligvis være at foretrække. Men kan en ansøger blot en lille smule dansk — hvad han eventuelt ellers hurtigt kan lære sig — vil det i almindelighed efter deres opfattelse være tilstrækkeligt. Mens provsten på trods af lovbestemmelserne ønsker, at dansk skal bruges som passende middel til at lære tysk og latin, er de to andre konservatorer så lidt overbeviste om rigtigheden af denne mening, at de tværtimod vil anse brug af dansk, der jo da også ligefrem er forbudt i Haderslev latinskole, som en hindring for at lære ordentlig tysk. Eleven lærer mest sikkert det for ham uundværlige tyske sprog, når det er en nødvendighed for ham udelukkende at tale og skrive dette sprog. Møsting og Sørensen konkluderer: Lovbestemmelsen af 1655 må stricte efterfølges.

Skønt der i skrivelsen flere gange står *ich, der Amtmann*, er den nok konciperet af borgmester sagfører Niels Sørensen, der som nævnt var

født og opvokset i Jels i en dansktalende bondebefolkning. Tanken på hans egen skoletid i Haderslev, hvorfra han som omtalt i en ret sen alder (som 23-årig) dimitteredes, får ham til at indtage følgende standpunkt:

„Wer in hiesiger Gegend gebohren an diesem Orte mit seiner wissenschaftlichen Bildung den Anfang gemacht hat, der fühlt es am besten, wie äusserst schwer es jedem Einheimischen gerade um des elenden dänischen Willen das hier gesprochen wird, werden muss mit der deutschen Sprache vertraut zu werden, die doch, weil Hadersleben zu einer deutschen Provinz gehört und darum sowohl die Geschäfte als auch der Unterricht der Jugend in allen niedern Schulen deutsch hieselbst getrieben werden, die eigentliche Muttersprache ist, und er, der den schweren Kampf mit Danismen hat bestehen müssen, sieht es auch am ersten ein, wie nothwendig jene Verfügung (ɔ: Skolelovene af 1655) hat sein können".

Denne udtalelse af borgmester Sørensen er meget lærerig — intet tyder på, at amtmanden har haft en afvigende mening. Møsting, der senere bl. a. blev chef for det tyske kancelli, inden han avancerede til statsminister (almindelig kendt som „Frederik VI's Møsting" på grund af den overordentlige tillid, kongen nærede til ham) har sandsynligvis på dette tidspunkt haft den anskuelse, at hertugdømmerne, sådan som nu deres status var, måtte administreres på tysk, hvorfor dette sprog måtte fremmes sådan, at latinskolerne i hertugdømmerne allevegne kunne give unge mænd det nødvendige grundlag for at blive embedsmænd i deres hjemegn.

For de to af konservatorerne, borgmesteren fra Jels og amtmanden fra Møn, foreligger der ikke nogen særlige indvendinger imod, at skolen fungerer videre som fortyskningsanstalt, sådan som Frederik III's skolelov fra 1655 havde bestemt det. For Niels Sørensen er hans egentlige sprog, den sønderjydske dialekt, en klods om benet i hans embedsgerning som borgmester. Amtmanden skulle først en del år senere blive Frederik VI's rådgiver også på det sproglige område, idet han uden tvivl har sin del af æren for sprogforordningen af 1810 gående ud på at indføre dansk sprog som skole-, kirke- og retssprog overalt, hvor befolkningen var dansktalende. I striden med Strodtmann er det ikke så meget fundatsen, de to konservatorer påberåber sig, som Frederik III's bestemmelser. Disse har i meget høj grad været bestemmende for Haderslev latinskoles tilværelse. Det er ejendommeligt at tænke på, hvordan lærere ved det prøjsiske gymnasium i Haderslev af og til taler om at virke eller at have virket i hertug Hans' ånd. Muligvis mener de dermed, at de har været mere slesvig-holstensk indstillede end prøjservenlige; dette kan vel siges at gælde bl. a. mænd som Jessen, den første rektor efter 1864. Dr. Achelis synes også at mene, at han har virket stærkt i hertug Hans' ånd, når han i „Aus der Geschichte des Haderslebener Johanneums" i 1942[20] taler om at virke mere i hertug Hans' ånd og sprog end alle rektorer, lektorer og adjunkter tilsammen. Hvad hertug Hans' sprog angår, så var det jo plattysk, hvad der ikke kan undre, når faderen var oldenborgeren Frederik I og moderen Sophie af Pommern. Iøvrigt havde Hans den Ældre jo opholdt sig ret længe i Nyborg som ung, da den danske adel håbede at få ham sat på den danske kongetrone, og han har altså været fortrolig også med det danske sprog. Hans kancelli på Hansborg benyttede højtysk, så det har han altså også behersket, sådan som det anstod sig en fyrste på den tid, der havde opholdt sig ved de tyske hoffer. Der foreligger ikke nogen som helst udtalelse fra ham selv om sprogforhold ud over fundatsens ord om, at han vil oprette en skole til Guds ære og for at skaffe lærde mænd til denne egn, hvor dansk er i almindelig brug. Han har næppe spekuleret stort over, hvad der var bedst, og har sikkert ikke tillagt det større betydning, om dansktalende hørere i de yngste klasser brugte dansk, når de skulle forklare vanskelige ting for bønderdrenge fra omegnen og borgerdrenge fra byen, såfremt skolens egentlige mål, at give disse gode latinkundskaber, fremmedes bedst på denne vis. Hertug Hans, skolens grundlægger og byens velgører, var en brav og vennesæl mand, der på fredelig og human måde søgte at tage hensyn til de mennesker, han var sat til at styre over ud fra en ærlig erkendelse af de faktiske sproglige og kul-

turelle forhold. Et godt eksempel på efterfølgelse af hertug Hans' hensigter tror jeg hospitalet frembyder. Uden at fundatsen siger noget som helst om prædikesproget har det altid været dansk, nødvendigvis fordi alumnerne stort set ikke ville have kunnet få noget som helst ud af en tysk prædiken. De forskellige hospitalsforstandere, der alle udgik af byens bedre borgerstand, var vel det tyske sprog mægtige, men brugte sikkert oftest dansk overfor alumnerne. Dette er i samklang med karakteristikken af hertug Hans, som f. eks. *Cythræus* giver den ved at kalde ham *vinculum concordiæ inter Danos et Holsatos*, samdrægtighedens bånd mellem danske og folk fra hertugdømmerne, selvom Cythræus vel dermed først og fremmest tænker på Hans som mægleren mellem den danske konge og den stridbare gottorper hertug *Adolf*.

I den langt overvejende del af de næsten fire hundrede år, der er gået siden hertug Hans den Ældre oprettede Haderslev latinskole, har mange af dens fra Tyskland indkaldte rektorer nødvendigvis måtte give den et præg af tyskhed, som den brave fyrste formodentlig aldrig har ønsket. Men det kan ikke nægtes, at kong Frederik III ved sine skolelove af 1655 direkte har bidraget overordentlig stærkt til at gøre skolen til en fortyskningsanstalt, og for mig står det sådan, at Gutbier og den lange række højlærde og højtyske skolemænd, skolen kan opvise, i langt højere grad har virket i Bonaventura de Rehefelds og Frederik III's ånd end i hertug Hans'es. Men som det kan ses af de fremdragne eksempler fra Bjørnsens og Richters praksis i slutningen af det XVIII århundrede, har altså hverken gejstlig nidkærhed eller kongelige befalinger helt formået at undertrykke folkesprogets sejge kraft, ikke engang indenfor en autoritær skoles ufølsomme mure.

M. FAVRHOLDT

NOTER

[1] Sandsynligvis har der været dansk skolesprog i den helt gamle skole, der omtales i stadsretten af 1292.

[2] Th. O. Achelis: Die Lateinschulen in Hadersleben und in Ripen, s. 19. Angående latinundervisningen udtrykker Kirkeordinansen af 1539 på utvetydig vis sit standpunkt således: „I disse (latin)skoler skulle intet læres uden latin, fordi latine skoler fordærves gerne af de danske og tyske skoler"!

[3] Th. O. Achelis; samme bog, s. 26: Er det rigtigt at skrive „Im Jahrhundert der Reformation waren von den 31 Lehrern 7 oder 22,5 % aus der Stadt, darunter keiner, der als Rektor an die Anstalt berufen wurde, dagegen von den 4 Konrektoren 3. Von 1601 bis 1660 stammte die Hälfte der Lehrer aus der Stadt, aber von den 6 Rektoren nur 2".

I første omgang vil man afvise denne påstand som urigtig, fordi *Wilhadius*, rektor fra 1570—73, ikke synes at være taget med i Achelis' ovenanførte påstand, men det skal måske forstås sådan, at Wilhadius ikke blev *kaldet* som rektor til skolen, da han nemlig tre år før var blevet kaldet som konrektor og måske uden egentlig kaldelse rykket op i rektorembedet, da Bock vendte tilbage til sin hjemby Hameln. Hvis denne tolkning af *berufen wurde* ikke er rigtig, bliver dr. Achelis' oplysning vildledende.

Mig forekommer det naturligt at nævne som en nærmest overraskende kendsgerning, at til trods for, at den almindelige praksis synes at gå ud på, at man indkaldte tyskere til embedet som rektor i Haderslev, har alligevel i løbet af skolens første århundrede tre indfødte haderslevere opnået at blive rektorer i deres hjemby. Tilfældige hændelser, fyrstegunst o. lign. har afgjort den gang spillet en meget væsentlig rolle ved embedsbesættelser. Procentopgørelser og talstatistiker vedrørende lærernes oprindelse kan være meget fornøjelig tidkort, men bør sikkert behandles cum grano salis! Når tallene er små, er det vist uheldigt at tale om procenter i en sammenhæng som denne.

[4] Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, 8. Bd. s. 35.

[5] Th. O. Achelis: Die Lateinschulen in Hadersleben und in Ripen, s. 27.

[6] Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, 8. Bd., s. 17.

[7] Mon ikke denne bestemmelse kan gengives således: „Der skal blandt eleverne i ældste og næstældste klasse udpeges iagttagere (observatorer), som under elevernes medvirken ved gudstjenesten skal notere de elever, som pjækker, larmer op, er urolige og farer omkring, og udlevere navnene på dem til lærerne til afstraffelse den følgende dag. Der skal også omhyggelig føres fortegnelse over dårlig opførsel (*malorum* er vel *malorum morum*) og brug af tysk hos primanerne og i de øvrige klasser også brug af dansk. Hver enkelt af lærerne har at overvåge flittigt, at dette sker."

Den anden version (Neuhøffels) belyser måske enkelte ting endnu skarpere:

„Der skal udpeges observatører i hver enkelt klasse, som skal notere elever, der er kåde eller farer omkring samt de fraværende, i særdeleshed elever der bander og sværger; også sådanne, som i kirken og skolen vækker anstød ved dårlige sæder, ved at tale tysk og dansk, og overgive navnene til lærerne til afstraffelse."

[8] I A. Hvitfeld's skolelove fra 1605 står disse bestemmelser og der siges kort og fyndigt *Latino sermone omnes omni loco ac tempore utuntur* ɔ: alle taler latin på ethvert sted og til enhver tid. Hvis indikativ *utuntur* er rigtig, må den være brugt om det selvfølgelige; da ellers futurum imperativ er brugt i de mange påbud kunne man måske her tænke sig *utentur* eller *utantur*, men stavemåden er ens i de to udgaver af skolelovene, jeg har set *(H. B. Melchior*, Historisk efterretning om Herlufsholm, 1822, § 77 og s. 144.

[9] *Bjørn Kornerup:* Ribe Katedralskoles historie, I, 443.

[10] H.-S. 1958, s. 13.

[11] Disse elevtal anføres efter Achelis': Die Lateinschulen in Hadersleben und in Ripen, s. 29.

[12] Peter Wöldike f. Arensberg Mecklenburg 1655. Konrektor i Haderslev 1680—85. Derefter præst i Sommersted til sin død 1725.

[13] Se herom H.-S. 1959, s. 19—20.

[14] Johannes Bjørnsen f. 5. 2. 1759 i Haderslev. Collaborator i Haderslev 1785—89. Derefter sognepræst i Skodborg og senere i Oksenvad. Død 10. 11. 1832.

[15] Aus der Geschichte des Johanneums, s. 130.

[16] I 1774 havde rektor Wiegmann, der stammede fra Braunschweig, været inde på dette problem: „Was ich eigentlich bey uns Haderslebern die Muttersprache nennen soll deutsch oder dänisch?" Han taler derpå om den forvirring der opstår, når der tales et sprog i skolen et andet hjemme. „Doch will ich hier unter der Muttersprache diejenige verstehen, die in der Schule die herrschende ist." Dette er i alle tilfælde en nem og praktisk løsning.

[17] Man mindes her Rhodes kategoriske udtalelse: Een fra denne egn forstår lige så meget tysk som een der er født på Anholt eller ved Viborg; det er kun i Haderslev latinske skole, hvor det tyske sprog exerceres (Amtsbeskrivelse, XIX).

[18] Haderslev Amts Musæum 1960, s. 33.

[19] Der Consistorialrath A. H. Strodtmann, s. 81.

[20] Vortrag gehalten von Dr. Th. O. Achelis anlässlich der 375-Jahrfeier. Hadersleben 1942. Druck von Georg Kley.

Haderslev i slutningen af 1870erne — Tegnet af Johannes Volmer Mørk Hansen

URMAGER A. J. MARCUSSEN

MINDER FRA HADERSLEV 1863—64

VED *OLAV CHRISTENSEN*

Urmager og guldsmed Anders Jensen Marcussen er født i Tiset den 31. marts 1844, men allerede to måneder senere flyttede faderen, urmager og guldsmed Chr. G. Marcussen, til Rødding, hvor han havde købt halvdelen af byens gamle skole.

I Rødding voksede drengen nu op, og da han var omkring en halv snes år gammel, kom pastor Johan Hempel, der havde været sognepræst i Rødding og Skrave sogne siden 1829, en dag ind i Rødding skole for at finde en dreng, som ville gå bud for ham til omegnens præstegårde. Valget faldt på Anders Marcussen, som derefter også snart blev bud for højskolen, for sognefogeden og for tingbudet, hvorfor han kom til at gennemtrave Røddings omegn på kryds og tværs. Turen gik dog ikke alene til de nærmeste sogne, nej helt over til østkysten og ud til Ribeegnen måtte han trave, men disse ture, som han kom til at elske, bevirkede, at han kom til at nære stor kærlighed til sin snævre hjemstavn.

Da han var 12 år gammel, blev han hyrdedreng på højskolen, og som sådan måtte han også gå bud, men efter konfirmationen ønskede han at komme ud for at lære noget mere og kom i urmagerlære i Haderslev fra 1860—64.

Om sit ophold i Haderslev har han nedskrevet en række minder, som har været offentliggjort i Nordslesvigsk Søndagsblad i 1924. Efter overstået læretid og senere militærtjeneste, der blev aftjent i Fredericia, gik han på vandring, men vendte senere tilbage til Rødding for at fortsætte faderens forretning. Han måtte låne 50 rdlr. af en nabo til forretningens start, så begyndelsen var yderst tarvelig, og der herskede små kår i det lille hjem, men da han var pålideligheden selv, voksede forretningen støt.

Marcussen var dansk statsborger og måtte som følge deraf lægge en dæmper på sine politiske følelser, men da han i 1890 blev prøjsisk borger, kom han hurtigt med i det nationale arbejde, som kredsformand for Nordslesvigsk Skolefor-

ening og som sekretær for foredragsforeningen Fremtiden. Da han sammen med andre ved et møde, som i 1895 blev afholdt af redaktør Jens Jessen, Flensborg Avis, havde sunget Der er et yndigt land, fik han tyskernes kærlighed at føle. Sangforeningen, som man kaldte de anklagede sangere, blev ganske vist frikendt ved landsretten i Flensborg, men sagen blev indanket for overlandsretten i Kiel, hvor hver af sangerne fik en bøde på 100 mark, ikke for sangen, de havde sunget, men for hvad de havde tænkt, da de sang den.

Marcussen nærede en rørende kærlighed til sin hjemstavn, og da den kærlighed, han helt fra barndommen havde haft til at vandre, holdt op gennem årene, gennemrejste han først som fodgænger, senere som cyklist store dele af vor landsdel, og fra sognene omkring Rødding optegnede han samtidig en lang række minder, ligesom han skabte sig en mindre samling af oldsager og mønter. Optegnelserne samlede han og udsendte først i Sprogforeningens Almanak og i en artikelrække i Dannevirke-Modersmaalet og senere i nogle småskrifter:

Optegnelser fra Rødding by og sogn. Haderslev 1912.
Optegnelser fra Skrave sogn. Haderslev 1913.
Optegnelser fra Lintrup og Hjerting sogne. Haderslev 1923.

Optegnelserne fra Rødding er i 1930 udsendt i nyt oplag af sønnen, urmager Andreas J. Marcussen. De tre småbøger er stadig værdifulde kilder til de fire sognes historie.

I maj 1921 besøgte genforeningskongen, Christian 10, Rødding, og den gamle urmager havde da den store glæde ikke alene at hilse på majestæten, hvem han overrakte et eksemplar af sin lille bog om Rødding, men også at kunne fortælle om Christian 8's og Frederik 7's besøg i Rødding. Anders Marcussen døde den 26. januar 1922*.

Marcussens minder fra Haderslev har som nævnt været trykt på omslaget til Nordslesvigsk Søndagsblad, som i dag må anses for at være ret sjældent og i alt fald kun findes på enkelte biblioteker. Marcussen var i besiddelse af en god hukommelse, som også er kommet til udtryk i hans minder. Ganske vist forekommer der nogle små erindringsforskydninger, men de er kun af mindre væsentlig karakter, og selv om man må regne med en vis subjektiv indstilling over for begivenheder, hvor nationalfølelsen kommer så stærkt til udtryk, som den gør hos Marcussen, rummer hans minder dog så mange småtræk og detaljer, at vi har fundet dem så værdifulde, at de fortjente at blive indlemmet i den store samling af erindringsstof fra 1800-årene og begyndelsen af 1900-årene, som efterhånden er trykt i H.-S.

Erindringerne har jeg ikke alene forsynet med en række noter af mere almindelig art, men desuden har jeg udnyttet Dannevirkes referater om begivenhederne i Haderslev fra kongens besøg og til bladet måtte standse den 13. februar 1864. Dannevirkes nyhedsstof, der er samtidig med begivenhederne, supplerer ikke alene Marcussens minder, men underbygger tillige disses troværdighed og understreger derved deres værdi som kilde til belysning af begivenhedernes forløb.

Efter nogle ganske korte og almindelige bemærkninger om vort hjemland Slesvig går Marcussen straks over til at fortælle om sit ophold i Haderslev og starter med følgende korte

INDLEDNING

I 1864 opholdt jeg mig i Haderslev på fjerde år og gik i mit tyvende år, så jeg kunne nok følge begivenhedernes gang, og hertil bidrog meget den daglige lejlighed, jeg havde til at høre den politiske situation blive drøftet.

Ved begyndelsen af 1863 trak der uvejrsskyer op over gamle Danmark, den politiske horisont imod syd så mørk og truende ud, og sindene ængstedes ikke mindst her i vort gamle hjemland Sønderjylland, som man følte var truet.

Min læremester, Urmager *P. C. Winterberg*[1], var en dansk mand, i hans forretning kom daglig flere danske borgere, og stillingen drøftedes. Af personligheder skal her nævnes den gamle

* Oplysningerne om Marcussen har jeg dels fra en nekrolog i Dannevirke 28/1 1922 og dels fra P. Eliassens nekrolog i Sprogforeningens Almanak 1923, s. 109—11.

baron *Dyring*[2], som da boede på Damager. Han kom regelmæssig hver formiddag ved ellevetiden, og stillingen drøftedes indgående med ham. Af borgere kan nævnes *J. C. Leut*[3] og hans kompagnon *Iversen*[4], knivsmed *Tørring*[5], købmand *P. P. Thuesen*[6], musiker *Martin Petersen*[7], gamle[8] og unge *Grünwald*[9], garver *Fr. Bløcher*[10] og mange flere. Der kom også hjemmetyske borgere, og drøftelsen blev da som oftest noget højrøstet, men det endte gerne i al skikkelighed.

Når „Dannevirke" blev rakt ind ad døren ved sekstiden, så tog mester altid straks bladet og så det igennem. Var der noget særligt nyt, især politisk, så læste han det altid højt for os, medens vi sad ved arbejdet. Således læste han en dag, at *Frederik 7* havde udtalt, at hvis Tyskland ville påføre Danmark krig, så ville han — kongen — træde ned fra tronen, lægge krone og scepter i folkets hånd og erklære Danmark for republik. Vi jublede over denne kongens udtalelse og tvivlede ikke om, at han var den mand, som ville holde sit ord.

Jeg kan ikke gengive dag og dato, når dette stod i „Dannevirke", hvad tænkte jeg dengang på, at jeg 50 år derefter skulle skrive om det; men at det stod i „Dannevirke" i 1863 (vistnok i august måned), det er sikkert og vist[11].

Denne kongens udtalelse blev selvfølgelig ivrigt drøftet, og at det var en trumf, som tyskerne var bange for, ja, det blev også forstået; men siden er disse kongelige ord henvejret, og jeg har aldrig siden hørt dem omtale eller noget sted set dem på tryk.

Ikke lang tid derefter døde den folkekære konge på Lyksborg slot, og saga synes ikke at have optegnet noget om det her gengivne.

Manøvrerne ved Dannevirke og troppernes gennemmarch.

I eftersommeren 1863 holdt den danske hær en stor manøvre ved Dannevirke, konge-revuen, som den kaldtes, den største troppesamling, som danskerne nogen sinde havde haft samlet i fredstid; men det blev også en lang manøvre, og hvad der begyndte som krigsleg endte som rigtig krig.

Da det blev bekendt, at denne manøvre skulle afholdes, og at alle deltagende tropper ville marchere igennem Haderslev, så kan det nok være, at der blev røre iblandt os unge mennesker.

Af militær havde jeg på den tid kun set 10. og 12. bataillon, der lå i garnison i Fredericia. Året i forvejen var de komne igennem Haderslev til en øvelse ved Flensborg; men ellers ikke noget.

En kanon havde jeg endnu aldrig set, og som det var med mig, var det med mine jævnaldrende kammerater, heller ikke de havde set nogen; men nu skulle vi få det alt at se, dragoner, husarer, artilleri, ingeniører og garden, og så ham selv, kongen. Ja, vi anede kun lidet af det, vi skulle få at se, inden vi nåede eftersommeren 1863. Ventetiden er altid lang, således også her, men så åbnedes krigskampagnen, og 10. og 12. bataillon fra Fredericia kom som avantgarde. Nu var fortryllelsen løst. De lå en nat over. 12. bataillon nærede vi ingen sympati for, da de for det meste var holstenere, som talte tysk, men 10. bataillon var kendt med ære fra 1848—50. Det var vore egne brødre og landsmænd[12].

Jeg talte med mange af dem. Det var jo folk fra min hjemby og egn og kære venner. Jeg sporede snart en vis utilfredshed hos dem, ja noget nedtrykkende; jeg spurgte: „Hvad er der i vejen, er I måske bange for, at det bliver krig?" „Nej", blev der svaret, „det er vi slet ikke bange for, men vore våben er for ringe og vor oppakning for svær".

Efter infanteriet kom Aarhus og Randers dragoner, stovte karle, som vi unge glædede os ved at se; de marcherede uden ophold gennem byen og blev indkvarterede hos bønderne. Næste dag kom der artilleri, om jeg husker ret, tre batterier. De to marcherede videre, det ene blev natten over i Haderslev. Kanonerne blev kørt op på byens nørremark, hvor nu den prøjsiske kaserne ligger[12].

Nu var det så garden, vi ventede; men til vor store sorg blev det fortalt, at den skulle befordres ad søvejen til Flensborg; nå, der var jo intet at gøre ved den ting.

Men så en dag fo'r det igenem byen:

— Æ gardere æ ve å go i land ved æ skibsbro.

Så kan det nok hænde, at der blev røre. De var blevne overførte fra Assens til Haderslev, uden at der var sivet noget ud om den ting. De var hele tiden blevet ventede med chausseen nordfra ligesom de tropper, der allerede var komne[13].

Nu gik det i fuldt løb til Sønderbro; just som jeg kom til Møllepladsen, kom de første af garden til syne i Badstuegade. Her på denne plads og ligeledes på den anden side broen var der udmærket lejlighed til at tage de forbimarcherende i øjesyn. Hvad havde vi unge ikke hørt fortælle om garden fra 1848—50, og nu kunne vi selv se disse kæmper med den store bjørneskindshue og den lange bøsse, der næsten forsvandt i armtæppet. Jo, det gjorde et dybt indtryk på os. Vi havde jo altid håbet på, at garden blev en nat over i Haderslev; men det forløb anderledes, den marcherede videre. Hvorfor det kom således, er naturligvis ukendt for skriveren af dette.

Kongen kommer.

Efter at tropperne var dragne igennem, var så tilbage, at kongen skulle komme, og det varede da heller ikke mange dage, før vi så den bekendte gamle skomager *Kyster*[14] fra Papegøjegade[15] komme langs ad gaden iført kisteklæderne og den kendte københavnske høje grå hat, og så vidste enhver, at der var noget på færde. Gamle Kyster var født københavner, havde været gardist og var en personlighed, som kunne fremtræde, som det passede for en gammel gardist.

Hans ærinde hin dag lød:

— I morgen kommer Hans Majestæt Kongen. Jeg skal hilse Dem fra borgmesteren og bede Dem feje gaden, at strø sand på den og at hænge flaget ud samt at illuminere i morgen aften.

Jeg beder Dem være så god at sige det til Deres nærmeste naboer.

Bukkende med hatten i hånden gik den gamle videre. Gå ind i ethvert hus kunne han jo ikke, men han kendte sine folk og skulle i øvrigt nok komme hele byen igennem.

Kongedagen oprandt. Alt var i orden, og byen Haderslev var klædt til fest. Kongen kom lidt over middag med chausseen nordfra og kørte igennem Gåskærgade og Storegade til amtmandsboligen[16] i den vestlige udkant af byen, der, hvor nu den prøjsiske landråd har bolig. Denne bygning er den samme som for 50 år siden.

Den første, som her hilste på kongen, var den gamle baron Dyring; han og kongen omfavnede hinanden og kyssede hinanden på kinden, og kongen klappede den gamle baron på skulderen. Jeg så, hvor den gamle tørrede de våde øjne, og ansigtet lyste af glæde. Det foregik uden for amtmandens bolig, straks kongen steg ud af vognen. Folkemængden jublede og råbte hurra. Jeg så det alt på så nært hold som vel muligt. Derefter modtoges kongen af amtmand, kammerherre *v. Stockfleth*[17] og bødes at træde ind i huset. Lidt efter viste kongen sig i det åbne vindue på anden sal[18], og folkemængden brød atter ud i vældige hurraråb; derefter trak kongen sig tilbage med en hilsende håndbevægelse, og den store skare spredte sig.

Om aftenen[19] klokken 6 kørte kongen til borgmesterboligen på Nørretorv[20], hvor han modtoges af etatsråd, borgmester *Hammerich*[21]. Klokken 7 blev der her bragt ham et fakkeltog, som Haderslev Håndværkerforening havde sat sig i spidsen for. Med Haderslev Musikkorps i spidsen kom fakkeltoget klokken 7 og tog opstilling foran borgmesterboligen. Kongen viste sig straks ved det åbne vindue, og et „Kongen leve!" besvaredes med et nifoldigt hurra af den forsamlede menneskemængde. Hvor mange mennesker der var forsamlede på Nørretorv hin aften, kan jeg naturligvis ikke sige, men at der var flere tusinder, det tør nok siges, for det bølgede med mennesker over den hele store plads.

Efter at denne hyldest var til ende, kørte kongen tilbage til amtmandsboligen, hvor der dineredes.

Samme aften[22] var der fint bal i Harmonien, hvor kongen havde lovet at deltage. Ingen vidste dog noget om ankomsten hertil. Klokken var lidt over 9, da jeg begav mig på vej ad Storegade ud efter amtmandsboligen. Der var næsten ikke et menneske på gaden; men det var da ikke så underligt. Folk havde omtrent været på farten hele dagen og kunne nok være blevne lidt træt-

te. Så hørte jeg en vogn komme i rask trav indefter. På lyden kunne høres, at det måtte være et fint køretøj. Det er vist kongen, tænkte jeg. Jo, rigtigt, det var en åben vogn, kongen sad i sin store, blå kappe med adjudanten ved sin side, og tjener og kusk på bukken. Jeg stillede mig hen ved kørebanen, gjorde et dybt buk, og med hatten i hånden fulgte jeg ved siden af vognen på højre side, hvor kongen sad. For at kunne følge med, måtte jeg med venstre hånd tage i vognen, så nu rørte jeg næsten ved kongen. Han drejede ansigtet om imod mig; men det var, som gav han et lille nik og ville sige: Å, du ser jo helt skikkelig ud, du kan godt trave med.

Et skud.

Da vognen drejede om hjørnet af Storegade og ind i Gåskærgade, tildrog sig en lille begivenhed. Når man er kommen omkring selve hjørnebygningen, ligger straks på højre hånd en lille gårdsplads, adskilt fra gaden ved en høj mur (den ligger endnu 50 år efter akkurat som dengang). I samme øjeblik, vi var ud for denne, lyste et glimt op bag muren, og et knald hørtes. Kongen blev så overrasket, at han rejste sig helt op i vognen, men satte sig i øjeblikket ned igen. Straks efter holdt vognen ved Harmonien, og kongen steg ud[23].

Da førnævnte passerede, og medens jeg løb ved siden af vognen, tænkte jeg straks: Dette her vil jeg ikke omtale. Er det gjort for at forskrække kongen, skal de ikke have den glæde at vide, at det er lykkedes. Jeg hørte det aldrig siden omtale og har heller ikke selv nævnt det indtil denne dag.

Ejendommen var beboet af en tysker, hvis navn jeg godt mindes. Jeg havde ingen grund til at tro, at det var et glædesskud; men hvorledes det i øvrigt var med dette, kan jeg ikke sige. En i forretningen værende lærling, som jeg kendte, udspurgte jeg nøje, men blev ikke klogere. Han påstod, at det var ham, der havde affyret et gevær i luften; men jeg troede ikke på, at det var sket til ære for kongen[24].

Da kongen steg ud af vognen ved Harmoniens østre indgangsdør og tjeneren hjalp ham, stillede jeg mig ved tjenerens side, idet jeg med hatten i nedstrakt arm stod ret stram som en gardist og så nær, at kongens kappe strejfede mig. Efter at han var trådt indenfor, blev døren lukket, vognen kørte bort, og alene tilbage stod jeg; men jeg var tilfreds med dagens forløb. Målet, jeg havde sat mig, at høre og se kongen på så nært hold som muligt, var nået. Siden efter hørte jeg, at kongen havde været i et sjældent godt humør hin aften. Han havde samtalet både med kreti og pleti og deltaget et par gange i dansen, så det hele var forløbet ganske udmærket. Ved klokken 12 var han taget bort, da afrejsen var fastsat til næste morgen klokken 8.

En brat omveksling.

Kongen kom til Haderslev en lørdag, det husker jeg ganske bestemt[25]. Hele dagen havde det været et så dejligt solskinsvejr, som nogen kunne ønske sig; men i nattens løb var det helt forandret. Om morgenen var det en vestenstorm med regn, så man kunne næsten blæse omkuld; af den grund blev deltagelsen ved afrejsen meget lille.

Ved fakkeltoget havde vi unge mennesker aftalt, at vi måtte møde næste morgen klokken 8 for at bringe kongen en afskedshilsen; vi vidste nok, at det ville knibe for mestrene at komme så tidlig i støvlerne efter at have været med til kongeballet.

Ude ved Sønderbro, på den søndre side og i læ af husene, havde Haderslev Musikkorps taget opstilling for at blæse en honnørmarch ved afrejsen. Lidt over klokken 8 kom kongen, som sædvanlig i åben vogn; men han var så indpakket, så man næppe kunne se, om det var et menneske, der sad. Musikken blæste, som om hornene skulle sprænges, og vi råbte hurra, jeg kunne fristes til at sige, brølede hurra; men stormens hyl og regnens pisken spottede alt, så det faldt magtesløst hen[26].

Drivvåde, som deltagerne var, skyndte de sig ad hjemmet til for at få tørt tøj på. Jeg var drivvåd indtil skindet. Ja, det var afskeden i Haderslev med Frederik den Folkekære, som ikke mere skulle vende tilbage dertil.

Marcussen fortæller derefter om manøvrerne ved Dannevirke, der gennemførtes under de mest ugunstige forhold, og han slutter med at omtale de bange anelser, som havde grebet alle danske på grund af kongens sygdom. Hvad man frygtede, skete, den 15. november 1863 døde Frederik 7 på Lyksborg slot.

Dødsbudskabet.

Da budskabet om kongens død nåede til Haderslev, vakte det den største bestyrtelse, og jeg glemmer ikke den stund, så længe det forundes mig at kunne huske noget. Det var en søndag aften, at det gik som en løbeild gennem byen: Kongen er død! Jeg tillige med en kammerat kom gående fra Storegade, vi var nået ind i Apotekergade og var lige ud for Frue kirke, da det gamle tårnur slog et kvarter over 9.

Vi gik netop og talte om: Hvis kongen dør, så får vi krig. Så ser vi et menneske komme løbende ned imod os. Da han kom nærmere, kunne vi se, at det var en kammerat af os. I den tro, at han ville standse, når han så os, stod vi stille, men i stedet for slog han en bue uden om os og fortsatte. Så råbte jeg efter ham:

— Hvad løber du for?

— Kongen er død! råbte han tilbage og forsvandt ned ad gaden.

Medens vi stod som lamslået ved dette, kommer der nok en løbende på samme måde.

De to kammerater får denne mand standset, og han fortæller, hvorfra han har fået oplysningen:

— Af politi *Boisen*[27]. Han kom nu lige ud fra borgmesterkontoret[28] og gik over Torvet og ned på rådhuset, og da sagde han det.

Dermed løb han videre, og min anden kammerat forsvandt også.

Turen til at løbe var nu kommen til mig, op over Torvet og ned ad Lavgade styrtede jeg af sted for at bringe onkel, gæstgiver *Jørgen Haugaard*[29], meddelelsen. Da det var en søndag aften og hestemarked næste dag, var den store gæstestue fyldt med gæster, der sad rolig i samtale og nød deres genstande, da jeg kommer styrtende ind ad døren og råber:

— Kongen er død, i morgen har vi krigen!

Hvis en bombe var dumpet ned i stuen, kunne den næppe have vakt større bestyrtelse. Alle sad som målløse og stirrede på mig. Kun min onkel sprang op, og idet han hævede armen og var ved at slå til mig, siger han:

— Dreng, hvad er det, du siger, og som du kommer farende ind i huset!

Men i det samme drog et sorgens træk over hans ansigt, og han satte sig ned. Jeg var ved dette blevet lidt roligere og siger så:

— Jo, onkel, det er sandt, kongen er død. Politi Boisen har sagt det lige nu.

Hvorledes det så egentlig gik til, veed jeg ikke; for i næste øjeblik stod jeg ene i stuen; ikke een var tilbage, kun jeg selv. Så gik jeg også ud af huset og ud på gaden. Men hvilket syn! Da jeg løb over Torvet og ned ad gaden, så jeg næppe et menneske. Nu var hele gaden fyldt med unge og gamle, kvinder og børn, alt i een forvirring.

En gammel mand havde blot skjorte og underbukser på og de bare fødder i et par tøfler og gik og vred hænderne, idet han stadig udbrød: „Å Gud, å Gud!" Nogle gamle kvinder var næppe halvt påklædte. De græd tillige med de yngre kvinder og børnene. Mændene knurrede, ja nogle bandede så småt og mumlede om forræderi. Jeg formår ikke at skildre dette syn og denne forvirring. Det varede vel omtrent 5 minutter, så forsvandt det hele lige så hurtigt, det var kommen. Gadedørene smækkedes i, nøglerne drejedes rundt, slåene sloges for, lysene slukkedes, alt blev nat og roligt.

Så gik jeg op på Torvet. Haderslev var ikke fri for at være en noget lystig by på hin tid. På Torvet lå dengang tre store danselokaler, hvor der hver søndag aften var offentlig dans i de to[30]. Da jeg løb over Torvet til Lavgade, lød endnu den klingende musik og den trampende og støjende dans. Da jeg kom tilbage, var der lukket og slukket i hvert et hus på Torvet og tavs som graven.

Gå hjem og i seng kunne jeg endnu ikke, dertil var jeg i en alt for ophidset stemning. Så jeg gik ned ad Højgade igennem Badstuegade til vægterpladsen[31] på Naffet og tilbage igennem Slotsgade. Her stod to mand og talte hviskende sammen.

Jeg fortsatte igennem Nørregade og Gravene

ind i Storegade, men intet menneske var at se, men lukket og slukket overalt. Tårnuret på Frue kirke forkyndte nu ved sine ti rungende slag, at det efter god gammel borgerskik var sengetid.

Natvægteren plejede temmelig præcis hver aften at passere igennem Storegade, syngende sit vægtervers:

Hov, vægter, hov,
klokken er slagen ti.
Hver husbonde, pige, dreng
nu føjer sig til seng.
Vær klog og snild,
vogt lys og ild.
Hov, vægter, hov,
vor klokk' er slagen ti.

Men heller ikke vægteren lod sig se, alt var som uddød, og som var jeg den eneste levende i Haderslev by. Så kunne jeg ikke udholde det længere, men gik hjem på mit kammer og lagde mig i min just ikke meget bløde seng; men det mærkedes ikke den aften, jeg var så afkræftet af, hvad jeg havde set og oplevet i den sidste time, at jeg faldt helt sammen, og dertil kom så, at jeg anede og følte alt det tunge og svære, som nu sikkert ville komme over vort land og folk.

Om mandagen var alt i een forvirring. „Kongen er død, nu får vi krig", dette summede en om ørene alle vegne. Jeg har set folk, som jeg kendte, løbe frem og tilbage helt planløst; de var så optagne af kongens død, at de havde glemt alt andet. Mandag er torvedag i Haderslev, og da der nu tillige var hestemarked, ventedes en del flere landboer til byes end ellers; men der kom ikke mange den dag, og de samme drog snart bort igen.

Siden hørte man:

— Ja, vi var undervejs til byen; men så hørte vi, at kongen var død, og så vendte vi straks om og drog hjem igen.

Efter en overstået ophidselse og en nervøs spænding indtræder altid en slappelse. Således også her. Om tirsdagen var der roligt, der færdedes kun få mennesker ad gaderne, og de skyndte sig af sted, der var kommen sorg i huset, og man færdedes stille omkring den hensovedes bare. Den ro varede, til Frederik den Folkekære var stedt til hvile; men så var det også forbi dermed. Straks begyndte de politiske bølger at gå højt og krigsrygterne at brede sig; men det skulle jo ikke blive derved, selve krigen var ikke langt borte.

Folketro.

At Frederik 7 var død, kunne folket slet ikke komme til ro med. De forunderligste rygter fløj omkring; nogle sagde, at han ikke var død en naturlig død; der fortaltes, at der var bleven tilsendt kongen en blomsterbuket, og efter at han havde lugtet til den, havde han fået rosen i næsen. Om grevinde *Danner*[32] fortaltes, at også hun havde lugtet til buketten og fået rosen i næsen, men overstået det. I forbindelse med dette taltes om en apoteker i København, som havde hængt sig, og meget mere.

Andre påstod, at kongen slet ikke var død. Der fortaltes, at kongen selv havde bestemt, at så snart han var død, skulle de svøbe ham i et lagen og lægge ham i kiste og lukke den til.

At der på en måde var noget hemmelighedsfuldt over kongens død, kan ikke helt nægtes. De telegrafiske forbindelser på hin tid var utilfredsstillende. Ledningerne hang ikke på pæle hele landet over som nu om dage; men der var den underjordiske telegraf, som lå i jorden langs de store chausseer[33]. For hver halve mil kunne man se en jernindretning, en halv alen høj, lig en lukket skorsten, og der vidste man, at ledningen lå og gik fra købstad til købstad. At Lyksborg havde sine forbindelser med omverdenen, var selvfølgeligt, men trods dette blev meddelelsen om kongens død først udsendt 6—7 timer efter, at den var indtrådt. Det har naturligvis været grundet på statshemmelighed, men det kunne folkets store flertal ikke forstå.

I tilslutning til dette skal endnu nævnes, at af de i krigen tilfangetagne danske soldater var en stor del internerede i Spandau. En soldat, som var hjemmehørende et sted i Nørrejylland, fortalte efter sin hjemkomst, at en dag, han sad i sin celle, blev der banket på væggen fra nabocellen. Til tegn på, at han havde hørt det, ban-

kede han igen på væggen, så blev der råbt inde fra cellen:

— Jeg er Frederik 7, og når du kommer hjem til Danmark, da skal du sige til dine landsmænd, at jeg sidder her, og de skal komme og hjælpe mig herfra.

Denne fortælling gik hele landet rundt, og soldaten svor på, at det måtte være Frederik 7, han havde talt med. Denne fortælling vakte stor sensation, men siden efter døde den bort.

Til afslutning på disse eventyrlige rygter skal endnu hidsættes følgende:

Fire kilometer vest for Rødding ligger landsbyen Brøstrup. Her har boet en dansk gardist, *Karl Henningsen*, som var med i 64 og blandt det mandskab, som forrettede vagttjenesten på Lyksborg slot fra kongen tog ophold der efter manøvrernes afslutning og til hans død. Så ofte Henningsen og jeg traf sammen, talte vi naturligvis om hine bevægede tider. Med hensyn til de sære rygter om kongens død, da afviste han det helt bestemt.

— Jeg har i den tid set kongen hver dag, men det var kendeligt for mig og mine kammerater, at det tog af med ham. Jeg stod vagt den sidste nat, han levede, og jeg kunne mærke, at der måtte være noget på færde, og ved klokken 2 om eftermiddagen indtrådte døden. At liget straks blev lagt i en kiste, var en nødvendighed, da det formedelst kongens korpulence straks ville gå i opløsning.

Således lød den gamle gardists fortælling, og det fastholdt han, hver gang vi har talt sammen om dette emne.

Hjem til jul.

De fra Dannevirke hjemsendte soldater blev atter indkaldt og sendt til grænsevagten igen, og daglig kom militær igennem Haderslev og gik sydpå, så alt tydede på krig.

Ved indledningen til disse minder er nævnt, at forfatteren kom til Haderslev som lærling i foråret 1860, i sommerens løb kom tre af mine skolekammerater også til byen som lærlinge; hertil kom endnu en fra Stenderup og en fra Langetved, så vi var seks fra vesteregnen, som naturligvis sluttede os sammen, men ikke udskilte os fra standsfæller. Pinse og julefesten var to højtider for os, da vandrede vi på vore fødder den henved fem mil lange vej fra Haderslev til vort hjem; men det var kun småting for os, når vi kunne komme ud på landet og hjem til den gamle kære landsby, til far og mor, søskende og venner.

Da det sikkert også vil kunne interessere læserne at høre noget herom, og da det jo naturligt hører med til erindringerne fra den tid, så følger her en lille beskrivelse af disse hjemrejser.

Pinselørdag og juleaftensdag vandrede den lille trop ud af Haderslev og satte kursen vesterpå; vi havde ondt ved at nå ud af byen, før det hed: Så, lad os nu få en ordentlig sang! Så stemte vi op: Unge genbyrds liv i Norden, Længe var Nordens herlige stamme, I alle de riger og lande og mange flere. Ja, vi kendte dem alle, og synge dem kunne vi også, og det havde vi lært på højskolen hjemme i Rødding.

I hin tid var sangen ikke kendt og udbredt som nu i tiden, derfor var det jo ikke så underligt om gamle og unge, når den lille flok kom i taktfast march syngende de bedste danske sange, da lyttede, og når de havde opdaget, at vi ikke var af de såkaldte „Staiskneit", så var bekendtskabet og venskabet snart sluttet med beboerne langs vejen, vi passerede.

Et lille eksempel: Når vi marcherede gennem Hammelev, var det altid til en sang, som havde en kraftig melodi. I den vestlige udkant af byen lå et gammelt lavt, stråtækt hus, og det ligger der endnu, medens dette skrives. Her boede en ældre mand, som var hjulmager, hans navn husker jeg ikke; jeg har vist aldrig kendt det. Denne mand var vor gamle, gode ven; han skulle nok lytte efter de kendte røster og stå uden for sit hus, når vi kom. Vi hørte da heller ikke op med sangen, før vi stod foran huset og den gamle og hilste: „God dag", hvortil den gamle svarede: „God dag, unge karle, nå, skal I nu hjem igen?" Så samtalede vi lidt; men der var jo ikke megen tid at give bort, når vi skulle hjem til aften. Pinselørdag måtte vi arbejde til middag og kunne så marchere af, når vi havde spist til middag. Juleaftensdag begav vi os naturligvis på vejen

straks om morgenen, men enhver ved jo selv, hvor lang vejen er. Når vi så havde samtalet lidt, hed det: „Farvel, farvel, og glædelig fest". „Farvel, unge karle, og selv glædelig fest", og den gamle føjede til: „Får vi så en lille sang?" Selvfølgelig fik den gamle en sang, for eksempel Holger Danskes morgensang af Ingemann.

Efter at have sunget et par vers under langsom marche sendte vi endnu den gamle en hilsen, som han besvarede med, at han svingede flere gange med kasketten. Så fortsatte vi marchen forbi Styding til Vojensgård. Her måtte vi nu forlade chausseen og fortsatte ad den gamle tunge, sandede „Staisvej". Det foreløbige mål var nu den gamle Klejnbjerg kro, det eneste bede- eller hvilested for os på hele turen. Men her var vi velkomne, og en hel festdag var det både for os og folkene der, men i særdeleshed for den gamle, højtærede værtinde. Den daværende kromand hed *Hans Kling*, og værtinden blev altså kaldt Mor Kling. Det var gået her som forud nævnt, vi var straks blevne velansete og fik hædersnavnet „Unge karle". I staden var vi kun læredrenge. Dagene og tiden, da vi kom, vidste man jo nok i den gamle kro, hvor man var forberedt på vor modtagelse. Som den ældste i den lille trop gik jeg først ind; den gamle værtinde sad i sin lænestol, pyntet som til fest, og med den fine kniplingskappe på hovedet. Med kasketten i hånden gik jeg rask hen og hilste „God dag, Mor Kling, og tak for sidst". Idet vi gav hinanden hånden, sagde hun: „Selv tak, unge karle, og velkommen!" Derefter fulgte kammeraterne på samme måde. Efter at vi var budte at tage plads, bænkede vi os ved det lange, gamle, blankskurede egetræsbord. Kopper og fløde stod parat på bordet, og medens vi begyndte at pakke den medbragte mellemmad ud, gik den gamle hen og lindede døren ud til køkkenet og sagde: „Vil du så komme ind med æ kaffekedel, Maren". Straks efter viste Maren sig med en stor, blank kobberkedel, som hun satte på øverste ende af det lange egetræsbord, og satte mors lænestol derhen, så hun selv kunne skænke kaffen for os. Så tog underholdningen sin begyndelse.

Imens spiste vi den medbragte mellemmad og drak dertil så meget af den gode kaffe, som vi ønskede. For kaffen betalte vi fire rigsbankskilling, i nutidens penge 9 penning. Så kom turen til os at fortælle, hvad nyt der var i „æ stai", og hvad der ellers var hændet os. Enhver fortalte sit.

Efter at en time var svunden bort under dette fornøjelige samvær, fortsattes turen ad den gamle, sandede vej over Skernvadbro. Her har fordum ligget en landsby; men efter at beboerne var døde i pestens tid, blev bygningerne nedbrudte.

Videre gik turen over Stursbøl hede og forbi den store for omtrent 150 år siden af den danske regering anlagte plantage, bestående af gran og nåletræer, i folkemunde altid kaldet „æ hegn", og hvorom de gamle i midten af forrige århundrede vidste meget at fortælle, da landsenererne fra Haderslev holdt øvelser der før endnu det hele store areal var tilplantet.

Derefter fortsattes turen forbi Røjbøl, igennem Stenderup og til Rødding. Efter den lange march var det rart at havne i fars og mors stue, selv om den var lille, lav og tarvelig. Den varme kop kaffe, som mor straks kom med, og et stykke friskbagt julekage, mon det var at få bedre nogensteds?

Første juledag tilhørte hjemmet og kirken, om formiddagen talte man sammen med forældre og søskende, om eftermiddagen gik man til kirke, hvor man traf unge og gamle venner, og hvor det hed: „Du ser da ind til os!"

Anden juledag begyndte rundgangen med at hilse på naboer og venner. Hvor var det herligt!

Der var meget få, som den gang holdt en avis. Kun nogle få eksemplarer af „Dannevirke" kom til byen. Det var derfor intet under, at folk ville vide noget, og jeg måtte fortælle alt, hvad jeg vidste, og besvare alle mulige spørgsmål. Så kom æbleskiver, kaffe og kager på bordet, og så blev der fortalt for mig, hvordan de alle havde haft det siden sidst, og hvad nyheder der ellers var hændt i familien og byen. Jo, det var herlige juledage; kun alt for hurtigt svandt de bort.

Første søgnedag (2. januar) vandrede vi så af sted tilbage til Haderslev. For nu at vise, at vi

ikke var „klynkepotter", istemte vi, så snart vi var ude af byen, en frejdig sang. Så fortsatte vi til Klejnbjerg; her sad den gamle i sin lænestol.

Snart var vi bænkede ved det lange egetræsbord, og Maren viste sig med den store, blanke kobberkedel.

Vi var alle fra småmandshjem, så der var ikke noget at rutte med, men lidt var finanserne alligevel blevne støttede hjemme. Vi plejede derfor på tilbageturen at få os en vinpunch, når vi var færdige med det medbragte brød, for vi vidste, at så gav det en cigar i tilgift.

I læretiden var det forbudt „læredrengene" at ryge, men her i den gamle kro, to mil fra Haderslev, kunne de jo ikke så let få kvalme deraf inde i byen, de herrer mestre og indbildske svende. Når vi så havde fået cigaren tændt og nippede til vintoddyen, ja, så var stemningen høj. Det hastede ikke så stærkt med at komme ind til Haderslev, der vankede ingen varm kop kaffe og julekage.

Som forud bemærket betalte vi for kaffen fire rigsbank-skilling, vinpunchen kostede seks skilling, ialt ti rigsbank-skilling, lig 22 penning. Dette var vor hele rejseudgift på turen. Blev en af os ellers tørstige undervejs, gik vi ind og bad om lidt at drikke. Det var der ingen skam i, og det gav folk os gerne, ja, bød det selv til hele troppen.

Til Hammelev nåede vi først ved aftentide, men vor gamle ven skulle nok være der og tage imod os. Efter at have hilst og ønsket glædeligt nytår og modtaget den gamles hilsen fortsattes så ind til Haderslev.

Disse ture til hjemmet havde vi gjort regelmæssigt frem og tilbage i tre år og var nu nåede ind i 1863. Vi gjorde vor sædvanlige tur hjem i pinsen; men den politiske uro, som året var begyndt med, var også nået ud til den gamle landsby, og det hele var slet ikke, som det plejede at være. Bekymringer og uro, især hos de gamle, og vi var denne gang godt tilfredse med at komme tilbage til Haderslev.

I julen 1863 drager lærlingene atter til Rødding, men på grund af de truende skyer, som hang tungt over Danmark, foregik vandringen ikke under den sædvanlige lystige sang, og da de nåede Rødding, blev der ikke som sædvanligt spurgt om nyt fra æ staj, men det stadige spørgsmål var, får vi krig? I Klejnbjerg kro blev der på hjemvejen til byen til en hel lille afskedsfest, da det var sidste gang, de unge mennesker, som alle ville få udlært i 1864, havde taget turen til Rødding. Mor Kling gav i den anledning en ekstra vinpunch, og i Hammelev fik den gamle hjulmager et ekstra håndtryk.

Krigen begynder.

Så var vi da nået ind i året 1864. Da vi (den lille trop) om aftenen den 2. januar nåede Haderslev, hørte vi straks, at krigen var blevet erklæret, eller, som man også kunne sige, bleven officiel. Allerede i slutningen af det forrige år tog tyske tropper Lauenborg i besiddelse. De danske trak sig frivilligt tilbage til Holsten, tyskerne fulgte efter. Da danskerne ikke kunne tænke på at tage kampen her, fortsattes denne fredelige krig på den måde, at når danskerne drog nord ud af en by, drog prøjserne sønden ind i byen. Nytårsaftensdag, den 31. december 1863, gik den sidste danske soldat over Ejderen ved Rendsborg og ind i Sønderjylland, men nu var den fredelige krig til ende, nu gjorde han front.

Fra nytår til fastelavn gik alt i Haderslev sin jævne gang, og intet af betydning tildrog sig. Stillingen drøftedes daglig, og håbet steg og sank, alt efter som beretningerne lød fra Dannevirke; men det skulle ikke vare længe, før den rolige tilværelse fik en lige så brat som sørgelig afbrydelse. Vi var nået frem til fastelavns-søndag, da en afdeling danske husarer kom igennem Haderslev. Det blev fortalt, at de skulle til Dannevirke og gøre ordonnanstjeneste. De holdt hvil sønden for Haderslev på den mark, hvor nu Sønder Otting ligger. Der var dengang ikke et eneste hus der, men hele marken lå hen i et halvt vildnis. Efter at mandskabet og hestene var forplejede, drog de videre sønderpå, fulgte og hilste med mange gode ønsker.

Mandag morgen hørte vi, at husarerne havde fået kontraordre og i al stilhed i nattens løb var komne tilbage igennem Haderslev og dragne nordpå. Dette vakte naturligvis forundring, og bange anelser begyndte at brede sig. Men overraskelsen og den sørgelige vished var nær. Det

var fastelavns-mandag om formiddagen ved kl. 10, at jeg hørte trompetskrald ude på gaden. Hurtigt var jeg i gadedøren og så to danske dragoner, med en trompeter forud, komme fra Bispegade og fortsætte ned ad Storegade forbi, hvor vi boede. Trompeteren blæste stadig sit signal. De fortsatte igennem Gåskærgade til Nørretorv, hvor de afleverede en skrivelse til borgmesteren, og red videre nordpå.

Lidt over middag begyndte danske tropper af alle våbenarter og blandet imellem hverandre at rykke ind i Haderslev[34], så nu behøvede ingen at spørge. Enhver kunne forstå, hvad der var sket. Dannevirke var opgivet.

Fra borgernes side blev der gjort alt for at komme de til døden udmattede soldater til hjælp med spise og drikke. Men mange sagde: „Søvn, søvn", og skønt gaderne stod i et søle af vand, lagde de sig ned på stedet og sov, og jeg har selv set dem sidde og sove inde i en varm stue med maden i munden. De, der ikke har set sligt, kan næppe tro det, men jeg har set det og kan bevidne det.

Selvfølgelig blev ingen liggende på gaden; men mange var så udmattede, at de sank fuldstændig sammen og måtte hjælpes i hus, og der var villige hænder.

— Bring ham ind til os, og kom I med mig, sådan hed det rundt i gaderne.

— Så var det til gengæld opmuntrende at se de mange soldater, som var ved friskt mod, men de havde nu heller ikke døjet lige meget alle. Der var også folk imellem, som havde været med i kampen ved Oversø og Sankelmark; især vakte en dragon megen opsigt. Der fortaltes, at han ene mand havde kæmpet mod tre ungarske husarer, som angreb ham på én gang. De to flygtede sårede bort, den tredie måtte blive på pladsen, og da hans hest var skudt under ham, så tog han den slagne mands hest og red bort på den. Han var så omringet af folk, at han slet ikke kunne komme frem. Han holdt midt i Lavgade; jeg trængte mig igennem folkemængden ind til ham, jeg spurgte ham:

— Er det sandt, at du har kæmpet mod tre ungarske husarer?

— Ja, det er, svarede han rolig.

— Er du ikke såret?

— Ikke, at det har gjort mig noget.

Jeg så den forhuggede og flængede kappe, han havde på, og beundrede den lille, smukke, sorte hest, han havde taget, og som han red på, og den underlige saddel, beklædt med sort, krøllet skind. Jeg fik siden efter mange at se af den slags. Det har siden fortrudt mig, at jeg ikke fik spurgt om hans navn, men en stovt karl var han, og den lille hest blev næsten borte under den store, blå kappe. Artilleriet og kavalleriet drog straks videre efter et kort ophold. Det meste af infanteriet blev til tirsdag, men inden middag var de alle borte, og ikke én jeg veed blev tilbage. Efter en nats hvil og den gode forplejning var de alle kvikke igen[35].

Tre uhyggelige dage.

Efter at danskerne var dragne bort, og det store fastelavns-hestemarked søndag og mandag var endt, men under disse forhold ikke blev til meget, indtrådte dødsstilhed i byen. Folk mente, at nu kunne tyskerne ventes hvert øjeblik; men det gik endda ikke så rask. En uhyggelig stilhed indtrådte. Danskerne lukkede sig inde af sorg, og tyskerne turde endnu ikke optræde: de danske myndigheder rådede endnu i byen.

Man så næsten ingen folk på gaden. Kom en enkelt, så sneg han sig langs med husene, som havde han ondt i sinde, og skyndte sig af sted. Så var det på tredjedagen, vi sad i værkstedet ved vort arbejde, at der på gaden pludselig hørtes hovslag, som lignede en militærhests. Hurtig, som jeg var i vendingen, stod jeg atter i gadedøren, og hvad ser jeg: en dansk dragon, med den store, blå kappe, der dækkede over hesten lige ud til halen, kom ridende ganske roligt ned ad gaden, seende sig lidt om til højre og venstre fortsatte han igennem Apotekergade over Søndertorv og ned ad Nørregade. Her stod jeg ved Gravene og tog imod ham.

Jeg fulgte efter hen til Nørretorv. Da han var kommen midt ud på pladsen, holdt han stille, drejede sig først til venstre, så til højre og så tilbage op ad Nørregade. Så satte han sig til rette i sadelen, gav hesten sporerne, og i galop gik det

nordpå. Den sidste på skansen var dragen bort[36].

Navnet på den sidste dragon, som var i Haderslev, fik jeg ikke at vide; men der var folk, som mente at have genkendt ham, og at han var hjemmehørende i Rovstrup, nord for Haderslev. At han var kendt i byen, var tydelig at se af den sikre måde, hvorpå han red rundt i gaderne.

De første prøjsere.

På den fjerde dag (fredag)[37] hen på eftermiddagen fløj rygtet igennem byen, at æ prøjsere er kommen; de holder oppe ved Ryes Mølle[38]. Nu begyndte der at blive levende. Tyskerne skulle ud at se „befrierne". Det var en eskadron prøjsiske kyrasserer, som var ankommen. Så sendte de en patrouille på seks mand ind i byen. De kom tre og tre, med dragne sabler og spændte karabiner. Han i midten pegede lige ud. Fløjmændene sad lidt skrå på hesten og pegede hver til sin side. Disse prøjsiske krigere med den blanke brystharnisk og store hjelme var ikke fri for at imponere i øjeblikket, men så kom vi uvilkårligt til at tænke på den danske dragon dagen forud, der red så rolig og fredelig igennem byen, og trods det tunge og alvorlige så man dog på mange ansigter et spottende smil.

Haderslev fik denne gang ikke mere at se af æ prøjsere end de seks mand, de øvrige havde gjort holdt ved Ryes Lade[39], en stor kornlade, der lå lige ved chausseen og hørte til Ryes Mølle.

Her blev hestene trukne ind og stod med sadlerne på, så mandskabet kunne sidde op, hvad øjeblik det skulle være. Ved Sønderbro var posteret en vagt på fire mand, og ingen fik lov at passere fra eller til byen, så længe den stod der. Efter et ophold på fire timer drog disse krigere tilbage sydpå. Folk kunne slet ikke forstå, hvad de havde opholdt sig der så længe efter, da der ikke mærkedes, at de foretog sig noget; men de må jo nok have haft deres hensigt med besøget.

Om aftenen samledes på Møllepladsen foran Sønderbro en hel del mennesker, mest unge, som skulle tage de ankomne krigere i øjesyn.

Som de stod der med blank, dragen sabel, det skinnende brystharnisk og den store hjelm, tog de sig ret imponerende ud. De var til fods, hestene havde de ingen af hos sig, medmindre de har stået i skjul i gæstgivergården tæt ved.

Marcussen beretter nu om en samtale med en tysk soldat, som bl. a. spurgte, om vandet ved Sønderbro havde forbindelse til havet, og Marcussen fortalte, at selv de største skibe kunne løbe ind i fjorden.

Nu ventedes det, at byen straks ville blive belagt, men det gik ikke så hurtigt. Der gik endnu henved otte dage, før der skete noget, men så kom det også på een gang, og det for alvor. Først kom der en mængde prøjsere, mest infanteri. Disse fortalte, at snart kom østerrigerne, og de sværtede dem på det gyseligste og fremstillede dem som rene barbarer, så byen med rædsel og skræk imødeså deres komme. Her overdrives ikke, byens borgere, både danske og tyske, nærede forud en stor skræk for disse ukendte folk.

Så kom de da. Med nysgerrige blikke så vi på deres smukke, hvide uniformsfrakker, der ligesom danskernes var med to rækker knapper og ikke som de ensformige prøjsiske med een række, deres lyseblå bukser og smukke sjakoer, der også havde lighed med danskernes.

Så var der tyrolerjægerne, der med deres grå uniformer, sorte filthat med fjerbusk og små, korte bøsser mere lignede en civil skytte end en soldat, de ungarske husarer med de klingende sporer, små, sorte heste med den krøllede sadel og spidsbukserne, og ungarsk infanteri, med hvid frakke, blå bukser, der sad stramt om benene ligesom en strømpe, og så havde de snørestøvler på.

Så var der de underlige køretøjer, de førte med, hvor hestene gik tre til fire alen foran vognen; men de var vel også beregnede på mere bjergfulde egne end her. Så var der de katolske præster, som fulgte med, og andre mærkelige ting. Dette vakte alt sammen langt mere opmærksomhed end prøjserne, og alt det onde, som disse havde fortalt om østerrigerne, viste sig straks at være usandfærdigt. Østerrigerne og befolkningen kom snart i den bedste forståelse, de sagde helt åbent, at de kunne ikke forstå, hvad de var sendt hid for, da de jo kunne se, at her var langt større velstand end i deres hjem, og den store undertrykkelse, som de havde hørt tale om,

Teg. og lith. af P. Lorenzen

Trykt af I. C. Neuhausen

Haderslev

SET FRA DEN SØNDRE SIDE

fandt de ingen steder. Imellem prøjserne og østerrigerne herskede der altid et spændt og dårligt forhold, og jeg mindes ikke at have set dem i broderligt samlag, men altid hver for sig.

Da nu byen var fyldt med prøjsisk og østerrigsk militær og endnu 10.000 mand var dragne igennem, de kom på en dag, regiment efter regiment, og sendtes efter Åstrup, Christiansfeld og Moltrup, så begyndte det tysksindede borgerskab at røre på sig, nu skulle der jo laves noget.

Hertugen proklameres.

Hvor stort et antal mand, der blev indkvarteret i Haderslev ved denne første invasion, kan jeg ikke sige, men at byen blev belagt med 3 til 4000 mand — da Haderslev på den tid havde et indbyggerantal om ved 7000 mennesker, har indkvarteringen vist været langt over 4000 mand — tvivler jeg ikke om, da samtlige lejere også måtte modtage indkvartering. Min mester, der var lejer, måtte modtage fire mand. To andre lejere fik ligeledes hver fire mand, og husværten (ejeren) 12 mand, og det var dog kun en mindre ejendom.

I egnen imellem Haderslev og Christiansfeld lå 10 til 12.000 mand, så nu var faren fra de danske ikke så stor, og så skulle der sættes noget i gang.

Først samledes nogle tysksindede på Torvet og udråbte hertug Frederik 8 til hertug for Slesvig-Holsten; men det blev kun til en ren latterlighed, idet højst et halvhundrede personer deltog i den akt, bestående af små håndværkere, arbejdere, svende og så videre, de såkaldte store tyskere lod sig ikke se[40]. Æren for dette foretagende var denne gang overladt de i samfundet mindre stillede, men snart blev der taget bedre fat.

Derefter fulgte så de store fester, hvor hertug Frederik ret blev hyldet og udråbt som hertug over Slesvig-Holsten. De fester tog deres begyndelse i syden, og en lejet trop drog fra by til by og satte den i gang. Der var en 20 mand, og der blev sagt, at de fik over tre mark eller én prøjsisk daler om dagen for deres arbejde, og så skulle de for resten hjælpe sig selv, men selvfølgelig kunne bedre stillede jo nok støtte lidt på sagen med kost og logi og så videre.

Festen på Bøghoved.

Da den lejede trop var nået til Haderslev, blev komedien sat i gang, de 20 mand mødte på Torvet med en stor slesvig-holstensk fane, nogle flere sluttede sig til. Så råbte man hurra for hertug „Friederich der Achte" og marcherede så afsted til Bøghoved, hvor festen skulle holdes. Da troppen kom igennem Storegade syngende Slesvig-holsten-visen, var der næppe mere end 50 mand, de 20 medregnet; af kendte borgere så man ingen, de kom sådan i al stilhed bagefter.

Hvor mange deltagere der har været på Bøghoved, kan jeg ikke sige; men når der i nyere tid fra tysk side er fablet om 6000, så skal jeg her blot henvise til, at festen holdtes inden døre, det var i februar måned, og så henviser jeg til lokalets størrelse som det var dengang og er endnu, mens dette skrives i 1914.

Medens nu slesvig-holstenerne holdt fest på Bøghoved, begyndte danskerne inde i byen også at røre på sig. Det kom som en ren stiltiende aftale, at vi skulle dog også have en aktie med. Et par timer efter, at fornævnte tog var draget forbi, rejste jeg mig op fra arbejdet (det var i hin tid skik, når en lærling ville tale til sin mester, at han rejste sig op) og sagde:

— Mester, må jeg ikke gå ud at se på optoget?

Efter lidt betænkning sagde mester:

— Ja, det kan du jo gerne, men det er bedst, at du ikke blander dig for meget i dette!

— Jo, jeg forstod nok mester.

Så gik jeg ud ad Storegade og her traf jeg en mængde danske, som var i gang. Så hørte vi selskabet fra Bøghoved komme til tonerne af „Schleswig-Holstein meerumschlungen". — De kendte ikke anden sang i den tid; den skrålede de nat og dag, vi danske mødte op med:

„Ser I, hvem der kommer her?"

Ud for amtmandsboligen stødte vi sammen, så gjorde vi danske omkring og fulgte med ind ad byen, og snart var det hele en forvirring. Begyndte slesvig-holstenerne at synge, sang vi me-

get højere; tav de stille, gjorde vi ligeledes; så vankede der knubs og stød; af og til røg en i rendestenen, en tysker eller dansker, som det nu kunne træffe sig. Så længe vi befandt os på Storegade, der er bred og rummelig, gik det nogenlunde tåleligt, men da vi kom ind i den smalle Bispegade, så var hundrede og eet ude. Så opstod der et regulært slagsmål; hatte og kasketter fløj i luften, stokke, næver og paraplyer hævede sig og forsvandt for atter at vise sig; men så viste der sig en militærpatrouille med opplantede bajonetter, og så gav det luft. Tilbage på valpladsen blev de førnævnte 20 mand og nogle få mere, de øvrige, både danske og tyske, var forsvunden. Så fortsatte den lille trop op på Torvet, hvor processionen skulle opløse sig og til slutning endnu udbringe et leve for der Herzog.

Haderslev musikkorps bestod dengang kun af danske mænd, der med tungt hjerte havde måttet påtage sig at levere musikken; men den blev også derefter.

Da spektaklet begyndte i Storegade, begyndte musikerne at knibe ud. Da tyskerne mærkede det, passede de på dem, men da så hovedslaget blev leveret i Bispegade, flygtede resten; kun manden med den store tromme kunne ikke komme bort, han måtte følge med til Torvet af og til slående et slag på trommen.

Da den lille flok med trommen i midten kom ind på Torvet, var den hurtigt omringet af danskerne, de gjorde nu ikke andet, end at de trykkede på, så kredsen stadig blev mindre, så skældte de inderste i den ud og forlangte at få luft, men så blev der rigtig trykket. Jeg stod på en høj trappe og kunne tydelig overse stillingen, og kunne ikke forstå, hvorledes det skulle ende. Så indtrådte et øjebliks stilhed, og i det samme slog manden et så vældigt slag på trommen, som var det en bombe, der sprang. Det kom så overraskende, at mange sprang langt bort. Derved sprængtes kredsen, og det gav luft. Manden med trommen var ikke sen til at benytte øjeblikket og tog flugten ned ad Nørregade. Tyskerne forsvandt også, og proklamationen af der Herzog var til ende.

Om aftenen var der spektakel og slagsmål i næsten hver gade, man kom i, og det hele var et stort virvar. Skønt der var erklæret belejringstilstand i byen, så viste militær og politi sig meget lidt, men det hele var også egentlig at ligne ved en guerilla-krig. Hvad der vankede, var nogle tørre lussinger, og da ellers ingen sammenstimling fandt sted, eller større udskejelser indtraf, så lod autoriteterne folket more sig.

En lille tildragelse, hvor jeg var aktiv deltager, må jeg dog fortælle.

På Møllepladsen traf jeg sammen med nogle bekendte, og medens vi stod der og samtalede, kommer en gårdskarl, Laust, som jeg godt kendte, hen og hilste på os; så spurgte han mig, om det var mine venner og bekendte allesammen, og da jeg svarede ja, inviterede han os alle med ind til den gamle *Wæger*[41] på en omgang.

Laust gik derefter i spidsen ind i skænkestuen, hvor han foreslog de unge mennesker at synge, og de sang så højt og klingende som muligt Der er et yndigt land, men nogle tilstedeværende tyskere mente, at nu var byen blevet tysk, nu måtte der synges tysk. Herimod protesterede gamle Wæger, i hans hus måtte de unge mennesker synge, hvad de ville, og da det bevirkede, at de unge som på kommando rejste sig og råbte hurra, forsvandt tyskerne, og den danske sang fortsatte.

Denne lille tildragelse i det gamle historiske hus på Møllepladsen[42], hvor i sin tid Nordslesvigs bedste og kårne danske mænd ofte samledes til møder, vakte alligevel nogen omtale i byen. Min mester, som det var kommet for øre, opfordrede mig til at fortælle derom, hvad jeg selvfølgelig gjorde, og om dagens øvrige begivenheder, som her er fortalt.

Det skete også ved lejlighed, at jeg blev spurgt, hvordan det gik til, da vi sang tyskerne ud hos gamle Wæger; så fik de naturligvis referatet.

Flag og guirlander.

Straks da de tyske tropper havde holdt deres indtog i Haderslev, hvor der var ophængt guirlander tværs over gaderne (NB.: hvor der boede to tysksindede over for hinanden, ellers lod det sig ikke gøre), og de tysksindede borgere følte sig sikre, kom slesvig-holstener-flaget frem. Dertil var der jo ikke noget at sige, det bero-

ede jo på enhvers sindelag; men der kan dog ellers nok siges noget om dette.

For det første blev disse flag hængende ude både dag og nat; ikke et blev taget ind ved solnedgang, så de, som flagede, viste derved ringeagt for det trefarvede.

Men så var der en anden mærkelighed. Den blå flig i slesvig-holstener-flaget blev altid efter en tids forløb hvid og viste altid tendens til at rive sig løs og forsvinde. Dette blev ofte drøftet.

Dette med de private flag var som nævnt en sag for sig, men da der også blev udhængt to flag fra Fruekirkens spir, vakte dette forargelse, ikke blot blandt danske, men også hos mange tyske. Kirken, mente man, kunne nok holdes uden for dette[43].

Disse to flag hang der nat og dag, og det blå blev kendelig mere og mere hvidt. Så en nat, der var en vældig storm fra vest, rev den ene blå flig sig løs og fløj over og hængte sig fast på skorstenen af *Chr. Lorensens* hus i Nørregade. Det rød-hvide af flaget hang nok så smukt tilbage.

Danskerne morede sig, tyskerne var arrige og havde straks på rede hånd, at det havde danskerne lavet.

Så blev *Lorens Dødgraver*[44] afhentet og taget i forhør af borgmesteren[45]. Lorens havde nøglerne til kirken og måtte jo kunne give oplysning; men Lorens hævdede på det bestemteste, at ingen uvedkommende havde haft nøglerne, og han kendte intet til den sag. Så blev han afhentet anden gang; men resultatet af forhøret blev som det første. Et par dage efter blev han afhentet for tredje gang; men nu blev den gamle Lorens Dødgraver vred. Da borgmesteren for tredje gang opfordrede ham til at sige, hvem der havde begået forbrydelsen, sagde han:

— Ja, no skal a nok sej dej, boremester, hvem de ha gør et.

— Nu, det var kønt, Lorens, sig det kun nu frit ud.

Lorens: Ja, det har min gui Vorher gør, få han er dansksindet å kan it li den slesvig-holstens flach.

— Ja, ja, nu skal Lorens have tak, nu kan han gå.

Lorens: Kommer de i æ bog?

— Nej, nej!

Dermed var sagen afgjort.

Til bøghovedfesten var ophængt guirlander i gaderne, mange af dem faldt ned. Det fik de slemme danskere også skyld for; men sagen var, at i stedet for at bruge noget stærkt reb havde man brugt noget tyndt sejlgarn; dette var årsagen. Men der skulle spares, og derfor faldt guirlanderne ned.

Lorens Dødgraver var en højst ejendommelig person, han sagde du til alle mennesker. Da han engang blev bebrejdet dette, svarede Lorens: „Vi sejer do til Vorher, så kan vi vel å sej et te minnesker".

Engang Frederik 7 og grevinde Danner beså Frue kirke og Lorens viste omkring, siger han, idet han viste en begravelse frem:

— Her ka do se, hr. kong, og her ka do se, kongind. — Følget studsede, men kongen morede sig og grevinden med[46].

Lorens Dødgraver var en person, som var kendt i Haderslev af de fleste, og man havde stadig noget at fortælle fra hans virksomhed, og altid noget pudsigt. Han tillige med tre forudgangne hustruer er begravede på Klosterkirkegården. Gravene ligger i de første rækker til venstre, straks man kommer inden for hovedindgangen på den nordre side.

På Lorens' grav ligger en gravsten, hvorpå der står et vers, som jeg nu ikke husker, da det er mange år siden, jeg har læst det; men indholdet af verset var, at han havde gravet en grav til hver af sine tre koner, men så grov man til slutning en grav til ham selv.

Måske er verset at se endnu, og så kan hvem der har lyst, selv se efter[47].

Lorens er død for omtrent 40 år siden.

Medens det her fortalte foregik i Haderslev, havde prøjserne lagt sig foran Dybbøl, hvor et blodigere drama foregik. Nu var det Dybbøl og kun Dybbøl, som vi talte om og tænkte på. Som følge af, at der var erklæret belejring over byen, var „Dannevirke" forbudt, tillige med andre danske blade, og vi danske var så henvist til, hvad rygtet fortalte[48].

Krigens gang.

I Haderslev og omegn forefaldt intet sammenstød imellem de krigsførende magter, så af den grund mærkedes her ikke noget til krigen; men da byen lå ved den alfare vej, var tusinder og atter tusinder af prøjsiske og østerrigske soldater marcherede igennem nord på, og når syge og sårede kom tilbage efter kampene i Nørrejylland, var her et bestandigt røre og meget store indkvarteringer.

Før Dybbøl var taget, så Haderslev ikke de store satraper, som ledede krigen, men efter Dybbøls fald blev de prøjsiske soldater, som havde været brugt til dette, sendt op ad Nørrejylland for her at få hvile og forplejning efter den tur, og så fulgte de øvrige øverstkommanderende efter. På den måde kom alle de prøjsiske og østerrigske hære igennem Haderslev.

Nævnes kan, at jeg har set general *Wrangel*[49], en gammel sammenbøjet skikkelse. Han viste sig altid til hest i kyradseruniform. Med det stærke fuldskæg, han havde, og den store kyradserhjelm på hovedet så man næsten ikke andet end en næse og skimtede et par øjne oppe under hjelmen. Han hilste i øvrigt med håndbevægelse til højre og venstre, som om han ville sige: „Ja, børn, i 48—50 gik det dårligt; men nu skal det nok gå godt".

Prins *Karl*[50] var en høj, mørk mand, hvis ansigtstræk var vanskelige at tyde. Enhver kunne læse ud af dem, alt han ønskede; men dermed skal ikke være sagt andet, end at der lå et fast træk over mandens ansigt. Han viste sig altid kørende med et forspand af fire små, sorte heste, der gik side om side og på den måde spærrede gaden, mens småtøjet måtte se at komme af vejen.

Den østerrigske general *Gablenz*[51] passerede ofte gaden spadserende. Han havde et venligt ansigt; dette i forbindelse med den smukke østerrigske uniform gjorde, at folk altid så efter ham. Der var endnu en bekendt østerrigsk general, men hans navn har jeg glemt. Som forud nævnt i disse skildringer var de østerrigske uniformer meget smukke.

Den militære kommando og vagttjenesten i byen besørgedes under hele krigen stadig af østerrigerne. Disciplinen hos dem var uhørt streng. Når folk, hvad enten det var militære eller civile, ikke lystrede på øjeblikket, skød de.

En aften var en soldat blevet beruset og blev transporteret af sted til vagten i rådhuset i Lavgade; midt på Torvet gjorde han modstand og ville ikke længere. Patrouilleføreren satte ham geværet for brystet og skød ham ned på gaden. Kuglen gik lige igennem ham og videre til huset, der ligger på hjørnet af Lavgade og Klosteret, hvor den med et stort smæk borede sig ind i muren[52].

Denne tildragelse vakte megen harme i byen, og særlig da det tildrog sig først på aftenen, hvor der var en mængde mennesker på Torvet; kuglen kunne jo let have ramt endnu et par mennesker. Han, der brugte geværet, blev dagen efter rost og fik et hæderstegn for sin dåd.

En søndag aften opstod der slagsmål i en stor restaurant i nærheden af Torvet. Slagsmålet bredte sig ud på gaden, og stedse flere deltog. Så blev der sendt bud efter vagten. Da denne viste sig i gaden med opplantede bajonetter, og der råbtes: „Nu kommer østerrigerne", så kan det nok være, at der blev ro. Jeg har selv været øjenvidne til dette, og det var ligefrem komisk at se, hvor kæmperne tog flugten.

En begravelse.

Ved krigens udbrud lå amtsforvalter *Laurids Skau*[53] syg i sit hjem på Mariegård ved Haderslev.

Efter invasionen i Haderslev, da de tyske sad i højsædet, blev samtlige danske embedsmænd fordrevne og afsatte fra deres embede. Da Laurids Skau på opfordring ikke gav møde for den tyske forvaltning, blev en militærkommando sendt af sted til Mariegård for at afhente manden. Den blev vist ind i sygeværelset, og der kunne den tage ham, om den ville. Så kom en anden patrouille med en doktor i spidsen, som undersøgte den til døden syge mand, og så vidt jeg veed, fik han ikke flere af den slags besøg.

Laurids Skau, der var Dannebrogsmand og ridder af Dannebrog, døde i foråret 1864[54] på

Mariegård, som hører til Gammel-Haderslev sogn.

At en så fremragende mand og stor dansk patriot ville blive fulgt til graven af et stort følge, var jo givet, men det kom alligevel anderledes.

Dagen før begravelsen løb rygtet igennem byen, at der ved jordfæstelsen ville møde en stærk militær afdeling for at forhindre mulige udskejelser og demonstrationer fra dansk side.

Der var i den tid en trykket og nedbøjet stemning i det danske borgerskab i byen som følge af begivenhedernes gang, og mange blev derfor noget betænkelige ved at deltage og navnlig med henblik på, at byen var i belejringstilstand, hvad den havde været helt fra krigens begyndelse.

Dagen for jordfæstelsen oprandt, og en time før den skulle foregå, marcherede et kompagni soldater igennem Storegade efter Gammel Haderslev til, og så vidste folk nok, hvad klokken var slået.

Min mester besluttede sig til at blive hjemme; men så sagde jeg:

— Må jeg ikke gå ud at se, hvordan det forløber?

— Jo, gør det!

Jeg vandrede så af sted, følgende Storegade til man kommer til Gammel Haderslev kirke og kirkegård, der ligger på venstre hånd, ned mod Haderslev Dam. Lige over for og noget fra gaden, altså på højre hånd, ligger Christine Frederikke Stiftelsen[55]. Den lange plads skærmedes af et højt jerngitter og en jerngitterport ved hver ende. På fortovet her udenfor havde det østerrigske kompagni soldater taget stilling; iført deres grå kapper med sjako på hovedet, gevær ved fod, og påsat bajonet, stod de her ranke og stive. En officer med dragen sabel foran fronten og ved hver fløj en feldwebel; så alt var i orden. Jeg spadserede på venstre side af gaden roligt forbi, holdende mig på fortovet og tagende krigerne i øjesyn. Jeg gik et lille stykke forbi amtmandsboligen, tilbage igen forbi vagten og op ad Storegade. Så kom ligtoget. Kisten blev båret af bønder, og ligfølget fulgte to og to efter. Jeg holdt mig på fortovet. Ankommen til kirkeporten skiftede bærerne, og følget stod imedens ganske stille på gaden i den orden, det fulgte, og gik i samme orden ind på kirkegården. Medens dette foregik, stod jeg og så til. Da jordfæstelsen var til ende, spredtes følget, og enhver gik til sit hjem. Straks efter lød der østerrigske kommandoråb. Sikkerhedsvagten, der havde haft et let arbejde, marcherede bort.

Hvor mange deltagere, der var i følget, er jo vanskeligt nu at sige noget om; men det forekommer mig, at jeg dengang har anslået det til ved 150 personer, et tal, som ville have været mange gange større, om den hedengangne var stedet til hvile i fredens dage.

Om denne tildragelse kan endnu fortælles, at det var tysksindede borgere, som havde fået den derværende kommandant overtalt til at sende det østerrigske kompagni soldater, men at han siden efter havde udtalt, at han beklagede meget, at han havde gjort det, da han bagefter havde indset, at det var helt meningsløst.

Hvor skulle en rolig befolkning i en by, der var erklæret i belejring og fyldt af soldater, finde på at lave oprør.

Et rygte.

Tingene gik jo fremdeles deres gang, og vi nåede frem til juni måned, så kom der ganske pludselig rygter om, at nu ville tyskerne (udtrykket prøjserne brugtes på hin tid endnu ikke så meget) tage alle unge karle i Slesvig til soldat. Det vakte naturligvis bestyrtelse. Hvorledes dette rent meningsløse rygte var opstået, kan vist ingen give forklaring på, men jeg kan tænke mig en grund:

I 1848 blev alle unge karle, som slesvig-holstenerne kunne få fingre i, pressede til at gå med dem; der haves mange pålidelige fortællinger derom, og selv har jeg kendt flere, som var komne med på den måde.

Nu tænker jeg, at disse historier var blevne opfriskede og genfortalte med krydrede tilsætninger, og så er det gået med dem ligesom i eventyret, hvor en fjer blev til fem høns; man har begyndt med at sige: Tyskerne kunne gerne finde på sådant igen som i forrige krig, så går det videre, og omsider fortæller rygtet for fuldt

og fast, nu vil de tage alle de unge karle, og så er der kun een udvej: de må flygte bort til Danmark hver eneste en, her hjalp ingen forestillinger, afsted hver og en, og hvem der ikke ville, han blev øjeblikkelig stemplet som tysker.

Jeg havde lige fået udlært og trængte så hårdt til at få tjent noget til svendeklædning, så det passede mig ikke godt sådan at blive reven ud af min plads, hvor jeg straks fik en god løn hos min læremester, og hvis virkelig prøjserne ville forlange os til soldater, var det jo altid tids nok at tage afsted.

Imidlertid mærkede jeg nok, at den ene bekendt og kammerat forsvandt efter den anden, og når jeg så spurgte, hvor er denne og hin, blev der svaret: han er rejst for 8 dage siden, og han, ja han drog afsted forrige nat, og jeg tager afsted i nat, og du skal vel også snart afsted, for du vil da ikke blive og tjene tyskerne. Alt dette var nu slet ikke lysteligt, men så klarede sagen sig.

En dag bragte posten mig et brev fra min gamle moder i Rødding (fader var død, kort før krigen brød løs). I dette brev bad hun mig på det mest indtrængende straks at rejse til Danmark og lige til København for at være i sikkerhed, for i Rødding fortalte alle mennesker, at tyskerne nu ville tage alt det unge mandskab til soldat; og hun ville tage sin død derover, om de tog mig. Hun gav afkald på at få sagt farvel til mig, jeg måtte endelig rejse straks, og mange venner havde sagt til hende, at hun skulle skrive det til mig.

Dette var hovedindholdet af brevet, som jeg gav min mester at læse og bad ham sige mig sin mening. Selv vidste jeg allerede, hvad jeg ville, og han sagde: „Ja, du skal naturligvis bort, det kan jeg nok indse", og føjede til, „vi vil ikke have noget at høre". Han tog sig altså selv med.

Så blev aftalen, at jeg skulle arbejde ugen til ende, og så holde op hos ham. Lørdag aften gav han mig min løn og mit lærebrev, som var skrevet af den unge Grünwald med mesterens egen underskrift og segl.

Nu ville jeg alligevel ikke stjæle mig bort, for det var der slet ingen grund til. Søndag morgen tidlig, medens det meste af Haderslev endnu sov, vandrede jeg ud af byen efter Rødding til og tænkte at være hjemme noget over middag; men det kom ikke til at gå så hurtigt. Stadig blev jeg standset af gamle bekendte, og de slap mig ikke, før jeg havde fortalt dem, hvad jeg vidste om begivenhedernes gang, siden sidst vi sås, for et halvt år siden.

Det var en dejlig juni sommerdag, med solskin og lærkesang, og da jeg ene gik over Stursbøl hede, følgende den gamle „stajsvej", hvor ensomheden kun afbrødes af de jublende små lærker over mit hoved, så var det, som om jeg fra krigens tummel og støj pludselig var kommen ind i fredens land.

Trods den alvorlige tid, som vi da levede i, jublede det dog i mit indre her på den ensomme hede (hvor jeg i et rundskue kunne se 6 kirker). Det var nu på femte år, at jeg opholdt mig i Haderslev. Nu var det slut, og nu skulle jeg endelig engang have frihed til at se mig om i verden, hvorom jeg havde drømt så længe.

Henad eftermiddagen nåede jeg så endelig den gamle by Rødding. Da det var en søndag, da folkene ikke var i marken, traf jeg straks folk på den gamle bygade. De så på mig som en ko på en vejrmølle. — Hvad, er du her endnu? Vil du ikke bort? hed det.

I det gamle, lave, stråtækte hus, i den lille, tarvelige stue med lergulv sad min gamle moder. Ved synet af mig blev hun helt bestyrtet, hun sad just og tænkte på, at nu var hendes søn da nok velforvaret i København, og så stod jeg der lige foran hende. Jeg skal ikke trætte læserne med, hvad vi talte om hin søndag eftermiddag. Mandag sagde jeg farvel til venner i byen, „for nu vil I ikke få mig at se så snart igen". Tirsdag morgen sagde jeg farvel til min mor og bad nu hende og alle i byen være rolige for mig, for jeg skulle nok komme bort, så tyskerne ikke skulle tage mig.

Så gik jeg da ene den lange vej igen til Haderslev, men det varede også mange år, før jeg atter fik lejlighed til at passere den igen. I Klejnbjerg sagde jeg farvel til Mor Kling, og det blev sidste gang, jeg så den gamle kone.

Udvandringen.

Det, at så godt som alle unge mennesker fra Slesvig drog bort til kongeriget, var det egentlige første resultat af krigen i 1864. Jeg skal her ikke komme ind på videre betragtninger over dette; men at det var en forhastet udvandring, kan vist ikke betvivles.

I Haderslev traf jeg endnu tre bekendte, der ligesom jeg havde set det på med at tage af sted, men nu var rejsefærdige og ville følge kammeraterne.

De var alle tagne over landegrænsen til Nørrejylland. Vi besluttede os til at tage fra Haderslev over Lille Bælt til Assens.

Vi lejede en fisker, der boede på Naffet, til at sejle os over. Da han var noget betænkelig ved foretagendet for mulig efterfølgende tiltale, og da det jo også skulle have hemmelighedens skær over sig lige så godt for vor forsvinden som de allerede bortdragne, så blev det aftalt, at han skulle ligge med sin båd et bestemt sted, hvor vi så ville møde på slaget ét, altså i midnatstimen.

Til den bestemte tid sad fiskeren i sin båd, og fire personer kom ad hver sin vej og steg ombord; årerne blev lagt ud, og turen begyndte.

Jeg gjorde straks en bemærkning om, at båden var for lille til fem mand, hvortil fiskeren svarede, at da der ikke var nogen vind, og vi var nødt til at ro hele fjorden ud, som er to mil lang, så havde han taget den lille båd, og han mente at vi nok også med den nåede over bæltet, da det jo efter hans mening ikke blæste noget.

Vi fortsatte så sejladsen. Til en begyndelse var det meget mørkt; men efterhånden blev det lysere, og da vi nåede ud i fjordmundingen, begyndte det at dages. Inde fra land, fra den søndre side, blev der råbt: Hvem der? Vi svarede ikke; så råbtes der anden gang, noget hårdere: Hvem der? Så svarede vi: Godt folk. Så hørte vi ikke mere, vi kunne heller ikke få øje på nogen.

Da vi kom ud i bæltet, fik vi at mærke, at det blæste. Drive båden frem med årerne lod sig ikke længere gøre. Så blev et lille firkantet sejl sat op, og nu skar den. Situationen var ikke helt lystelig. Der sad vi nu fem mand i en lille fiskerbåd til to mand. Jo længere vi kom ud i bæltet, des hårdere blæste det, og vandet slog idelig op over os. Føreren lod os vide, at vi måtte sidde rolige. Gør I nogen bevægelse, selv den mindste, så ligger vi der! — Jo, vi forstod det nok, vi skulle nok lystre kommando.

Vinden blæste fra syd og det lige op til storm. Så lød det atter fra føreren: „Her kommer en sandbanke, som vi absolut må sønden om, og det vil knibe". Han skulle styre båden næsten lige op mod vinden, og han mindede os atter om at sidde rolige. Det lykkedes ham ikke at komme helt uden om sandbanken, men vi sejlede over den søndre ende. Vi var i øjeblikket strandede; men i næste øjeblik kom et vældigt vindstød og greb i sejlet, sandet røg op i båden til os, der var højst en alen vand, og vi fo'r atter ud på de dybe vande. Så kom der en vældig bølge rullende imod os. Jeg tænkte, nu er det slut, men et øjeblik efter red vi nok så smukt oppe på dens hvide kam. Så så jeg ned i dybet, hvorfra den var kommen, så tænkte jeg, nu rejser vi derned, og så kommer den næste store bølge, og så bliver vi dér; men i skæbnens bog må der have været anderledes bestemt, end jeg og kammeraterne tænkte.

Endelig gled vi ind i Assens havn. Det var op ad formiddagen, og en mængde mennesker var forsamlede på skibsbroen særlig af den grund, at der var marked i byen, og havde stået der længe og med spænding set efter den lille prik derude i bæltet. Snart kunne de se den, og snart kunne de ikke se den, og når det imellem varede lidt længe, inden den atter viste sig, sagde de: „Ja, nu er de gået under!" Da vi i smult vande gled ind i havnen, og de så de fire unge mennesker i båden, så vidste folk besked, og et rungende hurra, der gentoges flere gange, lød os i møde.

Ved landstigningen tog en toldembedsmand imod os og bad os for en forms skyld om at gå igennem toldbygningens port. Uden for denne stod en politimand og bad os venligst, så snart det passede os, at melde os på politikontoret.

Så skyndte vi os hen i et gæstgiveri, hvor vi fik nogen god varm kaffe og frakkerne noget tørrede. Det øvrige måtte tørres på kroppen. Halv-

tredsindstyve år er henrundne siden den dag, den 23. juni 1864 (dette skrives i 1914), da den lille båd med fem mand kæmpede en hård kamp for at arbejde sig igennem Lille Bælts oprørte vande. Det var den første sejltur, jeg var med til, og jeg troede forvist, det også blev den sidste. Jeg havde opgivet håbet om, at vi ville nå levende ind i Assens havn. Havde vi haft en stor båd, havde det ikke været så overdreven farligt; men den lille båd var det, der øgede faren, hvilket også fiskeren indrømmede, da vi kom i land.

Følgende politimandens opfordring gik jeg om eftermiddagen hen på politikamret og anmeldte mig som kommende fra Haderslev. Da de der (i Haderslev) på mit forlangende intet rejsepas ville give mig, havde jeg kun mit lærebrev at legitimere mig med. Dermed var de også tilfredse på kontoret i Assens og noterede straks på samme: „Forevist Assens politikammer den 23. juni 1864".

Da jeg nu ikke ønskede at få mit lærebrev overmalet på den måde, det var allerede hårdt medtaget af Lille Bælts vande, så bad jeg om at få udstedt en vandrebog, som også beredvilligst blev efterkommet. Den kostede 16 rigsbankskilling (32 øre), og jeg lod den med det samme visere.

Til Odense.

Om morgenen den 24. juni stod jeg parat til at begynde rejsen til fods til Odense, hvortil der er fem mil, men det regnede jeg ikke for noget at gå det stykke vej. Det smukke Fynsland havde jeg hørt så meget omtale, nu skulle jeg selv passere midt ind igennem landet.

Kammeraterne ville ikke med længere, og jeg sagde da farvel til dem. En af dem drog andendagen tilbage til Haderslev, som jeg siden hørte. Han blev prøjsisk soldat, kom med i 70 og faldt i Frankrig. De to andre så og hørte jeg ingen sinde noget fra og ved ikke, om de endnu er blandt de levendes tal.

Min vært gjorde mig opmærksom på, at jeg skulle se efter ved postholderiet, om der ikke var en returvogn til Odense. Jo, der var hele to af disse lange vogne med tre agestole.

Så spurgte jeg den ene kusk, om jeg måtte køre med til Odense. „Det kan du godt," siger han. „Hvad skal jeg give for at køre med?" „Hvorfra er du?" siger han. „Fra Sønderjylland". „Så skal du ikke betale noget for det". Så kørte vi afsted i et herligt sommervejr. Jeg sad i den midterste agestol som en præst i en potte og så mig interesseret om til højre og venstre. Det var en modsætning til gårsdagens sejlads over bæltet.

Efter en henved tre timers kørsel nåede vi til Vissenbjerg kro, hvor der skulle bedes. Stedet er historisk bekendt, navnlig fra den usikkerhed, som her herskede i gamle dage, og der er endnu, medens dette skrives, en skov, som kaldes Røverskoven, og mange er fortællingerne fra svundne tider om røveriske overfald.

Medens der blev bedet, nyttede jeg tiden til at se mig om på stedet. Så kørte vi atter af sted. Længe varede det ikke, før jeg kunne øjne spiret på St. Knuds kirke. Det kom stadig nærmere, og endelig begyndte vi at rulle ind i Odense by. Vognen kørte til postholderiet, og turen var til ende.

Jeg opsøgte mig et logi og gik så straks ud og spurgte om arbejde. Hos urmager *Steffen Sørensen* på Vestergade (byens hovedgade) blev der tilbudt mig plads, som jeg modtog med tak, da det stod sig smått både med klæder og penge hos mig.

Anden dags morgen, den 25. juni, mødte jeg på værkstedet og begyndte straks at arbejde. Det forlangtes, at en urmagersvend skulle have sit eget værktøj, og jeg havde kun lidt, hvilket jeg selv havde lavet, og måtte til en begyndelse meddele mester dette. „Det siger ikke noget", lød svaret. „Her er værktøj nok, arbejd kun fort med det, her er, men De skal behandle det godt". Jeg tror sikkert, det blev opfyldt.

I Odense mødte krigens tummel mig på ny. Der lå en stor mængde soldater af alle våbenarter, og det forundrede mig at se dem der. Da jeg udtalte mig derom, blev der svaret: „De kan lige så godt være her som andet steds, for de kan dog intet udrette."

Nu kunne jeg så skrive hjem til min gamle moder og andre bekymrede sjæle, at nu kunne de kun være rolige for mig. Vel var jeg ikke nået til

København, dertil havde jeg ingen rejsepenge, men her var jeg nu i god forvaring og havde fået en god plads.

Den gode efterretning, som jeg straks havde sendt af sted til hjemmet, så ud til fem dage efter at kunne blive fuldstændig illusorisk. Natten til den 29. juni gik prøjserne over til Als og indtog dermed øen. De danske måtte trække sig bort og blev overførte til Fyn.

Da efterretningen kom til Odense om, at Als var taget, kom befolkningen ikke blot i oprør, men en ligefrem panik bredte sig over hele byen. Der var folk, som for alvor tænkte på at flygte med familie og lidt ejendele. De vildeste rygter fløj omkring, at prøjserne nu ville gå over til Fyn. Det var der ingen, der tvivlede om, men der fortaltes også, at de var allerede gået over til Strib og marcherede nu mod Odense, ja, det var rent fortvivlet, som folk skabte sig. Byen blev straks erklæret i belejring. De to kostbare broer, som fører over Odense å, der løber igennem byens sydlige del, Albani-broen og Frederiksbroen, blev underminerede, så de kunne sprænges i luften, hvilket øjeblik det skulle være, og beboerne der omkring underrettede om at rykke ud i samme øjeblik, der blev meddelt, at broerne skulle sprænges i luften. Jeg har selv set minerne, som var lagte under broerne, og derfor kan jeg bevidne det.

Men ikke blot dette, men at der var anlagt en kolonnevej, kommende fra Strib og gående nord om Odense til Nyborg parallelt med den store chaussé, som går på denne rute, også dette har jeg set, så det var jo ikke til at undres over, om befolkningen ikke blot i Odense, men på hele Fyn blev fortvivlet ved at se overledelsen parat til at ofre hele Fyn uden sværdslag.

Efter at et par dage var gåede, kom der sikker efterretning om, at endnu var ingen prøjser gået over til Fyn, og alt som de nærmeste dage gik og intet passerede, begyndte folket at falde lidt til ro.

Belejringen over Odense by blev ophævet, minerne under broerne blev borttagne, og det daglige livs syssel og færden begyndte at gå sin vante gang igen, og sindene faldt til ro.

Et tilbageblik.

Efter at have nedskrevet erindringer fra 1863 til 1864 føler jeg lyst til at gøre et tilbageblik over dem, for endnu at medtage et og andet, som jeg ikke har kunnet få anbragt, men som dog kan have interesse.

Den 1. maj 1860 kom jeg, som alt forud nævnt i disse erindringer, til Haderslev som lærling og forblev der til slutningen af juni måned 1864.

Jeg fik i den tid et stort kendskab til byen og dens befolkning.

Når der var noget forretningen vedrørende, blev jeg gerne sendt af sted, jeg fandt mig hurtig til rette og klarede alt.

Således blev det mig også snart overdraget at besørge fortoldningen af varer, ankomne fra Hamborg. Dette var mig til særlig glæde, at komme ud til toldboden og havnen. Alt som lille dreng havde mine tankers længsler søgt ud i verden. Hvor kunne jeg da ikke stå og stirre på disse skibe og spekulere på den rejse, som de havde gjort på vandene, ja, det var altid en særlig glædelig dag for mig, ja lig en fridag. Nutidens unge slægtled vil måske standse ved dette at fortolde varer i Haderslev fra Hamborg, og jeg skal derfor oplyse, at Danmarks sydgrænse dengang var ved Hamborgs porte. I Haderslev boede på hin tid en vognmand *Grabbert*[56], han havde nogle umådelig store fragtvogne med et forspand af 6, 8, ja undertiden 10 heste. Disse vogne var altid undervejs og kørte varer fra Hamborg helt op til Aalborg. I enhver købstad kunne der afleveres varer på toldboden og fortoldes der.

Således var hine tiders samfærdsel til lands; pr. skib kom naturligvis også mange varer, men det var da, skønt det var en udmærket tid, kun en lille omsætning imod nutiden. Lad mig i forbindelse med dette minde om de mange mindre fragtmænd, som kørte overalt i landet, men efterhånden, som jernbanerne blev anlagte, er fuldstændig forsvundne.

Den gamle romantiske tid, da de gule postvogne, med forspand af fire heste, rullede hen ad landevejene, og fragtmændene med deres lærredsbetrukne vogne kom langsomt kørende, den er forlængst forbi med alle sine fornøjelige hi-

storier og fortællinger. Nu kan man gå dagevis ad de store lange chausseer og træffer så godt som intet med undtagelse af nogle osende og stinkende automobiler, der hvirvler en masse støv i vejret og forpester luften for den enlige vandrer, som her går for at indånde den friske luft og glæde sig ved den fri natur under den blå himmel. De gammeldags store kroer, hvor fordum postilloners, fragtmænds og rejsendes muntre tale og historier lød, de ligger nu ensomme og stille hen. Kun når man træffer gamle folk, som har oplevet hine tider, og samtalen kommer i gang, så er det, som om den gamle krostue atter bliver levende.

Så skal jeg kortelig minde om tre af latinskolens lærere fra hin tid.

Den første er digteren, professor *E. Lembcke*[57]. Han gik som rigtig professor altid i langskødet, sort klædesfrakke og høj hat. Fordybet i sine egne tanker bemærkede han i de fleste tilfælde slet ikke de mange hilsener, som han var genstand for. Kun når en hilste højt: „God dag, hr. professor", gjorde han hurtigt omkring, greb hatten i nakken, gjorde et dybt buk, og med et forbindtligt smil fortsatte professoren sin tur. Jeg har selv set det, derfor kan jeg bevidne det. Dengang morede jeg mig over det, nu ser jeg noget anderledes på den tildragelse.

Den anden, jeg tænker på, var adjunkt *Johansen*[58], tillige præst ved Hospitalskirken, en lille, rask mand, der altid kom i strygende fart. Han boede i en gammel købmandsgård lige over for min læremester, og her så jeg ham daglig i høj, sort hat, langskødet frakke, gå ind og ud ad den gammeldags port. — Efter 1864 blev han præst i Svanninge på Fyn, der, hvor den fra grevefejdens tid bekendte præst og fædrelandsven *Hans Madsen*[59] var præst.

Den tredje, jeg vil nævne, er premierløjtnant *Schønberg*[60], der var gymnastiklærer ved latinskolen. Når „latinerne" på festdage eller ved en sommerudflugt drog igennem byen med musik og Dannebrog i spidsen, og den stovte danske premierløjtnant i sin smukke uniform gik foran, så var det et stolt syn, som nok kunne få en læredrengs hjerte til at banke og tænke: Kunne jeg endda have været med der.

I spidsen for sådan et tog kom altid en søn af daværende møller *Schroeter*[61] på Møllepladsen på en lysebrun hest, der havde tilhørt general *Rye*[62]. Dette vakte altid særlig opmærksomhed og begejstring hos de unge latinere.

Jeg tænker på det liv, der rørte sig i byen på den tid, både det selskabelige og forretningslivet, begge blomstrede i rigt mål.

Teatret[63] ved Nørretorv er opført i halvtredserne og kaldtes altid i hin tid „Det ny teater". Forud for den tid har Haderslev ikke haft nogen teaterbygning, men når det traf sig, at der kom en omrejsende skuespillertrop til byen, så gav de gæsteroller på loftet i et stort, gammelt pakhus i Gammel Haderslev[64], som midlertidig indrettedes til teater. Således er der bleven mig fortalt.

Med det nye teater begyndte en blomstringens tid i Haderslev for dansk skuespil; fremragende skuespillere fra København gæstede ofte byen og glædede både by- og landboere med opførelse af stykker af de mest fremragende danske skuespil-digtere, og i store skarer strømmede kvinder og mænd til teatret for at glædes ved det herlige spil. Jeg har hørt folk sige: „Vi har næsten hverken tid eller råd til at gå så ofte i teatret, men det er alt for kønt til, at man kan blive hjemme", og således var det også.

Som fattig læredreng — udtrykket lærling kendte man ikke i hin tid — havde jeg ingen råd til at komme i teatret og høre og se noget af alt det kønne, jeg hørte så megen tale om; men så var det dog lykkedes mig at få sammensparet en rigsbankmark — 36 penning —, og for disse købte jeg så en billet til galleriet. Men der kom jeg kun denne ene gang. Det publikum, som jeg her fik at se, havde jeg ikke tænkt mig; det bestod af yngre og ældre mandlige og kvindelige typer, som kun kom her for at lave sjov. Det var derfor heller ikke uden grund, når galleriet blev kaldt for slyngelpladsen eller halunkenplads.

Til min store glæde fik jeg foræret en billet til første plads på gulvet. Jeg kunne vente med at benytte den, til det passede mig. Jeg havde selvfølgelig ikke noget kendskab til komediestykkerne ud over det, jeg hørte af omtale, så nu gjaldt det at vælge. En dag, teater-plakaten blev bragt,

meddelte den, at der skulle opføres „Mer end perler og guld"[65].

Det må jeg hen og se, tænkte jeg, og jeg fortrød det ikke, det var helt igennem et eventyrstykke, udstyret med megen pragt, og et lystspil.

Alle de spillende var udmajede med store fjer og skulle forestille fugle; de snebrede og knebrede i munden på hverandre, men man kunne godt forstå, hvad de sagde. Efter at der var spillet nogen tid, kom så glanspunktet, idet den gamle fuglekonge blev båren ind i triumf og placeret midt på scenen. Han havde et stort fuglehoved med et stort fuglenæb og var så oversat med fjer, så man skulle tro, at det var sådan en rigtig stor kæmpefugl.

Først gav han nogle fuglelyde fra sig og begyndte så med at udtale, at han følte sig så inderlig glad ved at se hele sin fugleslægt her omkring sig. Disse knebrede og gav deres glæde til kende. Kort at fortælle, hele det store publikum rystede af latter, og han gav sin rolle så storartet, at selv skuespillerne vred sig i latter og faldt ud af deres roller.

Det er over 50 år siden, jeg så det vidunderlige, dejlige stykke, men endnu lever det i mine erindringer fra hin længst forsvundne ungdoms tid.

Krammarkederne.

De to store krammarkeder, som afholdtes hvert år i Haderslev, forår og efterår, det sidste kaldet Mikkelsmarked, og som jo afholdes endnu, var dog dengang vidt forskellig fra dem i nutiden.

I hine tider kendte man endnu intet til, at købmændene havde færdigsyede klæder, nej, de havde stoffer til disse, som man købte hos dem, og de herrer skræddermestre, som havde så og så mange svende og lærlinge, lavede det i klædninger.

Ligervis gik det også med støvler og sko. Garverierne, hvoraf der på hin tid var flere i byen, og nogle ret betydelige, leverede læderet, og skomagerne lavede det i store og små støvler og sko. Butik og lager havde de to her nævnte håndværkere som regel ikke. Der var højst et lille butiksvindue, hvor en skræddermester havde en klædning hængende, og en skomager havde et par lange støvler og et par sko stående. — Men til markedet mødte skomagerne frem med store udvalg af deres arbejder, alt sammen hjemmelavet, solidt håndarbejde. Maskiner kendtes på hin tid ikke, hverken til skomager- eller skrædderbrug. Byens urmagere havde heller ikke nogen butik, men arbejdede i samme stue, hvor de nye lomme- og stueure var udstillede.

Af færdigsyet tøj kom også en del på marked, men det var egentlig kun beregnet på de arbejdende klasser, og dette blev altid betegnet med navnet „marskandiser-telte". Drejerhåndværket var også godt repræsenteret ved et stort udvalg af tobakspiber og nyttige ting til husholdningen som træspiseskeer og grydeskeer (til madlavning), spinderokke, garnvindere og andet mere. Telte med forskellige galanterivarer fandtes også, ligesom kageteltene var rigelige og ikke at forglemme de verdensberømte Christiansfelder honningkager. Enhver fader og moder, som var til marked, måtte absolut bringe nogle af de berømmelige kager med hjem til børnene.

Med hensyn til forlystelser, da kendte man dengang ikke noget til alt det gøgl, som nu bydes i massevis, og som jo er det rene humbug. Af karruseller var der i reglen kun én, som var af en megen primitiv natur. Af andre seværdigheder kan nævnes panorama, som man så hyppigt i hin tid, hvor man så afbildninger af store slag, karavaner igennem ørkenen, Jerusalem, Rom og andre verdensberømte byer og egne fra andre verdensdele. Det var alt både smukt og lærerigt at se.

Theatre mekanika de Paris.

Således stod skreven med store bogstaver over et stort telt, som engang, vistnok i 1862, var kommen til stede og var opstillet ved den østre ende af *„Casper Jürgensens[66] toft"* ved Nørregade. Noget så dejligt og vidunderligt havde man endnu ikke set i Haderslev, og det store telt var stuvende fuldt af tilskuere ved hver forestilling. Selskabet havde sit eget musikkorps, bestående

af 12 mand, der blæste i hver sit messinginstrument. Før en forestilling begyndte, gjorde de en runde igennem gaderne. I spidsen gik en tambourmajor, svingende sin tambourstok (i parentes sagt: en så lang karl og med et så vældigt overskæg som ham har jeg aldrig set før eller siden). Når dette optog kom igennem gaderne og blæste, som om Jerikos mure skulle falde, kunne intet modstå. Alt fulgte bagefter, på Søndertorv og et stykke ned ad Nørregade, hvor markedsteltene var opstillede, forsvandt det hele publikum, vrede ord og udtryk lød bagefter korpset, som, hvergang de kom, forstyrrede hele handelen på Torvet.

Der blev klaget til borgmesteren, og disse optog blev forbudt, og det med grund. I og foran teltet kunne de blæse, så meget de ville.

Hvad var der nu at se i dette telt? Ja, det er jo nu over 50 år siden, at dette fandt sted, og så kan jeg ikke give en detailleret beskrivelse, men nævne, hvad jeg husker. Det, jeg først vil omtale, var belysningen, det tændtes og sluktes i et nu, lyste klart og skarpt som vore dages elektriske lys, så det må vist have været elektrisk; men i den tid kendte folk jo ikke det ringeste til sligt. Alt, hvad der ellers var at se, var bevægeligt. Af det righoldige program husker jeg følgende:

En trop soldater kom marcherende forbi; de gik rigtignok meget stivbenede, men de flyttede benene. Bagefter kom der kanoner og andet krigsmateriel kørende. Så skiftede scenen. Man så en fæstning ligge op ad et bjerg, og kanonerne titte frem. Foran fæstningen var vand, hvor et stort linjeskib sejlede frem og lagde sig foran fæstningen. Straks begyndte der at skydes fra begge sider. Skibet syntes ikke at tage noget tab, hvorimod fæstningsmurene faldt ned med stort rabalder. Skibet sejlede atter bort.

I et afsnit sås et vidunderlig dejligt landskab; dybt nede i dalen gik en vej. Her kom en mand kørende med en trillebør; da han var midt på scenen, gjorde han holdt, slap trillebøren, skubbede hatten i vejret og tørrede panden. Det måtte være varmt, kunne man se. Medens nu dette foregik, begyndte et hus at brænde, der lå noget længere fremme. Manden lod trillebøren stå og skyndte sig hen til huset for at redde. Her fik han fat i grisen og trak den ud ved halen. Da den ville løbe bort, holdt han fast; under denne strid rykkede han halen af grisen, der løb bort, og han beholdt halen i hånden. Dermed var den scene til ende.

Sluttelig så man de tolv apostle en efter en gå forbi, og til selve slutningen i transparent fremstillet Johannes den Døber, forklarende evangeliet i ørkenen. Ethvert nummer, som fremstilledes, blev af en mand forklaret både på dansk og tysk. Det hele var ganske vidunderligt og dejligt at se.

Disse skildringer nærmer sig slutningen; men jeg kunne dog endnu have lyst til at give en lille skildring af „Caspar Jürgensens toft". Det kan muligt interessere ældre i erindringen at få genkaldt denne plads og unge at høre lidt derom.

Der, hvor nu kvægmarkedet afholdes og elektricitetsværket ligger, var i den her omtalte tid en død henliggende grønmark, overgroet med langt græs, hvor man undertiden kunne se et par kreaturer gå og græsse, men ellers ikke noget.

Denne toft lå som en ren idyl midt inde i Haderslev by og var indhegnet af et stort kampestensdige, opsat af rå kampesten, og der indenfor en rad høje popler.

Læseren må tænke sig et kampestensdige, der gik fra Storegade langs med den nordre side af Gravene til henimod Nørregade, derfra imod nord til henimod Gåskærgade og videre imod vest langs denne gades bagbygninger, til det stoppede ved haverne fra Storegades beboere.

Således lå denne plads hen til endnu ikke så få år efter 1864, men så forsvandt det store stendige tillige med de høje popler, og nu kan læserne selv gå hen og se på stedet.

Navnet Gravene stammer fra ældre tider, da Dammen og fjorden her nåede sammen. Bispebroen har også sit navn fra den tid.

Dampskibet „Haderslev".

At Haderslev i denne periode også fik sit eget dampskib[67], var for byen en begivenhed. På Naffet blev i halvtredserne bygget et stort jernstøberi af en mand, der hed *Volfgang Petersen*[68].

Han var ellers guldsmed, men i stedet for at bearbejde de ædle metaller, gav han sig til at forarbejde jern og stål. Der blev i den tid gjort et stort arbejde for at uddybe fjorden, så store skibe kunne sejle helt ind til byen. Før den tid (1860) kunne kun mindre skibe, som jagter og tjalker, gå helt ind til skibsbroen; men efter at fjorden var uddybet og svenskehavnen anlagt, kunne de store tremastede svenske og finske skibe med deres trælaster gå helt ind i forannævnte havn. Skibsbroen fik et nyt bolværk, så også større skibe kunne lægge til her.

Skibsfarten ind til Haderslev tog et mægtigt og stort opsving, og dette var vel nok årsagen til, at Volfgang Petersen fattede tanken om at bygge et dampskib. Tanken fandt straks tilslutning, og de Haderslev borgere tegnede beredvilligt aktier til foretagendet.

Dampskibet „Haderslev" var byens stolthed[69], og om sommeren foretog byens borgere og borgerinder stadig lystture til Assens, Middelfart, Snoghøj, Fænø og flere steder. Især fandt en livlig udveksling af besøg sted mellem Haderslev og Assens håndværkerforeninger i forbindelse med deres sangforeninger. Jo, det var en livlig tid.

Når folk i nutiden mener, at det er noget nyt at sejle en lysttur til fornævnte steder, særlig Fænø, så kan det ses heraf, at allerede for over 50 år siden begyndte disse ture, og jeg er vis på, at de dengang fuldtud var lige så fornøjelige som nutildags.

Så vil jeg hermed slutte disse optegnelser med en hilsen til endnu levende gamle venner og bekendte fra de for længst henfarne dage, som dog endnu vækker så mange minder.

NOTER OG HENVISNINGER

[1] Peter Christian Winterberg, født Bjerndrup 18. marts 1829, død Kiel 29. december 1892, begravet Haderslev 4. januar 1893, havde lært hos urmager Niels Bertelsen. Efter at have været på valsen etablerede han sig i Haderslev, hvor han blev borger den 27. marts 1856 og senest havde forretning i Storegade. Efter hans død videreførte enken, Emma Elisabeth, født Thomsen, forretningen til 1897, da den den 1. august overgik til Peter Henningsen, hvis søn Aage Henningsen i dag er indehaver af den gamle virksomhed.

[2] Ernst Frederik Vilhelm von Düring, 1822—95, hofjunker, ritmester, ejer af Damager.

[3] Johann Christian Leut, 1839—1912, manufakturhandler, Storegade 424, nu nr. 29.

[4] Formentlig den manufakturhandler C. K. Iversen, der i 1869 boede Bispegade 369, nu nr. 16.

[5] Andreas Ludvig Tørring, 1835—1911, knivsmed, Gravene 400, nu nr. 9.

[6] P. P. Thuesen, kolonialhandler, Slagtergade 651, nu nr. 14.

[7] Martin Petersen, musiker, Nørretorv 708, nu Gammelting 7.

[8] J. J. Grünwald, fuldmægtig, Slagtergade 619, nu nr. 50.

[9] Nicolai Mathias Grünwald, 1836—1902, kommis, senere redaktør af Dannevirke.

[10] Garver J. F. Bløcher, Storegade 415, nu nr. 11.

[11] Ikke fundet i Dannevirke i tiden omkring august 1863.

[12] Lørdag den 29. august drog 5. dragonregiment (Randers dragoner) gennem Haderslev til Hoptrup, hvor de skulle overnatte. Samme dag ankom 12. infanteribataljon under major *Salchows* ledelse og drog videre søndag morgen kl. 7, tirsdag den 1. september ankom 1. artilleriregiments 2. batteri på 6 kanoner under ledelse af kaptajn *Messerschmidt* og fortsatte onsdag morgen. (Dv. 29/8—2/9 1863).

Dannevirke omtaler ikke 10. bataljons gennemmarch, men nævner kun fredag den 11. september, at 10. bataljon, der afgik fra Fredericia torsdag, allerede havde 100 syge. Den 24. september ved hjemsendelsen omtales styrkerne påny, og bladet oplyser da, at 12. bataljons mandskab hovedsagelig bestod af mellem- og sydslesvigere, medens 10. bataljon, der var hjemsendt fra Flensborg til Fredericia på et dampskib, nærmest var rekrutteret fra Haderslevegnen. Marcussen synes i øvrigt under omtalen af manøvren at sammenblande troppebevægelserne under denne og ved optakten til krigen.

[13] Dannevirke omtaler ikke garden, men nævner kun den 11. september, at en afdeling af den kongelige livgarde til hest var ankommet til Flensborg fra Korsør, bugseret af panserskonnerten Esbern Snare.

[14] Skomager Chr. Kyster, Lille Papegøje 514, nu Vestergade 21.

[15] Papegøjegade er her identisk med Vestergade, der dog også er blevet kaldt Lille Papegøje i modsætning til Store Papegøje, den vestlige del af den nuværende Storegade.

[16] Marcussen gør sig her skyld i en erindringsforskydning. Kongen var under besøget i Haderslev ganske vist kommet til byen nord fra, men det var efter en køretur til Christiansfeld, ved selve ankomsten til Haderslev kom han syd fra. Dannevirke skriver herom den 2. og 3. oktober 1863:

„I Åbenrå opholdt Hans Majestæt og gemalinde sig i to timer og indtog en frokost i amtmandens bopæl, hvorefter kongen til grænseskjellet imellem Haderslev og Åbenrå amter ledsagedes af forskjellige af dettes embedsmænd . . . . , hvornæst toget satte sig i bevægelse med et af Haderslev amts embedsmænd istemt leve for kongen, udbragt af den haderslevske amtmand. I Hoptrup, hvor der ligesom ved Hovgård var rejst en smuk æreport, havde et antal beredne

bønder med Dannebrogsflag i hånden indfundet sig for at yde Hans Majestæt ledsagelse til Haderslev.

Hans Majestæt kongen med gemalinde og følge ankom [fredag den 2.] kl. 5½ under kanontorden, klokkeringning og den talrige mængdes jubel her til Haderslev, hvor Dannebrog vajede fra husene. Hans Majestæt begav sig, efter ved den festlig smykkede Sønderbro at have modtaget en kort hilsen af byens repræsentanter, strax til amtmandens bolig, hvor allerhøjstsamme med følge spiser til middag.

Fra Sønderbro og helt op til Torvet paraderede våbenbrødrene med deres fane og laugene med deres emblemer. I aften er byen oplyst, og det samme vil blive tilfældet i morgen aften."

[17] Kammerherre William Walcker Stockfleth, 1802—1885, amtmand i Haderslev 1850—64.

[18] Dvs anden etage eller første sal.

[19] Også her gør Marcussen sig skyld i en lille erindringsforskydning, idet borgmesteren var vært ved et selskab lørdag aften. Dannevirke beretter den 5. oktober om kongeparrets færden lørdag den 3. oktober:

„Efter bestemmelsen forlod Hans Majestæt Kongen med følge i løverdags kl. 3 Haderslev ved hvis nordlige tilgang en net æreport var reist for at følge den indbydelse til middag i Christiansfeld, som bønder i Tyrstrup herred dagen forud havde tilstillet allerhøjstsamme. Efter at have dvælet nogle øjeblikke i den nye kirke i Tyrstrup, hvor provst *Kofoed-Hansen* holdt en tale til kongen, ankom Hans Majestæt kl. 4½ igjennem en af communen oprejst smuk æreport, der endte i en lang allee af Dannebrogsflag, til det festlig smykkede Christiansfeld og modtoges på gjæstgivergården under den talløse mængdes stormende hurraråb af festindbyderne. Ved taflet, der begyndte kl. 5, udbragte kammerråd *Chr. Juhl* af Hjerndrup i djærve og varme ord skålen for kongen og gårdejer *P. Skau* af Bukshave skålen for Hans Majestæts gemalinde. For begge disse skåler takkede kongen bevæget i smukke ord."

Tirsdag den 6. oktober bringer Dannevirke en mere udførlig beretning om festen i Christiansfeld med et udførlig referat af talerne og fortsætter den 5. oktober omtalen af besøget:

„Kl. 10 om aftenen kom Hans Majestæt tilbage fra Christiansfeld til Haderslev og kjørte gjennem de oplyste gader til amtmandens bolig for kort efter at indfinde sig ved borgmesterens aftenselskab. Her bragte senere på aftenen laugene, håndværkerforeningen og handelsforeningen samt våbenbrødrene Hans Majestæt et fakkel- og fanetog. Da kongen viste sig ved et åbent vindue, hilsedes han af den talrige mængde, som opfyldte Nørretorv med længe gjentagne hurraråb, hvorefter der blev udbragt et leve for Hs. Majestæts gemalinde, som besvaredes på samme måde. Efterat en sang af herredsfoged Rumohr var afsungen, svarede Hs. Majestæt med sin kraftige stemme således: „Elskede børn! Modtag eders konges tak for al den venlighed, I her denne aften have beviist ham og hans kone! Jeg nedbeder himlens velsignelse over eder alle, og værer forvissede om, at I alle have en plads i mit hjerte!" Under fornyede hurraråb skiltes mængden. Hans Majestæt forlod selskabet kl. 12½."

[20] Nørretorv 700, nu Gammelting 2.

[21] Etatsråd Emil Hammerich, 1801—77, borgmester og politimester i Haderslev 1850—64.

[22] Dvs den aften, da kongen kom til byen, altså fredag den 2. oktober. Ballet på Harmonien har tidligere været omtalt i H.-S. 1934 og 1945.

Dannevirke skriver den 3. oktober om festen: „I går aftes vare så godt som alle husene og de offentlige bygninger her i Haderslev oplyste, og i Harmoniens lokale havde byen foranstaltet et bal, hvori omtrent 250 personer deeltoge. Hans Majestæt Kongen med gemalinde, som indfandt sig henimod kl. 10, hilsedes ved indgangen med levende jubel af den forsamlede mængde og modtoges derefter af Harmoniens formand, advokat *Salicath*, der har havt en væsentlig deel i festens smukke anordning og ledelse; i hjertelige ord bød han Hans Majestæt med gemalinde velkomne og endte med et leve for kongen, som forsamlingen begeistret istemte. Derpå tog dandsen sin begyndelse, som kl. 12 afbrødes af aftensbordet. Her udbragte efter en sang af herredsfoged Rumohr byens borgmester, etatsråd Hammerich, skålen for „vore høie gjæster", hvorfor Hans Majestæt takkede, idet han med hentydning til et sted i den afsungne sang, hvor han kaldtes sønderjydens ven, forsikrede, at han skulle gjøre sønderjyden alt det gode, han kunne, hvilken ytring optoges med overordentlig jubel. Ved måltidets slutning udbragte Hans Majestæt en skål for Haderslev by, idet han navnlig ønskede, at dens handel og skibsfart måtte opblomstre ved hjælp af fjordens seilbargjørelse. „Iovermorgen", yttrede kongen, „vil jeg selv med mit dampskib prøve, hvorledes arbejdet er udført; finder jeg det godt, skal det glæde mig, men er det uheldigt, må De finde Dem i, at jeg erklærer det slet gjort og befaler, at kanalen skal gjøres dybere." Hans Majestæt, der flere gange med liv deeltog i dandsen, forlod først henimod kl. 2 ballet, som derefter fortsattes endnu en times tid.

Hans Majestæt gav i formiddags en længere audiens, men opgav sin oprindelige bestemmelse derefter at ville tage kirken og havnen i øjesyn."

[23] Denne tildragelse må være sket i Gåskærgade 29, hvor der mellem hjørneejendommen til Storegade og bagbygningen stadig er en lille gårdsplads adskilt fra gaden med en brædde væg.

[24] Ejendommen ejedes dengang af konditor *Chr. Claudius Lassen*, der stammede fra Sønderborg, og beboedes desuden af guldsmed *Andreas Hansen Lohmann*, hvis søn skrev digtet „Hvornær vi blywer glaj" (H.-S. 1946, s. 5), og en af den lærde skoles adjunkter, *John Aschlund*. De to sidste var i alle tilfælde danske, og da der intet foreligger om, at konditoren har været tysker endsige en rabiat slesvig-holstener, har vi vel lov til at tro, at Marcussens fantasi her er løbet af med ham, og at det forholder sig som læredrengen har forklaret.

[25] Som det ses af note 16 fandt ankomsten til Haderslev sted allerede om fredagen, og opholdet varede til søndag morgen.

[26] Dannevirke beretter mandag den 5. oktober om kongens afrejse, at den skulle have fundet sted fra havnen med dampskibet Falken, men på grund af det meget dårlige vejr, foretrak kongen at tage over land, og søndag formiddag henad kl. 9 forlod han byen. Bladet skriver videre: „Ligesom ved ankomsten stode laugene og foreningerne med deres faner opstillede igjennem Lavgade og over Mølleplads indtil Sønderbro, hvor communalbestyrelsen bragte Hans Majestæt byens farvel. Kongen, der sad på en åben vogn, svarede, idet han trykkede borgmesterens hånd: „De have mig snart igjen, men så kommer jeg den vei fra (ad fjorden). Farvel og tak for denne gang, tak for al Deres venlighed!" Under hurraråb forsvandt vognrækken ad Åbenråvejen. — Ti minutter efter kl. 9 forlod Falken havnen og stod udad fjorden."

[27] Jens Frederik Boysen, 1822—75, politibetjent i Haderslev 1853 til efter 1864, senere gæstgiver.

[28] Der menes vel borgmesterens bolig på Gammelting.

[29] Jørgen Andersen Haugaard, f. 1823, værtshusholder, Lavgade 229, nu nr. 10.

[30] I 1863 fandtes der på Torvet danselokaler i nr. 257, nu nr. 3, hos salonvært *Frederik Leopold Martens* og i nr. 262, nu nr. 8, hos gæstgiver *Christian Iversen*, medens et tredje formentlig var indrettet i nr. 260, nu nr. 6, hos værtshusholder *Knud Christiansen*. Desuden fandtes der på Torvet kælderbeværtninger i nr. 18, 205, 255 og 258, nu nr. 11, 14, 1, 3 og 4.

[31] Formentlig den plads på Naffet, hvor det tidligere anlæg lå, og hvor der nu er indrettet parkeringsplads. Pladsen er også blevet kaldet Nafpladsen, men aldrig vægterpladsen. Marcussen har måske haft Vægterpladsen i Åbenrå i tankerne.

[32] Louise Christine Danner, lensgrevinde, 1815—74, Frederik 7s hustru.

[33] Allerede omkring 1800 blev der fra København over Nyborg til Als og Slesvig anlagt en optisk telegraf, men den blev i 1852—54 erstattet af en elektrisk, som blev bygget af det militære ingeniørkorps. Den bestod af en underjordisk kabelledning fra København over Fredericia til Hamborg, men da den beskyttende belægning var mangelfuld, byggede man allerede i 1855 til erstatning for jordkablet en ledning på stænger.

[34] Dannevirke skriver herom den 8. februar 1864: „Igår kom en uendelig række af train af alle arter igjennem Haderslev tilligemed enkelte sårede og nogle mindre afdelinger samt husarregimentet, som endnu var på marchen, da de fik tilbagetogsordren. Et espingolbatteri, som det samme var tilfældet med, overnattede her. Ved middagstid er 5. og 3. dragonregiment komne herigjennem og senere er flere afdelinger komne hertil. En deel af hæren er gået til Nørrejylland ad Oxeveien."

[35] Dannevirke skriver tirsdag den 9. februar: „Igår var Haderslev fra middagstid indtil seent ud på aftenen opfyldt af militair, som deels drog igjennem, deels holdt rast her. General *Hegermann-Lindencrone*, som fulgte med denne afdeling, tog ind hos amtmanden. Sønderbro og høiderne syd for byen besattes af infanteri og cavaleri, medens et batteri opkjørtes på høiderne nord for byen. Arrieregarden stod ved Hoptrup og Gjenner." Og videre hedder det i bladet: „På høiden af Åbenrå eller noget sydligere antages der igår ved middagstid at have været en mindre fægtning med den forfølgende fiende, da der hørtes skydning i den retning, og i aftenstunden have de to colonner været på høiden af Haderslev. Da begyndte det her liggende korps at drage arrieregarden til sig og selv drage nord på, infanteriet på vogne, som til den ende bleve holdte tilbage eller tilveiebragte i byen. Henimod midnat afgik de sidste danske tropper."

[36] Torsdag den 11. hedder det i Dannevirke: „Igår ankom flere danske soldater hertil sydfra. Det var deels marodeurer, som vare blevne tilbage i Åbenrå og forgjæves havde søgt at blive overførte tilsøes til Sønderborg, deels krigsfanger, undvegne fra Rendsborg eller fra de bevogtende fjender. Ligeledes ankom en dragon, som var bleven afskåren fra sin eskadron ved Bilskov. De ere i dag afgåede til Kolding efter at have overnattet her." Marodører her i betydningen efternølere.

[37] Også her gør Marcussen sig skyld i en lille erindringsforskydning, idet prøjserne allerede besatte byen om torsdagen. Det hedder i Dannevirke fredag den 12. februar: „Efter at Åbenrå igår morges var blevet besat med preussisk infanteri og cavaleri, indtraf igår eftermiddags kl. 5 en preussisk cavaleriafdeling her til Haderslev og erklærede byen for besat og øvrigheden for suspenderet, samt lagde beslag på de offentlige kasser".

[38] Møllen „Olav Ryes Minde" er bygget i 1852, men blev desværre nedrevet i slutningen af 1920'erne, hvorved Haderslev mistede den sidste af sine engang ret talrige hollandske vindmøller. Resten af møllebygningen er det nuværende Ryes Møllevej 18 a og b.

[39] Til Ryes Mølles arealer hørte jorderne på begge sider af Åbenråvej. Den omtalte lade har hørt til den nuværende ejendom Åbenråvej 18.

[40] Dannevirke beretter den 12. februar herom: „Imorges foretog endeel personer på Søndertorv en proklamation af prætendenten, hvorpå de med slesvig-holstenske faner droge den preussiske infanteri-afdeling imøde, som ventedes hertil i formiddag, men som først ankom kl. 2".

[41] Johann Gottlieb Wæger, gæstgiver, 1812—1901, Møllepladsen 26, nu nr. 5.

[42] I den gamle gæstgivergård stiftedes i 1843 Den Slesvigske Forening, der skulle komme til at betyde så meget i nationalitetskampens første år.

[43] Dannevirke skriver fredag den 13. februar: „Under den anarkistiske tilstand, som herskede i Haderslev endnu i går formiddags, tiltvang nogle personer sig adgang til rådhuset, kirken og hospitalet og stak slesvig-holstenske flag ud derfra. Endnu efter det preussiske infanteris ankomst gjentog det samme sig på latinskolen, men efterat den lovlige myndighed var trådt i virksomhed igjen, blev disse faner fjernede om aftenen. Ialt vaiede der igår faner fra 30—40 huse; der taltes 41 flag. Idag sees kun enkelte flag, og på hospitalet blev der atter i formiddag heiset et flag, som dog strax efter nedtoges af politiet. Iøvrigt hersker der fuldkommen ro og orden i byen."

[44] Lorenz Petersen Joost, graver, 1800—1879, Præstegade 302, nu nr. 22.

[45] Peter Brodersen Hansen, 1831—75, borgmester i Haderslev 1864—67, ivrig slesvig-holstener.

[46] En mere udførlig skildring af Lorenz Dødgraver og hans fremvisning af kirken findes i Sprogforeningens Almanak 1913, s. 39 f.

[47] Desværre er graven nu sløjfet og stenen dermed forsvunden.

[48] Dannevirke udkom sidste gang fredag den 13. februar 1864.

[49] Friedrich Heinrich Ernst Wrangel, 1784—1877, greve, prøjsisk general-feltmarskal.

[50] Frederik Karl, 1828—1885, prins af Prøjsen.

[51] Karl Wilhelm Ludwig Gablenz, 1814—74, friherre, østrigsk general.

[52] Det er ikke lykkedes mig at finde nærmere oplysning om denne episode.

[53] Laurids Skau, 1817—64, politiker, amtsforvalter i Haderslev vesteramt 1852—64, ejer af Mariegård.

[54] Laurids Skau døde den 11. maj 1864.

[55] Det nuværende Haderslev Amts Sygehus.

[56] Friderich Grabbert, vognmand, borger 1845, stammede fra Åbenrå.

[57] Edvard Lembcke, 1815—97, digter, konrektor ved Haderslev lærde skole 1850—64.

[58] Jens-Sinius Johansen, 1827—1902, kollaborator ved Haderslev lærde skole 1860—64, hospitalspræst 1860—70, stifter af og forstander for Haderslev by og omegns realskole 1866—70.

[59] Hans Madsen, død ca. 1562, sognepræst i Svanninge og fra 1536 tillige i Horne for de tjenester, han ydede Christian 3.

[60] Premierløjtnant Schønberg var skrive- og gymnastiklærer ved Haderslev lærde skole fra 1860—64.

[61] Otto Hermann Schroeter, 1814—64, møller, ejer af Haderslev Slotsvandmølle 1851—64.

[62] General Ryes hest ligger ifølge traditionen begravet ved Ryes Mølle. I min barndom har jeg ofte hørt dette fortælle af mine forældre, der havde bolig på Ryes Mølle indtil 1917, og det bekræftes af bankdirektør Christian Hübbe (H.-S. 1953, s. 32).

[63] Teatret på Gammelting blev bygget i 1856 og åbnedes den 19. december. Det brændte i 1936.

[64] I 1872 afholdtes der koncerter i det hundevadtske hus. Dette hus er næppe det, som tilhørte gæstgiver Erik Clausen Hundevadt, nu Slotsgade 27, eller det, der tilhørte købmand Jens Hundevadt, nu Slotsgade 20, men snarere Naffet 2, der tilhørte samme Jens Hundevadt.

Redaktør H. R. Hiort-Lorenzen (f. 1832) fortæller i sine erindringer, at der i hans barndom i landsenerernes ridehus blev spillet teater af tyske skuespillere. Fra 1841 kunne der opføres danske teaterforestillinger i Gåskærgade i den nuværende Harmoni-bygning, som ejeren Truels Erichsen i 1840 havde forsynet med en teatersal.

[65] Formentlig H. C. Andersen: Meer end perler og guld. Eventyrkomedie i fire akter, opført første gang i Casino 3. oktober 1849.

[66] Caspar Jürgensen, 1783—1840, købmand, deputeret borger 1821—30, rådmand 1831—40.

[67] Dampskibs-Selskabet i Haderslev er oprettet den 28. april 1859, dets formål var ved anskaffelsen af et hjuldampskib at tilvejebringe en ugentlig forbindelse mellem Haderslev—København og Haderslev—Kiel.

[68] Wolfgang Petersen, 1800—83, guldsmed, senere støberiejer, deputeret borger 1830—48.

[69] Bygningen af dampskibet blev påbegyndt i 1859 og det blev søsat i 1861. Foruden de faste ture til København og Kiel (jfr. note 67) blev det benyttet til udflugter, men at sejladsen med skibet ikke altid har været lige behagelig, viser en klage fra en passager i Dannevirke 26. august 1863. Det hedder her bl. a.: i Fåborg „kom der en snes passagerer ombord, der ikke var synderlig behagelige at have omgang med eller være i nærheden af; — det var nemlig en flok sviin, som der blev anvist plads i forstavnen, så at der netop var plads levnet for de øvrige passagerer til, at de kunne komme ned i kahytten. Desuden blev der ført 3—4 stykker kvæg ombord, der blev stuvede ind i en kasse eller et rum i nærheden af maskineriet. Da vi endelig i mørkningen kom til Assens, måtte vi tage en stor tyr og 7 stkr. hornkvæg ombord, og de fire af de sidste blev bundne ved begge sider af nedgangen til kahytten, så jeg tilligemed tre andre af passagererne ikke kunne komme op og bort fra kahytten . . . . , og det var rigtignok mindre behageligt, da vandet løb fra svinene lige ned ad trappen til os." Da de pågældende passagerer klager til styrmanden, får de dog lov til at tage ophold på 1. klasse.

Samme sted rettes der klage mod byen, der ikke sørger for ordentlig belysning på dampskibsbroen, idet hele belysningen bestod af en håndlygte, som en af litsenbrødrene havde i hånden.

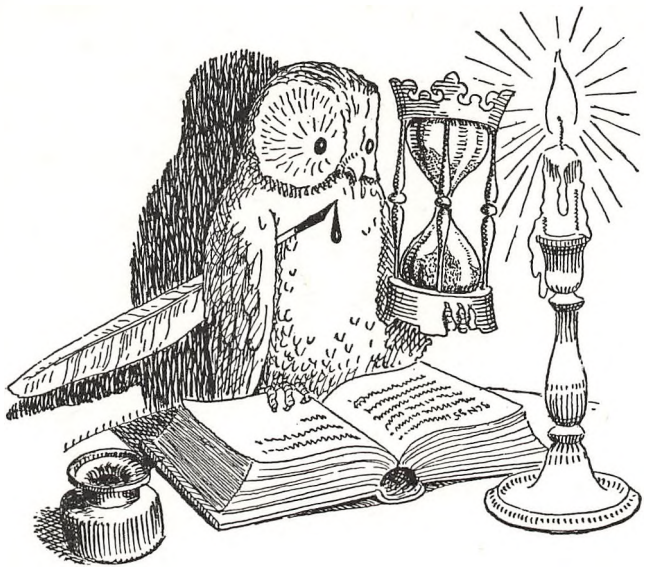

HADERSLEV-SAMFUNDETS KRONIK

VORT ÅRSSKRIFT

Af skolehistorisk stof bringes en undersøgelse af det danske sprogs stilling og vilkår i den gamle Haderslev latinskole indtil dens overgang til dansk lærd skole i 1850. Det fastslås, at byens og egnens dansksprogethed til tider har ladet sig fornemme med større kraft indenfor skolens tilværelse, end man almindeligvis har troet. I denne forbindelse har mange af lærernes tilhørsforhold til Nordslesvig og specielt Haderslev by spillet en væsentlig rolle. Dansktalende eller danskkyndige læreres praksis til forskellige tider, navnlig i slutningen af 18. og begyndelsen af 19. århundrede, viser overraskende ny momenter i skolens historie.

Fra sin læretid i Haderslev i årene indtil 1864 har afdøde urmager *Marcussen*, Rødding, i nogle nu meget sjældne erindringer fortalt mange træk af betydelig kulturhistorisk og historisk interesse. Det er fuldmægtig *Olav Christensens* fortjeneste at have reddet disse minder fra udslettelse; og han har ved sin bearbejdelse af stoffet i en række omhyggelige noter sat det i forbindelse med, hvad vi iøvrigt ved om den pågældende periodes Haderslev-historie.

Kronik og personalier redigeres af de sædvanlige skribenter og endvidere har *H. H. Østergaard*, III m B, leveret et bidrag om præfektsystemet, som nu er indført ved skolen, mens „Vidar"s formand *Klaus Hansen*, III m B, giver en oversigt over gymnasieforeningens forløbne sæson.

FRA SKOLENS LIV I ÅRETS LØB

Det forløbne år har stort set ikke budt på usædvanlige begivenheder. En enkelt lærer har måttet have sygeorlov et par måneder. Der har været de sædvanlige ekskursioner, Hakalyt-fest, skolekomedie (d. 3. marts John Gay's „Tiggeroperaen" med adjunkt frk. *Karren Bjerresø* som instruktrice) og skolebal, sådan som det fremgår af dagbogen i skolens årsskrift. Men der er et par enkelte nye træk i skolens tilværelse, som bør nævnes her, nemlig en ændring i skolens administration, som vil blive omtalt under lærerkollegiet, og en ændring i inspektionsforholdene, som vi gerne vil give en særlig omtale:

„Elevrådet har i det forløbne år gennemgået en længe tiltrængt reorganisation, som det må-

ske vil kunne interessere årsskriftets læsere at høre nærmere om.

Gennem flere år har der på skolen været tale om at oprette et præfektsystem. Ved et inspektorskifte ved det nye skoleårs begyndelse blev dette pany aktuelt, og rektor opfordrede III G. til at nedsætte et udvalg, der kunne lave et udkast til et kombineret elevråd og præfektsystem i lighed med det, der findes på en del andre gymnasier.

Efter en del diskussion lykkedes det at få udarbejdet et forslag, som alle parter kunne godkende. Der var på et vist tidspunkt en kraftig opposition fra visse kredse i III G., indtil det rygtedes, at forslaget tillige indeholdt en del privilegier for III G. Så forstummede oppositionen, og forslaget vedtoges med overvældende majoritet på en forsamling af III G'ere (de øvrige klasser blev ikke spurgt —!).

Samtidig valgtes de første ti præfekter, og efter oktoberferien trådte den nye ordning i kraft. Det betonedes straks fra starten, at det nye præfektråd har to hovedformål: Dels at virke som bindeled mellem eleverne og skolens ledelse (altså en videreførelse af det gamle elevråds hovedopgave), dels at medvirke til opretholdelse af ro og orden i skolens daglige liv.

Det var naturligvis med nogen skepsis, nyordningen modtoges af skolens elever. Der taltes om III G.-tyranni, og man frygtede indførelsen af et rædselsregimente fra præfekternes side på bedste drengebogsmanér.

På nærværende tidspunkt — efter at præfektrådet har fungeret i knap et år — kan man vist roligt sige, at denne frygt er blevet gjort til skamme. Der har ikke været en eneste alvorligere episode, og rådet er stille og roligt gledet ind som et naturligt led i skolens daglige liv. Ganske vist er der stadig nogen utilfredshed i visse kredse — „Chancen for at lave gedigen og renvasket ballade er blevet alvorligt formindsket — og det er galt!", som en vred ung mand har udtrykt det.

Som helhed må det vist siges, at som præfektsystem har nyordningen fungeret tilfredsstillende, selv om der naturligvis er forskellige ting, der skal ændres, før det bliver fuldkomment. En sådan nyordning skabes jo ikke uden „fødselsveer"! — Sin opgave som elevråd har præfektrådet måske opfyldt knap så tilfredsstillende. Det skyldes først og fremmest, at vi med vilje ikke har villet skabe for meget nyt — nyordningen skulle jo nødig have revolutionær karakter — men det skyldes også, at forholdene på skolen i det store og hele er så ideelle, at et elevråds opgaver er stærkt begrænsede.

En del har vi dog fået udført, bl. a. er ordensreglementet blevet revideret (Bestemmelser som „Hver elev har pligt til at holde orden i sin pult" er blevet lidt antikverede!); vi har afholdt en plakatkonkurrence under mottoet „Hold orden i klassen" (der indkom mange gode forslag); vi har skaffet en ny stor opslagstavle til aflastning af den gamle; realklassen, der hidtil har været noget forfordelt som afgangsklasse, har fået en række privilegier, og adskillige henvendelser fra eleverne har været til behandling.

At elevrådet i sin nuværende form kun består af III G'ere, er naturligvis en svaghed. Der var planlagt en udvidelse, så hver klasse fik en repræsentant i rådet, men denne plan måtte lægges på hylden indtil videre på grund af manglende interesse blandt de øvrige elever. —

Det kan måske være vanskeligt at se store ydre resultater af præfektrådets virke efter det første års forløb. Vi håber dog, at det er lykkedes os at skabe grundlaget for en ordning, der også i de kommende år vil vise sig effektiv og tilfredsstillende, og som tillige imødekommer ønsket i den nye skoleordning om, at eleverne skal tage aktivt del i skolens daglige ledelse."

Hans Henrik Høgsbro Østergaard.

*

I skolens program for skoleåret 1960—61 gives der følgende officielle omtale af det ny system:

„I september 1960 indførtes forsøgsvis en præfektordning ved Haderslev Katedralskole, efter at planerne herom i nogen tid havde været drøftet i skolens ledelse og i elevernes kreds. Formålet med præfektsystemet er dels at skabe et organ til afløsning af det bestående elevråd, dels at inddrage skolens elever i arbejdet med at opretholde ro og orden i skolens daglige liv. Præfekterne fungerer altså ikke alene som ordenshånd-

hævere ved på forskellig måde at have tilsyn med elevernes færden, både i skolebygningen, i skolegårdene og ved udgangene, men også — og ikke mindst — som elevråd, som talerør for eleverne og deres interesser.

Det første præfektråd dannedes, efter at der med bistand af lektorerne *Buch* og *Magelund* samt adjunkt *Rindholt* var udarbejdet regler for valg af præfekter og fastsættelse af præfekternes stilling.

Præfektrådet, hvis funktionstid er fra 1. april til 1. april, består af 10 præfekter, der selv udpeger en overpræfekt. Det første præfektråd valgtes af og blandt III g'erne, og hertil kom 2 blandt II g'erne valgte observatører, hvis arbejde består i at skaffe sig kendskab til præfektrådets daglige arbejde. Det nye præfektråd valgtes — som det vil være tilfældet med de kommende — i slutningen af marts og blandt II g'erne, medens I g'erne valgte det kommende års 2 observatører.

Det første præfektråd bestod af *Kirsten Eriksen, Mogens Fink, Tove Friis, Klaus Grastrup Hansen, Knud Roesgaard Hansen, Ole v. Holck, Niels Chr. v. Holstein, Gert Møbes, Thorkild Schrøder* og *Hans Henrik H. Østergaard* med sidstnævnte som overpræfekt.

Skolen siger de afgåede præfekter tak for den gode måde, på hvilken de har startet denne nyordning.

Det nuværende præfektråd består af *Merete Bruhn, Hans Jørgen Jacobsen, Anders Lehnsted, Ole Mørk, Niels Lynge Petersen, Harald Pors, Jørn Richter, Steen Schrøder, Henning Thorøe* og *Hans Chr. Wulf* med sidstnævnte som overpræfekt."

LÆRERKOLLEGIET

Efter sommerferien indførtes med ganske kort varsel en kontordameordning, hvorved statsskolernes rektorer skulle aflastes for en del af det voksende rent kontormæssige arbejde, der hidtil har påhvilet rektor. Samtidig blev der gennemført en reform med henblik på de forskellige administrative hverv der tidligere var overdraget forskellige af skolens lærere. Den ny administrative inspektor varetager fremtidig det arbejde, der før udførtes af skriftlig inspektor, regnskabsfører og boginspektor, men således, at en del af det mere rutinemæssige kontorarbejde kan udføres af skolens kontordame. Denne sidste post bestrides af fru adjunkt *Mathiassen*, mens lektor *Kortegaard Pedersen* er administrerende inspektor.

Da lektor *Favrholdt* af helbredshensyn ønskede at blive fritaget for arbejdet som bibliotekar, overtog den tidligere boginspektor lektor *Henry Karlsson* fra 1. december 1960 hvervet som skolens bibliotekar.

Ved amtsfuldmægtig Nygårds udnævnelse til kontorchef ved Ringkøbing amt mistede skolen en meget dygtig og afholdt gymnastiklærerinde, idet fru *Margit Nygård* ved skoleårets slutning forlod byen. Fru Nygårds timer besørges nu af fru *Ulla Magelund*.

Den 25. november fyldte lektor *Åge Preben Wielandt* 50 år og indtrådte i de voksnes rækker under tilbørlig hyldest af kolleger og elever. H.-S. føjer sine bedste ønsker til de mange andre.

SKOLENS 40-ÅRS DAG

Af mærkedage i årets løb må nævnes 40 års fødselsdagen den 7. september som markeredes med en vellykket skoleskovtur til Mommark Færgegård, begunstiget af et herligt vejr. I betragtning af den alt andet end solrige sommer 1960 var vi usædvanlig heldige både på fødselsdagen og også på skoleidrætsdagen, da vejret ligeledes artede sig særdeles vel. Fra færgegården var der en del elever og lærere, der under lektor *Olriks* auspicier foretog en lidt forceret march til de imponerende oldtidsminder i Blomeskobbel skov. I de rummelige lokaler på udflugtsstedet var skolen vært ved en kop fødselsdagschokolade, hvor rektor dr. phil. *Jacobsen* lod skolens historie siden 1920 i store træk passere revy. Af de tre rektorer siden da har rektor selv været ved skolen i den længste og også vanskeligste periode, og han har siden sin embedstiltræden i 1941 faktisk været ude for både tunge, spændende, men også glædelige begivenheder af mange slags. Denne 40-årige periode i skolens historie, hvoraf altså næsten halvdelen er for-

løbet under vor nuværende rektors styre, har i hvert tilfælde med selvfølgelighedens vægt sat sig fast i alles bevidsthed som en stilfærdig assimilationsproces, der efterhånden har placeret vor skole helt og holdent på lige fod med enhver anden gymnasieskole i Danmark, omend der indenfor Haderslev Katedralskoles vægge kan påvises minder fra de tider, da prøjserne rådede her i landsdelen. De lærere ved Haderslev lærde skole, der efter 1864 som ferdrevne måtte bjerge sig et ret kummerligt udkomme i København, ville nok glæde sig, om de fra deres elysium kunne se, at det skolearbejde de i 1850 med så stor begejstring for danskhedens sag påbegyndte her i Haderslev ikke er forblevet uden en varig og tryg fortsættelse, og de ville nok nynne med på nogle takter i den gamle konrektors så folkekære sang, nemlig den frejdige og forhåbnigsfulde linje: End en dyst tør vel Dansken ride, end en dyst!

BYGGESAGEN

Et af de store problemer i vor dagligtilværelse er stadig byggespørgsmålet, som blev rejst i 1938, og som endelig nu i jubilæumsåret virkelig er ved at nærme sig sin løsning, sådan at man regner med, at endnu inden udgangen af 1961 vil spaden kunne sættes i jorden eller rettere: gravemaskinen vil tage fat. En række skitser og planer har været forelagt byggeudvalget, hvis formand er kontorchef Mogensen, undervisningsministeriet, og drøftet såvel på højeste plan som i lærerkollegiet, hvis ønsker hele tiden har været genstand for forhandling. Det står fast, at skolen skal bygges som en fagklasseskole, hvorved der regnes med en mere effektiv udnyttelse af bygningens kapacitet. Princippet er i flere henseender et brud med den traditionelle skoles, men undervisningsministeriet er på dette punkt urokkeligt, og det menes, at den ny skoletype vil være i konsekvent samklang med de ny undervisningsplaner, som fremhæver betydningen af laboratorieundervisning, også indenfor de humanistiske fag, hvor ny tekniske hjælpemidler som radio, båndoptager, fjernsyn formentlig vil komme til at betyde en fornyelse i undervisningen. Byggearbejdet er overdraget tidligere kgl. bygningsinspektør, arkitekt Lehn Petersen, Odense, og man mener, at selve opførelsen af den ny skole vil foregå i et ret hurtigt tempo. Der er således begrundet håb om, at mange års tålmod og resignation nu endelig vil blive belønnet. Måtte belønningen da blive en smuk, hensigtsmæssig og værdig ramme om et nyt århundredes skoleliv. Erfaringen synes at vise, at en skole i Haderslev holder i ca. 100 år. Ved sin plan og sin fri beliggenhed på dyrskuepladsen ved Christiansfeldvej skulle skolen have store udvidelsesmuligheder, om udviklingen af skolevæsenet ad åre skulle stille krav om sligt.

*

Ved dimissionen den 23. juni 1960 mødte skolen op med sit hidtil største studenterhold nemlig ialt 58. Realisternes styrke var på 34. Vi er altså nu nået frem til de store årgange! Hvad eksamensresultater angår, følger de jo ikke altid årgangenes store tal, men det er ikke nogen hemmelighed mere, at *Svend Erik Rosenberg* i III kl-spr. nåede den højeste eksamenskvotient i landet nemlig 14,92, rent ug, fik megen presseomtale, interviewedes i radioen og så sin danske stil publiceret som kronik i „Politiken". Ellers er vi jo forlængst kommet bort fra tidligere tiders praksis med at optrykke samtlige resultater fra afgangseksaminerne med to decimaler i de lokale aviser. Når imidlertid det usædvanlige indtræffer, må man vel gå med til, at normal nyhedstjeneste træder i funktion for at give dagliglivet lidt kolorit! Ug-studenten har påbegyndt studiet af sammenlignende sprogvidenskab ved Københavns Universitet.

Vi bringer herefter navnene på samtlige dimittender:

Studenterne:

ks.

1. Bechmann, Poul Erik.
2. Bjerre, Inger Johanne, Moltrup.
3. Lohfert, Gertrud.
4. Mosbech, Bodil.
5. Nielsen, Lis Brix, Aarø.
6. Rosenberg, Svend Erik.

ns.

1. Andresen, Agnes, Vojens.
2. Andresen, Erling, Agerskov.
3. Christensen, Frode, Hvinderup.
4. Cramer, Jens.
5. Fredsholm, Bente, Vonsbæk.
6. Halken, Agnete, Hvinderup.
7. Hartmann, Birgit.
8. Meyer, Armgard.
9. Michaelsen, Tove, Vojens.
10. Nielsen, Gerda Aagaard, Tyrstrup.
11. Nissen, Povl Erik Søndergaard.
12. Olsen, Gerd Inge.
13. Pedersen, Lis.
14. Petersen, Manfred, Erlev.
15. Sand, Edda.
16. Sandahl, Gunnild, Christiansfeld.
17. Schütze, Helga.

mn. A.

1. Andersen, Peter Vilhelm.
2. Bossen, Elisabeth, Rangstrup.
3. Carlsen, Erik Giørtz.
4. Carstensen, Hans Christian.
5. Gravesen, Grethe.
6. Hansen, Mogens Nehen.
7. Kunstmann, Kaj, Hoptrup.
8. Pedersen, Nils Kortegaard.
9. Sjøstrøm, Birthe.
10. Sørensen, Richard.
11. Thulstrup, Erik Waaben.

mn. B.

1. Andersen, Peter, Christiansfeld.
2. Beim, Werner.
3. Gram, Sven.
4. Hansen, Margit, Jels.
5. Hansen, Tove Lisbeth.
6. Henningsen, Mogens Damgaard.
7. Holm, Niels Peter.
8. Horn, Preben, Højrup.
9. Høegh, Erik.
10. Jørgensen, Nils Weber.
11. Karlsson, Helga.
12. Kley,Irmgard.
13. Knudsen, Jens, Marstrup.
14. Lund, Benny Aagaard, Abkær.
15. Nielsen, Jens Peter, Vojens.
16. Nygård, Dorthe.
17. Paulsen, Kirsten, Christiansfeld.
18. Ravn, Erik Refshauge, Sønderballe.
19. Schultz, Jytte Moustgaard, Christiansfeld.
20. Schønwandt, Hans Kristian.
21. Skytt, Gunnar.
22. Vibe-Petersen, Johannes, Aller.
23. Winge-Petersen, Viggo.
24. Yde, Thilde, Sommersted.

Realisterne:

a.

1. Bonde, Margarethe, Vogenslund.
2. Enemark, Bruno Gottfred.
3. Hansen, Jette.
4. Henriksen, Kirsten.
5. Hildebrandt, Kurt Johannes.
6. Hundevadt, Orla Petersen.
7. Jensen, Poul Jørgen.
8. Jensen, Svend Erik, Tagkær.
9. Junker, Birthe Marie, Fjelstrup.
10. Laisen, Christian, Bjerningrød.
11. Nissen, Birgit, Hammelev.
12. Nissen, Else Cathrine, Hammelev.
13. Petersen, Bodil.
14. Schmidt, Erik Olesen.
15. Schultz, Leif Petersen, Hejsager.
16. Skovlund, Henning Bøgh.
17. Stark, Jonna.
18. Zielke, Otto, Fjelstrup.
19. Aagaard, Henning Hansen.

b.

1. Borring, Jørn.
2. Buch, Nis.
3. Carstensen, Jens.
4. Dirks, Hans.
5. Hansen, Jørgen Grastrup.
6. Have, Laurids, Vonsbæk.
7. Jensen, Niels Hobolt.
8. Jørn, Helga.
9. Lauritzen, Anne Margrethe, Aastrup.
10. Lauritzen, Helge, Brorsbøl.
11. May, Hans Werner.
12. Müller, Peter.
13. Petersen, Tage, Kastvraa.
14. Thomsen, Roar, Øsby.
15. Yde, Margit, Sommersted.

Rektors dimissionstale er, som det plejer at være tilfældet, optrykt i „Dannevirke" for 24. juni 1960. På studenterholdets vegne takkede *Erik Rosenberg* skolen i en på samme tid beskeden, værdig og vægtig tale, som ikke kunne undgå at gøre indtryk på den store forsamling.

25-årsjubilarerne var som sædvanlig mødt talstærkt op til festen. På deres vegne talte seminarieadjunkt *Sigurd Albjørk*, Silkeborg. Ved en festlig frokost på „Norden" havde jubilarerne generøst inviteret de lærere, der i sin tid havde ansvaret for deres opdragelse og kundskabstilegnelse, og ved bordet udvekledes der mange muntre og kvikke replikker. Jubilarerne, der tilhørte et studenterhold på 22, havde ikke mindre end tre udmærkelser til studentereksamen, så der kunne godt anstilles visse betragtninger over årgangenes kvalitet og kvantitet! Studenterjubilarerne sluttede dagen som for 25 år siden ved at være *Helga Grams* gæster, den gang i hendes forældres hjem i Gabøl, denne gang i hendes eget i Skodborg, hvor der nok blev løftet en kop, få dem daw' så læng' læng' si'n!" Der blev sikkert også tømt et bæger i mindet om de fem kammerater, der sidder fjernt fra Danmark, nemlig Katharina (Kathe) Andersen, Indien, Heinz Langfeldt, Siam; Anders Vestergaard Larsen, tidligere South Rhodesia, nu England, Birgitte Lindhard, USA; Erik Toft Andersen, Sydafrika.

*

Generalforsamlingen i H.-S. havde ikke nogen rimelig tilslutning i betragtning af, at den var indlagt i en pause under „Vidar"s julebal og foregik i et klasseværelse på skolen. Det er forståeligt, at hvis unge mennesker har valget mellem dansens betagende rytmer og en mere stille foreteelse som en generalforsamling, vil der ikke kunne regnes med stort fremmøde til generalforsamlingen; men når der er pause i dansens glæde, synes vi nok, at medlemmerne af vor elevforening burde udnytte deres rettigheder lidt rigeligere. Det er nærliggende i medlemmernes holdning at se et udtryk for ligegyldighed med foreningens anliggender. Naturligvis kan man også deri se et udslag af den almindelige generalforsamlingslede og betragte fænomenet som tilkendegivelse af tillid (noget i retning af „Tout va très bien, Madame la Marquise!"). Der var i hvert fald ingen parlamentarisk basis for at vælte bestyrelsen, og triumviratet Johs. Nielsen — Christensen — Favrholdt sidder altså trygt på taburetterne og prøver på fortsat at virke til gavn for skolens tidligere og nuværende elever.

Ved generalforsamlingen oplæstes blandt andet omstående reviderede regnskab, der viser, at det ikke er helt små summer vor forening arbejder med.

REKTOR, DR. PHIL. KARL MORTENSENS LEGAT

tildeltes ved translokationen i 1960 stud. mag. Carl Gaarde (1956) og stud. odont. Arne Vædele Madsen (1957).

HADERSLEV-SAMFUNDETS BOGPRÆMIER

tildeltes ved afslutningen Meta Nicolaisen, Ra, og Hanne Herzog, Rb.

HAKALYTTEN

Foruden 2. mellems sædvanlige 2 × 3 dages lejrskole i juni har der været besøg i „Hakalytten" i de fleste af sommerens week-ends, således at de fleste af skolens klasser har kunnet nyde godt deraf.

Der er nu blevet indlagt vand i køkkenet og anskaffet et større el-kogeapparat, som kan dække behovet, når mindre hold er derude. I pejsestuen er der opsat en meget stor reol, som skal rumme en geologisk og naturhistorisk samling — udelukkende af ting der er samlet ved Sandersvig. Endvidere er der nu anskaffet 40 taburetter, der er bekvemmere og mindre farlige end de lange bænke.

Til at supplere de medbragte soveposer har vi købt 40 uldtæpper, da nætterne kan være kolde forår og efterår.

I sommerferien er der desuden udført flere mindre reparationsarbejder, ligesom hytten er malet udvendig.

Syd for hytten er der anlagt en lille boldbane, som det er meningen, at de forskellige hold skal vedligeholde og udbedre.

Vi bringer en tak til III g'erne, som gennem „Hakalytfesten" har bragt et godt tilskud til driften, og vi takker de mange medlemmer af foreningen, som gennem deres kontingent bidrager til hyttens gode økonomi, og endelig en tak til de mange som på forskellig anden måde har støttet „Hakalytten".

M.

REGNSKAB FOR HADERSLEV KATEDRALSKOLES LEJRHYTTE

Driftsregnskab 1/1 1959—31/12 1959.

Indtægt:

Kassebeholdning pr. 1/1 1959	8 628,32
Lejeindtægt	84,00
Medlemskontingent	1 230,50
Renter	346,14
Andel fra „Holberg- og Hakalytfest"	300,00
kr.	10 588,96

Udgift:

Forsikringer	157,35
Vedligeholdelser	295,35
Nyanskaffelser	1 137,09
El- og vandafgift	104,35
Kassebeholdning pr. 31/12 1959	8 894,82
kr.	10 588,96

Status pr. 31/12 1959.

Aktiver:

Lejrhytten		25 000,00
Andel i kiosk		100,00
Inventar	1,00	
+ nyanskaffelse	1 137,09	1 138,09
Haderslev Bys Spare- og Lånekasse (10556)		1 673,58
Haderslev Bys Spare- og Lånekasse (30759)		7 099,28
Kontant		121,96
kr.		35 132,91

(Passiver:

Kreditorer		0,00
Formue pr. 1/1 1959	33 729,32	
Overskud	266,50	33 995,82
Nyanskaffet inventar, afskrivning ...		1 137,09
kr.		35 132,91

E. Mathiassen.

Regnskabet revideret, indtægten afstemt med medlemskartoteket og samtlige udgiftsbilag til stede. Sparekassekontiernes saldi og kassebeholdning i orden.

Haderslev, den 17. februar 1960.

Chr. Bruhn.

HADERSLEV-SAMFUNDETS REGNSKAB

Regnskabsåret 1959—60.

Indtægter:

Overført fra regnskabsåret 1958/59:		
Kassebeholdn.	242,93	
Indestående i sparekassen ..	18,19	
Postgiroen	46,46	307,58
Kontingent		3 549,00
Salg af årsskriftet		56,00
Portogodtgørelse		279,95
Annoncer		2 235,00
Legat 1959 og 1960 samt extra		1 500,00
Bidrag fra Haderslev by		600,00
Renter		4,32
Legatindsamlingen		60,00
Rektor Mortensens Legat		225,00
Ialt kr.		8 816,85

Udgifter:

Årsskriftet:		
Papir og trykning	6 000,00	
Clicheer, indbinding m. m.	1 565,35	7 565,35
Porto, kontorartikler m. v.		416,90
Generalforsamlingen		14,63
Rektor Brauneisers grav		5,00
Overført til legatkontoen		60,00
At overføre ..		8 061,88

Overført ..		8 061,88
Overført til Rektor Mortensens Legat .		225,00
Andre udgifter		277,75
Beholdning pr. 30. november 1960:		
Kassebeholdning	176,80	
Sparekassebogen	18,19	
Postgiroen	57,23	252,22
Ialt kr.		8 816,85

Haderslev, den 20. december 1960.

Olav Christensen.

Regnskabet revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene. Kassebeholdningen, 176,80 kr., tilstede. På postgiroen står 57,23 kr. og på sparekassebogen 18,19 kr.

Haderslev, den 6. maj 1961.

Carl Møller. *Willy Buch.*

Bestyrelsen vil til ovenstående regnskab gerne knytte en hjertelig tak til annoncørerne for den trofasthed, hvormed de år efter år støtter H.-S., til Haderslev magistrat, der atter i år har ydet et tilskud mod som sædvanlig at få stillet et antal eksemplarer af årsskriftet til rådighed samt til vort æresmedlem, hr. fhv. præsident Holger Andersen, for legatet.

M. FAVRHOLDT.

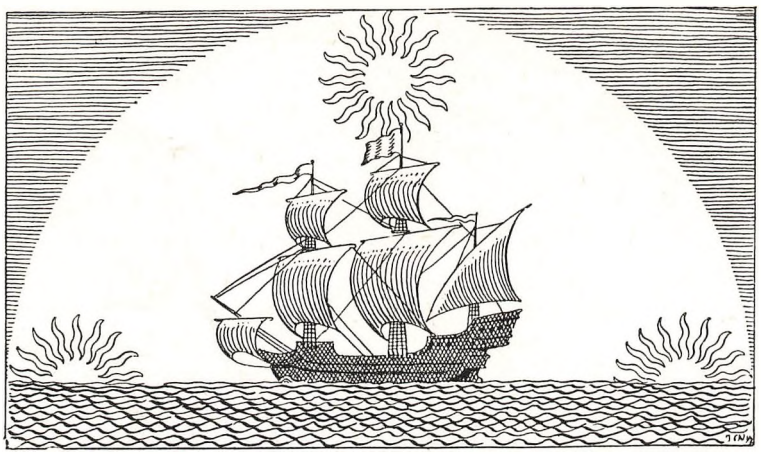

PERSONALIER

H.-S. bringer som i tidligere år, foruden en omtale af årets døde, biografier af jubilarerne, studenter og realister fra 1935.

De med * betegnede jubilarer har udfyldt et tilsendt spørgeskema, medens oplysningerne for de øvriges vedkommende er fremskaffet på anden måde, dels fra skolens elevprotokoller, kirkebøger og personregistre, dels fra trykte kilder. Hvor spørgeskemaets besvarelser har været mangelfulde, er oplysningerne suppleret fra samme kilder.

Trykte kilder: Magister-Staten 1951; Juridisk og Statsvidenskabelig Stat 1952; Den danske Lægestand 1936—49; Nedergaard, Paul: Dansk Præste- og Sognehistorie, bd. III, 1956; samt Haderslev-Samfundets årsskrift, forskellige årgange.

DØDE

St. 1942.

Skaarenborg, Helge Muxoll, født Sønderborg 16. februar 1924; død Christiansfeld 28. november 1960; søn af købmand Fritz Axel Nielsen Skaarenborg og Laura, født Bruun; gift med laboratorieassistent Elsebet Frandsen.

Mindeord om Helge Skaarenborg.

Uventet og dybt sårende kom meddelelsen om dette uforståelige dødsfald for hans nærmeste og for vennerne. Han var det mest sandhedssøgende mennske, jeg har truffet, og han søgte at leve i overensstemmelse med det bedste i vor kristelige kultur. Ved lange samtaler og ved at sætte sig ind i andres situationer øvede han en meget dybtgående indflydelse på sine omgivelser. Hans forhold til børn var eksempelløst. Intet menneske har jeg stolet mere på eller haft større tillid til end ham, og det ville have rystet mig i min tillid til enhver, hvis jeg havde mærket blot en antydning af uredelighed.

Når jeg nu ved, at samtalerne med ham gennem årene har været med til at forme og danne også mit sind, og når samtalerne stadig sidder i blodet, så tror jeg ikke, jeg er den rette til at give en objektiv vurdering af den store indsats, han har øvet, eller en uhildet bedømmelse af de tunge byrder, der blev lagt på hans skuldre. Gravens tavshed sænker sig ofte om stille hverdagsdåd. Smerteligt var budskabet. Du vil ikke blive glemt, og meget længe vil vi ikke forstå, at du er borte.

Fæ dør, frænder dør,
så én selv og dør.
Eet ved jeg aldrig dør:
dommen over hver en død.

(Havamal)

Aage N. Muurholm.

kl.

Andersen, Knud, hovmestermedhjælper, født Schwerin 9. januar 1917; søn af advokat Johannes Christian Evald Andersen (død 1961) og Marie, født Glerup (død 1950); ugift.

Adresse: M/S Yougala, rederiet Torm, København.

* *Andersen, Katharina* (Kæthe), missionær, født Arrild 17. december 1917; datter af missionær Anders Andersen og Henriette Wilhelmine, født Schultz; ugift.

Uddannelse som socialrådgiver på den sociale skole i København, studeret teologi ved Københavns universitet 1945—47, udrejst til Indien 1947, missionær i Gunupur 1947—55 og i Bissamcuttack fra 1956.

Adresse: Bissamcuttack, Koraput Distrikt, Orissa, Indien.

Dirks, Helga, husmoder, født Haderslev 20. marts 1916; datter af smedemester Harald Eduard Friedrich Christensen (død 1957) og Inger Christine, født Nielsen; gift 3. februar 1940 med civilingeniør Dirk Kornhardt Dirks, født Harreslev 10. december 1914 (st. 1933); søn af lærer Dirk Dirks og Magdalene Elisabeth, født Kornhardt.

Uddannelse som socialrådgiver.

Adresse: Bygholm Parkvej 43, Horsens.

Nørgaard, Marianne, klaverpædagog, født Frederiksberg, Markus sogn, 14. januar 1917; datter af seminarieforstander Georg Christensen og Eva Valborg, født Hansen; gift 1943 med organist, mag. art. Ejler Johannes Lisberg Nørgaard, født Hundelev 11. september 1916; søn af lærer Carl Nørgaard og Margrethe.

Adresse: Chr. Wærumsgade 17, Århus.

* *Hellesøe, Jørgen* Gottfried, direktionssekretær, født Mølby, Oksenvad sogn, 9. februar 1915; søn af malermester Wilhelm Hellesøe og Magdalene Marie, født Petersen; gift Kolding 10. juli 1942 med bogholder Kirsten Jacobsen, født Kolding 15. marts 1919; datter af murermester Jacob A. Jacobsen.

Korrespondent 1936 hos De danske Mejeriers Maskinfabrik i Kolding, 1945 korrespondancechef hos Odense Stålskibsværft A/S, 1955 direktionssekretær.

Adresse: Tyge Rothesvej 9, Odense.

* *Iversen, Jens,* sognepræst, født København, Garnisons sogn, 22. november 1916; søn af gymnastiklærer Niels Jensen Iversen (død 1949) og Nikoline, født Ladefoged (død 1920); gift Helgenæs kirke 3. oktober 1942 med Dagmar Marie Jacobsen, født Århus 10. marts 1918; datter af mejeriejer Jørgen Jacobsen (død 1942) og Kirstine Sophie, født Hansen.

Teologisk embedseksamen København 1942. Hjælpepræst og kordegn Søllerød—Holte 1942, sognepræst Sædder 1947, sognepræst Ulkebøl 1958.

Formand for Østsjællands hovedkreds af de danske ungdomsforeninger 1954—58, sekretær for Bjeverskov herreds præstekonvent 1947—58, medlem af bestyrelsen for Sønderborg provstikonvent 1959, amtsrepræsentant for Kirkeligt Samfund for Sønderborg amt 1960.

Adresse: Ulkebøl præstegård pr. Sønderborg.

* *Nørholm, Knud Jakob,* sognepræst, født Kettrup 21. februar 1917; søn af sognepræst Christian Peder Pedersen og Kirstine Marie, født Nørholm; gift Messiaskirken, Charlottenlund, 30. september 1944 med Vibeke Fenneberg-Hansen, født Frederiksberg 11. juni 1919; datter af grosserer Christian Alfred Vilhelm Hansen (død 1958) og Ellen Margrethe, født Fenneberg.

Teologisk embedseksamen 1942; sekretær KFUM i Vejle 1942, kapellan ved Thomas Kingos kirke, Odense 1946, sognepræst Odense, Munkebjerg sogn 1953.

Adresse: Tyge Rothesvej 10, Odense.

* *Seltorp, Mogens* Bille, fuldmægtig, født København, Nathanaels sogn, 21. april 1917; søn af kriminalassistent Hans Julius Seltorp (død 1936) og Karen Hansine, født Frederiksen (død 1950); gift Thorup, Mors, 2. juli 1946 med sygeplejerske Hanne Støv-

ring Hovmøller, datter af gårdejer P. Støvring Hovmøller og Anna, født Overgård.

Revisoruddannelse. 1947 bogholder i fa. P. Brøste, samme år fuldmægtig.

Adresse: Auroravej 68, Rødovre pr. Vanløse.

nsp.

* *Bløcher, Johannes,* kontorchef, R., født Haderslev 7. marts 1917; søn af arkitekt Paul Frederik Bløcher (død 1950) og Valbor Sofie, født Boysen; gift København 31. januar 1948 med Erzebet Magdolna Domony, født Budapest 23. oktober 1923; datter af Miksa Domony og Erzebet Henrietta, født Tornay-Schosberger.

Juridisk embedseksamen 1941. Samme år sekretær i arbejds- og socialministeriet, 1948 fuldmægtig i boligministeriet, 1951 ekspeditionssekretær, 1958 kontorchef.

Adresse: Tårbækdalsvej 30, Klampenborg.

Bang Haas, Kirsten, husmoder, født København 15. juli 1915; datter af oberstløjtnant Hjalte Elmgreen og Anna Bertha Paula, født Olesen; gift København 15. december 1945 med salgschef A. Bang Haas; søn af godsejer Bang Haas.

Uddannet på kunst- og husflidsskolen, senere huslig uddannelse.

Adresse: Rebekkavej 7 a, Hellerup.

Hørlück, Helga, husmoder, født Gabøl, Nustrup sogn, 30. august 1916; datter af gårdejer Jørgen Georg Gram og Nanna, født Zachariassen; gift 27. juni 1942 med landmand Anders Hørlück, søn af gårdejer Jens Hørlück.

Adresse: Skodborg J.

* *Hansen, Ilse* Magdalene, adjunkt, født Haderslev 30. august 1916; datter af tandtekniker Jes Wilhelm Hansen og Pauline Adolfine, født Lademann; ugift.

Skoleembedseksamen 1945, studieophold i München, Wien og Berlin; ansat ved sanitetstjenesten i Storkøbenhavn 1945, vikar ved forskellige skoler, timelærer Herning gymnasium 1947, adjunkt smst. 1950, senere i Frederikshavn.

Adresse: Elmevej 23, Frederikshavn.

* *Dahlmann-Hansen, Jørgen,* lektor, født Rurup, Branderup sogn, 6. juni 1917; søn af lærer Christian Hansen og Marie Kirstine, født Dahlmann; gift med Lis Hassing, født i Frederikshavn.

Skoleembedseksamen 1942, studieophold i USA 1948 og i England 1951; lærer ved akademisk kursus 1942, ved M. Kruses skole 1943, ved Østergades gymnasium 1944, tillige ved Handelshøjskolen 1944—51, ved N. Zahles faglærer kursus 1951.

Adresse: Broksvej 11, Brønshøj.

* *Dall, Anne Christine,* husmoder, født Skovbølling, Bjerning sogn, 27. april 1917; datter af gårdejer Laurids Jørgensen og Anne Marie Niessen, født Schmidt; gift Tyrstrup kirke 5. juni 1941 med gårdejer Hans Dall, født Favervrå, Tyrstrup sogn, 6. februar 1915; søn af gårdejer Chresten Dall og Lovise, født Hansen.

Højere handelseksamen fra Niels Brock, 1936 korrespondent ved Skelskør frugtplantage, huslig uddannelse på Kokærgård, Hannæslund og Cathrineborg.

Medlem af det kommunale ungdomsnævn 1942—60, formand for Tyrstrup børnebibliotek til 1. april 1960, kasserer for Tyrstrup kommunale sognebibliotek.

Adresse: Favervrå pr. Christiansfeld.

Langfeldt, Heinz, underdirektør i Ø. K., født 7. april 1917; søn af ingeniør Heinrich Langfeldt og Catharine, født Lassen.

Afgangseksamen fra Niels Brocks Handelsskole 1936.

Adresse: East Asiatic Comp., Bangkok, Siam.

Larsen, Anders Vestergaard, født Hygum 11. juli 1915; søn af møller Niels Christian Larsen og Bodil, født Vestergaard.

Afgangseksamen fra Niels Brocks Handelsskole 1936. Bor nu i England efter flere års ophold i South Rhodiesia.

Adresse: Fanshow, Hune Road, Plymstock, S. Devon, England.

Struckmann, Birgitte, født Ringe 9. december 1916; datter af amtslandinspektør Thorvald Lindhard og Petra, født Pontoppidan (død 1944); gift.

Biblioteksuddannelse.

Adresse: 160 Nichols Avenue, Stamford, Conn., USA.

† *Møller, Hans Philip,* født Vojens 5. januar 1917, død Haderslev amtssygehus 19. marts 1937; søn af opsynsmand Philip Møller og Thora, født Jensen.

* *Nicolaisen, Valdemar,* ingeniør, født Haderslev 24. juli 1916; søn af gartner Jørgen Nicolaisen (død 1929) og Botille Marie, født Viuf; gift Haderslev 16. december 1943 med Elisabeth M. Thorsen, født Haderslev; datter af købmand Elias Petersen Thorsen (død 1934) og Else Jensine Regine, født Tingleff.

Oktober 1942 eksamen fra Århus elektroteknikum som ingeniør i elektroteknik; ingeniør i firmaet Severin Lassen og Jensen, Silkeborg; hos D. S. B. i Århus; salgsingeniør hos Louis Poulsen & Co., København; afdelingsleder for firmaets Haderslev afdeling 1957.

Adresse: Solsortvej 10, Fredericia.

mn.

Andersen, Erik Toft, civilingeniør, født Grenå 27. februar 1917; søn af seminarielektor Thorvald Toft Andersen og Anna Marie, født Bille; gift 1940 med Tove Schlebaum, datter af skræddermester Schlebaum, Esbjerg.

Cand. polyt. 1941. Bygningsingeniør.

Adresse: Post Box 2257, Prætoria, Syd Afrika.

Albjørk, Jens Sigurd, seminarieadjunkt, født Ribe 4. april 1917; søn af portør Niels Andreasen og Augusta Christine, født Christensen; gift Strib 28. juni 1942 med Kirsten Helene Lauritzen, født Odense 7. december 1912; datter af civilingeniør Carl Ludvig Lauritzen og Helga, født Ulrich.

Skoleembedseksamen 1942.

Adresse: Silkeborg.

Clausen, Nis Mathiesen, provisor, født Styding, Hammelev sogn, 29. september 1915; søn af landmand Nis Clausen og Anna Christine Siegfriede, født Ravn.

Cand. pharm. 1943.

Adresse: Fåborgvej 81, Fruens Bøge.

r.

Winther, Esther Philippa, født Lemvig 3. november 1918; datter af dommer Torben Volmer Balthazar-Christensen og Elna Hjalmar Philippa, født Mortensen, gift 3. marts 1942 med Jørgen Winther, søn af højesteretssagfører Fr. Winther, København.

Adresse: Ordrupvej 33, Charlottenlund.

Barfod, Hans Egede Schack, født Frederiksberg, Solbjerg sogn, 27. oktober 1917; søn af sognepræst Peter Marius Schack Barfod og Dagmar, født Westergaard.

Uddannet som automobilmekaniker.

Christensen, Jørgen, født Hygum 25. august 1918; søn af arkitekt Julius Christensen og Marie, født Bondesen; gift 4. december 1944 med Laura Marie Hansen, født Toftlund 31. marts 1921; datter af handelsmand Marius Sørensen, Galsted.

Handelsuddannelse.

* *From, Elna,* assistent, født Sønder Vilstrup 5. april 1918; datter af gårdejer Jørgen Jessen From og Meta Kjestine, født Lorensen; ugift.

Ansat ved Haderslev amts vejinspektorat.

Adresse: Grønningen 3, Haderslev.

Ulrick, Klara Sophie, husmoder, født Favstrup, Tyrstrup sogn, 31. maj 1918; datter af boelsmand Andreas Lausen Gellert og Juliane, født Iversen; gift Christiansfeld 3. marts 1940 med landmand Hans Ulrick, født Haderslev 15. april 1914; søn af amtsvejmand Nis Christensen Ulrick og Gertrud Marie, født Schmidt.

Adresse: Øster Lindet.

Jensen, Margretha, husmoder, født Haderslev 22.april 1918; datter af købmand Lorenz Gøttig og Anna Bertha Ida, født Schulz; gift med arbejder Iver Jensen.

Adresse: Hollændervej 6, Kolding.

* *Hansen, Heinka Gerda Høyer,* husmoder, født Haderslev 19. september 1918; datter af repræsentant Hans Frederik Hattesen og Marie Wilhelmine, født Crecelius; gift Starup 23. august 1944 med læge Jens Victor Høyer Hansen, født Hejlsminde 14. september 1914; søn af fhv. stationsforstander Hans Høyer Hansen og Emmy Ragnhild, født Rasmussen.

Uddannet som sygeplejerske.

Adresse: Dronningensgade 29, Nykøbing F.

Jensen, Boj Højer, skovrider, født Stenderup, Gram sogn, 10. september 1918; søn af gårdejer Peter Jensen og Gunde Kjestine, født Bojsen; gift med Lisbeth Nannestad, datter af skovrider Knud Nannestad.

St. Høng Gymnasium 1938, forststuderende, afsluttende eksamen 1944.

Adresse: Trolleholm, Sverige.

Larsen, Erik, overpolitibetjent, født Ålborg 7. september 1918; søn af overtjener Olaf Christian Larsen og Karen Marie, født Christensen; gift 9. maj 1943 med Bodil Lykke Christensen, datter af kreaturkommisionær J. Lykke Christensen, Outrup ved Varde.

Adresse: Irisvej 20, Vejle.

Petersen, John Erik, født København 28. januar 1919; søn af overportør Vilhelm Petersen og Caroline, født Jakobsdatter.

Handelsuddannelse.

Seyfarth, Holger, disponent, født Vojens 21. december 1918; søn af Carl Friedrich Seyfarth og Cecilie Kirstine, født Sørensen; gift Haderslev 20. april 1946 med Anna Margarethe Rahn, født Haderslev 31. juli 1924; datter af lagerist Detlef Christian Rahn og Mathilde Cathrine Sophie Margaretha, født Tüchsen.

Adresse: Birkevej 28, Haderslev.

Svensson, Knud Sejer, ekspeditionssekretær, født Flensborg 22. maj 1919; søn af redaktør Adolf Svensson og Kathrine, født Billum; gift 13. juni 1943 med sygeplejerske Lise Sigurd Andersen, Nyborg.

Handelsuddannelse.

Adresse: Uglevangen 18, Virum.

Wind, Poul Hansen, forretningsfører, født Styding, Hammelev sogn, 2. juni 1918; søn af snedkermester Markus Nissen Wind og Bodil Marie, født Nørgaard; gift 27. april 1945 med Dagny Boisen, født Tyrstrup 23. oktober 1924, datter af gårdejer Georg Boisen.

Adresse: Kongevej 12, Haderslev.

Frydenberg, Ida Marie Anna Lise Camilla Suhr, født Frederiksborg 25. april 1919; datter af bankbestyrer O. H. W. Koefod og Julie Margrethe Johanne, født Suhr, senere gift Thygesen-Nim; gift 26. november 1944 med civilingeniør R. P. Frydenberg.

Sygeplejeuddannelse.

Adresse: Tårbækdalsvej 3 a, Klampenborg.

OLAV CHRISTENSEN

VIDAR

Da vi sidst slap tråden, var det ved årsskiftet 99—60, og Vidar startede med et foredrag af hr. Kristensen, Vojens, der talte om ungdommen af i dag og forsøgte at udlede en psykologisk baggrund for dens handlinger ud fra skuespillet „Ung vrede" og romanen „Om en måned, om et år". Hvorvidt det vakte stof til eftertanke, ved jeg ikke; men mødets succes var sikret.

Den 1. februar viste en gammel elev, Hans Ryvard, sin dejlige rejsefilm fra Japan, hvorfra han fornylig var vendt tilbage. Hvilke prægtige farver! Selvom den rent tekniske side ikke var helt i orden, fik de ca. 100 seere dog et ganske godt indtryk af det mærkelige land Japan.

Vor velkendte gæst, om jeg må kalde ham sådan, Victor Schiøler, kom og spillede for os den 8. februar. Det er rent fantastisk, som han kan behandle tangenterne. Legende let spillede

han forskellige stykker af de kendteste klassiske komponister, dog savnede man unægtelig noget af Mozart. Et fortræffeligt arrangement!

Men der er også blevet prøvet noget nyt. Den 23. februar 1960 afholdtes der en hyggelig diskussionsaften med et emne så vigtigt som mændenes ligeberettigelse. Der var mødt ca. 15, og diskussionen fik et spagt forløb. Jo, — mændene er under tøflen.

Sæsonens vel nok største clou var Aksel Larsens besøg. Han begyndte med at tale om sit nye parti og om dets eventuelle chance for at blive repræsenteret i folketinget ved næste valg. Derefter gik man over til diskussionen, der som sædvanlig trak i langdrag og til sidst var ved at udarte til mundhuggeri.

Den 14. marts var der foredrag af Hans Ole Hansen, der fortalte levende og interessant om sin stenalderby ved Lejre. Virkelig interessant, man følte sig sat tilbage i stenaldertiden.

Når der ingen penge er i kassen, kan man altid henvende sig til en ambassade, og det gjorde vi da også. Resultatet blev Mr. Greaves, der fortalte (på dansk) om Canada og viste film derfra. Næste foredrag var Ole Wivels foredrag om moderne dansk lyrik. Han omtalte herunder flere moderne danske lyrikere [at nogen gider læse det! forf. anm.], og mødet var da også ringe besøgt, selv om dette ikke var foredragsholderens skyld.

Det årlige håndboldstævne med deltagere fra Kolding og Haderslev endte med en sikker sejr til Haderslev, der vandt både herre- og damerækken. Efter stævnet var der som sædvanlig bal.

Den nye sæson startede som sædvanlig med stiftende generalforsamling, der forløb nogenlunde i ro — det eneste, der larmede var et højttaleranlæg, der ikke virkede, som det skulle. Der blev lavet enkelte ændringer i lovene, bl. a. fik realklassen en mand i bestyrelsen.

Den 15. 9. 1960 indledtes den nye sæson med et interessant foredrag af kriminaldommer Sigurd Andresen, der talte om ungdomskriminalitet. Dommeren kom blandt andet ind på det gamle græske spørgsmål, om dyd kan læres (jfr. Platons Protagoras) og opstillede forskellige betragtninger over strafudmålingen. Til sidst var der lejlighed til at stille spørgsmål.

Så stod Victor Schiøler atter på programmet, og denne gang syntes programmet at være mere alsidigt, og udførelsen var selvfølgelig tip-top. Mange havde benyttet sig af lejligheden til at høre vel nok Danmaarks bedste klaverspiller. Men der har også været skuffelser. Den 3. 10. talte den kendte teaterinstruktør Just Thorning om amatørteatret, men der var kun mødt 5, bestyrelsen incl., så noget egentligt foredrag blev der ikke ud af det — blot en hyggelig sludder.

Det årlige sportsstævne i Kolding druknede fuldstændig i regn. Fodboldholdet klarede sig nogenlunde, men håndboldholdet gik det dårligt. Banen bærer sikkert en del af skylden herfor! Om aftenen var der bal — et rigtig kedeligt et!

Næ — så var Vidars efterårsbal noget helt andet. Den 14. 10. kl. 20,00 begyndte folk at strømme ind i den festligt pyntede sal, hvor Nick's Stompers sørgede for den musikalske side af sagen; alt i alt et vellykket bal.

Et af de største arrangementer, der til dags dato er holdt i Vidar, var det tværpolitiske møde den 28. 10. 60. De demokratiske partier var repræsenterede, mere eller mindre godt, og de malede deres egne programmer lysegrønne, tja, grønt er håbets farve! Tilsidst var der som sædvanlig diskussion. Mødet var godt besøgt, og selvom det blev sent, før vi sluttede, var det dog en god aften.

Til den traditionelle biograftur var vi henne at se „Mein Kampf", en film, der med sine grusomme afsløringer kom som et chock for mange. En dybt gribende film.

Den 14. 11. fejrede så Vidar 40 års fødselsdag. Vi havde slået den årlige løvfaldstur og festen sammen, så det blev et mægtigt gilde. Efter en halsbrækkende tur rundt om Dammen ankom ca. 50 udmattede vandrefugle til Damende, hvor der blev serveret et par snitter. Senere var der dans, og kl. 24,00 kørte vi hjem i rutebiler.

Den 3. 12. var Vidar på kasernebesøg, hvor vi fik forevist dele af det store bygningskompleks. Obersten fortalte lidt om militæret og F. N.s be-

tydning, og til slut blev vi beværtet med kaffe og kager. En smuk gestus af militæret.

Kristian Bergtorps foredrag den 13. 12. om moderne dansk kunst var desværre alt for lidt besøgt. Kun 32 var mødt op. Først holdt han et lille indledende foredrag om de nye retninger indenfor kunsten, og dernæst viste han nogle udmærkede selvoptagede film. Det var en ren fornøjelse at se derpå.

Det årlige julebal havde som sædvanlig samlet mange gamle elever, og Nick's Stompers sørgede påny for musikken. Stemningen var god, og selv kassereren var tilfreds med udbyttet.

Det varede temmelig længe, før Vidar vågnede op til dåd igen, men så skete det også med bravour. Den 24. 1. 61 holdt kaptajn Petersen et ganske udmærket foredrag om psykologisk krigsførelse og gav os adskillige eksempler på dens anvendelse. Efter foredraget diskussion.

Daagspressen har altid været en yndet skydeskive for folks vittigheder, og derfor havde vi fået chefredaktør Helge Jensen fra Århus Stiftstidende herned for aat forsvare pressens folk, hvilket han gjorde på en ganske fortræffelig måde. Endvidere gav han tilhørerne et levende indblik i den demokratiske presses ansvar og rettigheder. Til slut var der lejlighed til at stille spørgsmål.

Desværre lod det sig ikke gøre at arrangere bal og håndboldstævne samme dag; derfor blev forårsballet afholdt den 10. 3. Der kom ikke ret mange; men de, der kom, fik en virkelig fornøjelig aften ud af det. Nick sørgede atter for musikken.

Så kom ambassadetiden atter, og denne gang gik det ud over den russiske, der havde været så modig at sende os en taler, hr. S. Motjalov. Denne indledte sit foredrag med et par alm. geografiske bemærkninger og remsede dernæst kommunismens herligheder op for en vantroende skare gymnasiaster. Dernæst viste han nogle film, der var propaganda helt igennem og tilmed af ringe kvalitet. Diskussion blev der ikke noget ud af. Man kan ikke diskutere med en, der har fået færdigsyede meninger indpodet fra barnsben.

Den 18. 3. afholdtes så det udskilte håndboldstævne, det største i sin art med deltagere fra Sønderborg, Aabenraa, Ribe og Haderslev. Her blev vi nr. 2 efter Sønderborg både i herre- og damerækken. Efter kampene blev der budt på en lille forfriskning.

Så lykkedes det endelig. Den 21. 3. holdt kaptajn Petersen, Skrydstrup, foredrag om sin velkendte hobby Flyvende tallerkener. At han virkelig interesserer sig for sagen, er der ingen tvivl om, og han formåede at holde tilhørerne i ånde, selv om han næppe fik nogen overbevist. Han var meget velvillig til at besvare saglige spørgsmål, og der kom en sober diskussion ud af det, selvom det hele er så fantastisk, at man har ondt ved at tro på det.

Afsluttende generalforsamling den 5. 5. 61 bød ikke på usædvanligheder af nogen art. Beretning og regnskab blev godkendt, og efter generalforsamlingen var der en lille diskussion (som gymnasiaster dog elsker at snakke). Må jeg tilsidst takke rektor og hr. Uldal for godt samarbejde i det forløbne år!

KLAUS HANSEN.

Nicolaisen

— Haderslev's mest moderne Herremagasin

Reserveret

NIS NISSEN

Sønderbro 31 - Haderslev - Tlf. 23506

Kun fineste kolonial og delikatesse føres

Sig hvad De vil,
Nissens kaffe skal der t

HANDELSBANKEN I HADERSLEV

Filial af A/S Kjøbenhanvs Handelsbank

UDFØRER ALLE BANKFORRETNINGER

Indtegningskontor
for
Statsanstalten for Livsforsikring
og
Fjerde Søforsikringsselskab LMT.

A. Kalsbøll
Ved Postgården 3 - Haderslev - Telf. 2 23 35

Alle forsikringsarter tegnes

Lad de gamle årgange af Haderslev-Samfundets årsskrift smukt indbinde!
Mangler der nogle hefter, kan de endnu leveres, så De får en komplet samling. Gør det nu, mens tid er!

Carl Nielsen

Bogbinderi - Boghandel

Haderslev

FORRETNINGEN med de gode varer

* KONSERVES
* DELIKATESSER
* VINE

M. Leonhards Eftf.
v/ V. BJARUP
BISPEG. 16 · TLF. 22766

GULDBRANDTS
Malerforretning
Telefon 2 25 35
1. kl. arbejde - Hurtig og reel betjening
Forlang skitse og tilbud

Spis frugt

FRUGT-CENTRALEN

A. HANSEN

Bispegade 14 . Haderslev . Telf. 2 30

ELEGANT OG MODERNE
FODTØJ fås i .....
NISSENS Skotøjsforretning
Søndertorv — Haderslev — Telefon 2 33 71

Lædervarer og rejseartikler
ELBKES Læderhandel
Nørregade 15 . Telefon 2 32 40

Haderslev Kul- & Koks Kompagni A/S

KUL–KOKS–BRIKETTER–BRÆNDSELSOLIER–PETROLEUM

Telefon 2 20 12 (3 ledninger)

Mælkeforretningen
Carl Sørensen
Gåskærgade 56 - Telefon 2 31 60
Haderslev

Reserveret

Harmonien
Fra Frederik den VII's dage
til i dag
de danskes samlingssted

KONGELIG HOFLEVERANDØR
H. CARSTENSEN
MALERFORRETNING

HENRIK SØRENSENS
KAFFE *fra eget brænderi*
JOMFRUSTIEN . HADERSLEV
Telefon 2 27 40

Spørg materialisten!
Loehr-PETERSEN
NØRREGADE 12·TLF.22066·HADERSLEV

Peter Duus' eftf.
Karsten Lausten
Herre- og drengeekvipering
Bispegade 13 . Haderslev . Telf. 2 28 48

Radiomagasinet
Nørregade 15 - Haderslev - Telf. 2 30 83
Radio og fjernsyn
Stort udvalg i grammofoner og plader
Yder Dem fagmandens garanti

Chr. Kjærs Eftf.
Trikotage - Børneudstyr
Børnekonfektion
Storeg. 19 - Haderslev - Tlf. 2 20 42

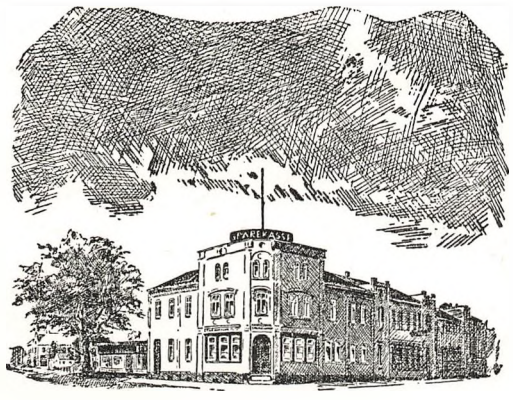

SPAREKASSEN FOR HADERSLEV BYES OMEGN
HJØRNET GRAVENE-NØRREGADE

HADERSLEV-SAMFUNDETS
AARSSKRIFT

er trykt i

A/S MODERSMAALETS TRYKKERI
HADERSLEV

Den elegante tryksag
er fra Modersmaalet

. . . PÅ GENSYN I FORRETNINGEN

Michelsen & Jacobi

ASANI-UNDERTØJ
i overklassen hos
J. B. JØRGENSEN
Gravene 5 - Haderslev
Telefon 2 27 29

HENRY CHRISTIANSENS
Tømmerhandel
Haderslev . Telefon 2 25 41

Peter Henningsen
Ure - Guld - Sølv
Haderslev - Grundlagt 1856 - Tlf. 2 21 6

A/S NICOLAI OUTZEN
HADERSLEV

Sig det
med
blomster
fra . . .
N. Chr. Thorsen
BISPEGADE — HADERSLEV — TELF. 2 27 55

Ruteatomobil-Aktieselskabet

for Haderslev by og amt

Grethe Nissen
BOGHANDEL
Storegade 2 . Haderslev . Telf. 2 26 53

Reserveret

OLE JENSEN
Bageri - Kondito
GAASKÆRGADE

A. Hundevadt

HADERSLEV . TELEFON 23130

HADERSLEV BANK

Aktieselskab

Stiftet 1875

BYENS OG EGNENS ÆLDSTE BANK

De gode film vises i **KOSMORAMA**

– byens mest moderne biograf

En skønne dag vælger også De en FORD – den er der fremtid i

Svend Wæver A/S

HADERSLEV - TELEFON 23475

AKTIESELSKABET

HANSBORG

Savværk
og
tømmerhandel

HADERSLEV - TELEFON 21300

A/S WALDEMAR CHRISTENSEN

Installationsforretning

Storegade 18

Telefon 23742

Aksel Nielsen

Trikotage
Dame-
og børne-
konfektion

HADERSLEV . TLF. 22909

DANIEL BRUHN

ISENKRAM- OG UDSTYRSFORRETNING

Haderslev - Telefon 2 31 85

V. Fahrendorff & Søn

Urmager og guldsmed

Nørregade 24 - Haderslev - Telf. 2 26 44

R. F. Hesselberg

Aut. Chevrolet-, Opel-
og Bedford-forhandler
HADERSLEV
TELEFON 2 36 50 - 2 36 51 - 2 36 52

Kino Palæet

(HOLST CHRISTENSEN)

Nørregade 20 - Tlf. 2 24 13

Kurt E. Jensen

Manufaktur

*

Trikotage

VOJENS - TELEFON 4 13 57

ANDELSBANKEN

A. m. b. A.

Haderslev afdelingen

O. Mikkelbergs Eftf.

Damehatte — Tørklæder
Altid bedst og billigst

Nørregade 5 - Haderslev - Telf. 2 35 73

Haderslev Bys
Spare- og Laanekasse

Nørregade 32 . Telefon 2 11 22

—

Kontortid: 9—12 og 14—16
Lørdag 9—13

FOTOGRAF

ÅRLING

HADERSLEV - TELEFON 2 23 14

Reserveret

BUNDGAARD

Gravene — Telefon 2 10 20

Fodtøj

— så går man ti

Anker Holst

A. Østergaard . HADERSLEV

Cylinder service fabrik og automobil-reservedele en gros

Er Deres INSTALLATIONER

for gas, vand og elektricitet

i orden?

Gas: Det er uforsvarligt at have gastryk på en gummislange, når apparatet ikke er i brug. *Gashanen skal være i fast forbindelse med rørinstallationen. — Ved tilslutning med slange fjern eller lås hanen på apparatet.*

Vand: Pas på utætte w. c.'er og de private udendørsledninger. Beskyt vandmåleren og udsatte ledninger mod frost; isoler disse, luk kældervinduerne.

Elektricitet: Radiostøj hidrører ofte fra fejl i Deres egen installation. Når et eller andet i Deres hus „støder", er installationen i uorden.

De har selv ansvaret

for skader og for spild

af gas, vand og elektricitet, som hidrører fra frost og fejl i installationen.

Det koster intet

at spørge DE KOMMUNALE VÆRKERS's kontor til råds i tekniske og økonomiske anliggender vedrørende enhver anvendelse af GAS, VAND og ELEKTRICITET!

De kommunale Værker

Telefon 2 32 15 . Haderslev

FIAT

Aut. forhandler

C. Bonde

DET BEDSTE INDKØBSSTED FOR

kolonial, delikatesser og vine

VIGGO JACOBSEN

Nørregade 46 . Telefon 2 29 65

ALT BILLETSALG

fly - bane - skib - bus - valuta og visumandragender ODRNES

OVERSØISK PASSAGERBUREAU REJSEBUREAU

MAX MIKKELSEN

Lavgade - Haderslev - Telefon 2 35 40

FOTOGRAFERING

— så

Atelier Bregendahl

Apotekergade 7 - Telefon 2 25 09 - Haderslev

E. Grodt

Aut. forhandler

Citroën - Britmo - Peugeot

HADERSLEV . TELF. 2 17 50

AABENRAA . TELF. 2 20 58

MEYERS BOGHANDEL

Storegade 37

HOLM & MOLZEN A-S
KULIMPORT — BRÆNDSELSOLIE
Haderslev - Telefon 2 37 01 (3 linier)

Vojens Andels Svineslagteri
Telefon Vojens 4 11 11

Reserveret

Poul Christiansen & Søn A/S
Bygningsartikler
*
Ny Allégade 2—4 . Telefon 2 35 70
HADERSLEV

Damgaard
Bageri og konditori
Storegade 47, telf. 2 22 86

MAGNUS KNUDSEN
1. kl. herreskrædderi
Jomfrusti 3 - Haderslev - Telf. 2 27 28

Haderslev Centralbibliotek
□
Jomfrustien 20
Telefon 2 26 56
□
Bogbestand:
26 111

Asmus Hansen
Kolonial- og kortevarer en gros
Indehaver J. Dirks
Sønderbro 13 - Telf. 2 21 31
Haderslev

Brødr. Jørgensen
LANDSDELENS
FØRENDE
MUSIKHUS
Sønderborg - Aabenraa
Haderslev

MAGASIN JUL & VOSS
HADERSLEV
TELEF. 2 36 63

J. D. Koopmans
Svineslagteri
HADERSLEV

Herre- og damesalon
Salon Krohne
Storegade 16, telefon 2 33 04

. . . gå strøgtur hos **Brincken** HADERSLEV

M. SCHAUMANN'S KLÆDEFABRIK

Anbefaler afdelingen for Trylin-rensning

Haderslev Amts Sparekasse

Telefon 2 25 44 - Gravene 7 - Haderslev - Postgiro 6133

HADERSLEV Hydor DINAMARCA

A-S HYDOR

Maskinfabrik

DAMERNES MAGASIN Janette

Byens specialforretning
i frakker og kjoler

DANSKE OSTEMEJERIERS FÆLLESSALG
OG OSTEEKSPORT Haderslev

AUTO-HUSET

v/ ERNST HARTMANN . Bispebro . Telf. 24100

Deres hotelhjem i Sønderjylland HOTEL NORDEN HADERSLEV - TELEFON 24030

Hammerschmidts hjørne

Hammerschmidt OFFSET

Film og
trykplader
tlf. 20574

Farvefoto-
og film
tlf. 20922

Hammerschmidt FOTO

Hammerschmidt KLICHEER

alle arter
tlf. 20883

AARHUS

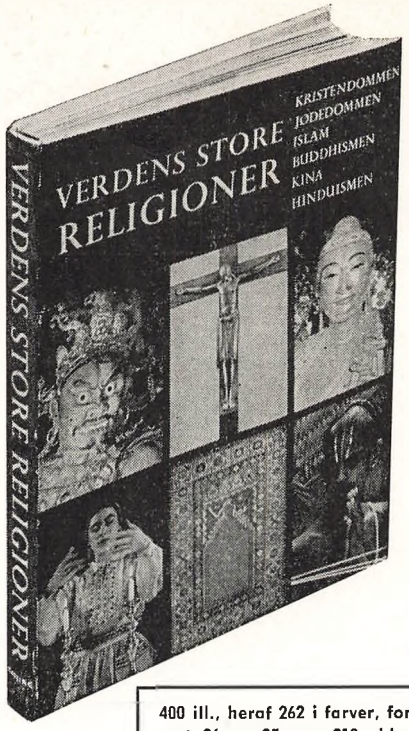

VERDENS STORE RELIGIONER

Dette strålende værk har bud til alle.

Biskop, dr. theol. H. Fuglsang-Damgaard.

Et vidunderligt billedleksikon. Det fortjener vid udbredelse.

Professor, dr. theol. P. G. Lindhardt.

VERDENS STORE RELIGIONER giver i tekst og enestående billeder et overblik over de seks centrale religioner — Kristendommen, Jødedommen, Buddhismen, Islam, Hinduismen og Kinesisk filosofi.

Dette storslåede værk bringer læseren tæt ind på livet af disse religioners opståen, væsen og livsform på en ganske usædvanlig og indtrængende måde.

400 ill., heraf 262 i farver, format 26 × 35 cm. 318 sider, shirting 175,00, helbind 195,00

HASSING

J. C. DIRKS

Varme- og
sanitære anlæg
Elektriske
installationer
Radio

Bispegade 6 - Telefon 2 26 31

Ingen weekend uden en Tranebog

*

Store navne –
små priser

*

Boghandlerne har dem

GYLDENDAL

HADERSLEV
MINERALVANDSFABRIK

Reserveret

Reserveret

Reserveret